

Тернопільський національний педагогічний  
університет імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)  
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach (POLSKA)

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)  
Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

ISSN 2307-1222

DOI 10.25128/2304-1222.20.51

# STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 51, зима 2020 року  
Заснований 1993 року

Issue 51, Winter 2020  
Founded in 1993

Тернопіль-Кельце / Ternopil-Kielce  
2020

STUDIA  
METHODOLOGICA

ISSN 2307-1222

---

EDITORS-IN-CHIEF

**Prof. Dr hab. Oksana LABASHCHUK** Department of Theory and Methods of the Ukrainian and World literature, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

**Prof. dr hab. Oleg LESZCZAK** Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

EXECUTIVE EDITOR

**Kateryna TRACHUK** Postgraduate Student of the Department of Theory and Methodology of Ukrainian and World Literature of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University (Ukraine)

EDITORIAL BOARD:

Prof. dr hab. **Lyubov STRUHANETS** Head of the Department of the Ukrainian Language and Methods of Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

Prof. dr hab. **Nataliya POPLAVSKA** Head of the Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

Prof. dr hab. **Oksana PROSIANYK** Kharkiv National University of Economics (Ukraine)

Prof. dr hab. **Janusz DETKA** Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

Prof. dr hab. **Marek RUSZKOWSKI** Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

Prof. dr hab. **Eleonora LASSAN** Vilnius University (Lithuania)

Prof. dr hab. **Vladimir ZAIKA** Department of Russian Language, Yaroslav Mudryi State University of Novgorod (Russia)

Prof. dr hab. **Oleksandr HLOTOV** Taras Shevchenko Kremenets Humanitarian and Pedagogical Academy (Ukraine)

Prof. dr hab. **Milosav CHARKICH** Serbian Academy of Sciences and Arts (Serbia)

Prof. dr hab. **Ryszard STEFAŃSKI** Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

REVIEWERS:

Prof. dr hab. **Irina ROLAK** (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Poland)

Prof. dr hab. **Martyna KRÓL-KUMOR** (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Poland)

Prof. dr hab. **Oksana PROSIANYK** (Kharkiv National University of Economics, Ukraine)

Founded in 1993, *Studia methodologica* is the journal of methodological research. *Studia methodologica* publishes articles in literature theory, linguistics, and philosophy. It acts as a forum for the presentation and discussion of research and concepts.

Адреса редакції / Editorial address:

Prof. Dr. Oksana Labashchuk, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Krywonosa street, 2,  
Ternopil, 46027, Ukraine  
Phone: +38 097 498 76 67

Prof. Dr. Oleg Leszczak, Jan Kochanowski University in Kielce, Świętokrzyska street, 21D, Kielce, 25-406, Poland  
Phone: +48 41 349 71 31

E-mail: [studiamethodologica@gmail.com](mailto:studiamethodologica@gmail.com)  
[www.studiamethodologica.com.ua](http://www.studiamethodologica.com.ua)

All rights reserved

No part of this journal may be reprinted or reproduced without permission in writing from the publisher, TNPU (Ukraine), UJK (Poland)

---

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ

Проф., д. філол. н. **Оксана ЛАБАЩУК**

кафедра теорії та методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Проф., д. філол. н. **Олег ЛЕЩАК**

Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

**Катерина ТРАЧУК** аспірантка кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Проф., д. філол. н. **Любов СТРУГАНЕЦЬ** завідувач кафедри української мови та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Проф., д. філол. н. **Наталія ПОПЛАВСЬКА** завідувач кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Проф., д. філол. н. **Оксана ПРОСЯНИК** Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Україна)

Проф., д. філол. н. **Януш ДЕТКА** Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Проф., д. філол. н. **Марек РУШКОВСЬКИЙ** Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Проф., д. філол. н. **Елеонора ЛАСАН** Вільнюський Університет (Литва)

Проф., д. філол. н. **Володимир ЗАЙКА** кафедра російської мови Новгородського державного університету імені Ярослава Мудрого (Росія)

Проф., д. філол. н. **Олександр ГЛОТОВ** Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Т. Шевченка (Україна)

Проф., д. філол. н. **Мирослав ЧАРКІЧ** Сербська академія наук і мистецтв (Сербія)

Проф., д. політ. н. **Ришард СТЕФАНСЬКИЙ** Університет Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

К. філол.н. **Наталія ЛОБАС** асистент кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Рецензенти

Проф., д. філол. н. **Ірина РОЛЯК** (Університет Яна Кохановського в Кельцах, Польща)

Проф., д.філол.н. **Мартина КРУЛЬ-КУМОР** (Університет Яна Кохановського в Кельцах, Польща)

Проф., д. філол. н. **Оксана ПРОСЯНИК** (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна)

Міжнародне видання.

Друкується за рішенням ученої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Входить до наукометричної бази Index Copernicus.

Редакція не завжди поділяє погляди авторів. Матеріали друкуються мовою оригіналу

## ЗМІСТ

<b>Фелікс ШТЕЙНБУК</b> АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОРЕЛЯТУ БОЛЮ У РОМАНІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА «ДОФІН САТАНИ» .....	5
<b>Наталія КУЧМА, Галина ДЕРКАЧ</b> THE DIVERSITY IN THE CRITICAL ESSAY GENRE IN WESTERN UKRAINIAN PERIODICALS OF 1920 – 1930s .....	14
<b>Aleksandr GŁOTOW</b> SZEWCZENKO, SŁOWACKI CZY...? .....	24
<b>Юрій МИНЕНКО</b> «РОКСОЛАНІЯ» СЕБАСТЬЯНА КЛЕНОВИЧА ТА ОСТРОГ .....	30
<b>Yerke ÖZER</b> V.V. STASOV VE RUS EPOSU KÖKENI TARTIŞMALARI .....	35
<b>Лесь БЕЛЕЙ</b> ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЗАКАРПАТТЯ.....	51
<b>Olha BLASHKIV</b> COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF LINGUISTIC FEATURES OF BUSINESS LETTERS (ENGLISH-UKRAINIAN PARALLELS).....	57
<b>Ольга ПЛАВУЦЬКА, Наталія ПАСІЧНИК</b> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕКСТАХ .....	70
<b>Oleg LESZCZAK</b> KONFRONTATYWNA ANALIZA DYSKURSU MEDIALNEGO O GENOCYDZIE ..	79
<b>Юрій ЗАВАДСЬКИЙ</b> MORE REAL THAN REALITY ITSELF .....	82
<b>Владимир ЗАЙКА</b> ТЕОРИЯ КОГНИТИВНЫХ ПРЕЦЕДЕНТОВ.....	84
<b>Oleg LESZCZAK</b> KRYTYCZNE KOMPENDIUM TEONIMII SŁOWIAŃSKIEJ W UJĘCIU FUNKCJONALNYM .....	93

# АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОРЕЛЯТУ БОЛЮ У РОМАНІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА «ДОФІН САТАНИ»

Фелікс ШТЕЙНБУК

доктор філологічних наук, професор,  
кафедра русистики та східноєвропейських студій,  
Університет Коменського у Братиславі,  
площа Шафарика 6, 814 99, Братислава, Словаччина,  
feliks.shteinbuk@uniba.sk  
<https://orcid.org/0000-0002-4852-815X>

DOI 10.25128/2304-1222.20.51.01

## ABSTRACT

In modern Ukrainian literature, in Oles Ulianenko's works in particular, the literary analysis of the texts full of violence and cruelty has become very topical. Hence, taking one of the most complicated and controversial novels "Satan's Dauphin" by Oles Ulianenko, the aim of the article is to suggest an effective and justified variant of methodology to interpret such seemingly "cruel" literary works. The corresponding methodology is based on and determined by the corporal correlate of pain. Owing to this approach, the analytics of Oles Ulianenko's "Satan's Dauphin" based on the corporal correlate of pain has allowed on the one hand to controvert both social-historical and mystical-religious interpretations, and on the other hand to represent an alternative and more credible version of the novel plot under study, where the characters' behavior and actions are caused by their corporal ability to fell pain impulses, which in its turn prove not only emotional-esthetic persuasiveness of the images, which appear due to the writer's artistic strategy, but also determine their anthropological rather than animal character.

**Key words:** Oles Ulianenko, anthropological character, corporality, violence, cruelty, pain correlate.

У сучасній українській літературі загалом і у творчості Олесь Ульяненко зокрема неабиякої ваги набула проблема аналізу художніх текстів, сповнених насиллям та жорстокістю. А тому мета статті полягає у тому, аби на прикладі одного із найскладніших та найсуперечливіших романів Олесь Ульяненко «Дофін Сатани» запропонувати ефективний та обґрунтований варіант методології розгляду подібних, себто «жорстких», творів. У зв'язку із цим основу відповідної методології було визначено через такий тілесний корелят, як корелят болю. Завдяки цьому аналітика роману Олесь Ульяненко «Дофін Сатани», ґрунтована на тілесному кореляті болю, дозволила, з одного боку, заперечити як суспільно-історичну, так і містично-релігійну інтерпретації, а, з іншого боку, репрезентувати альтернативну, але разом з тим вірогідну версію щодо розуміння змісту розглянутого твору, у якому поведінка і вчинки персонажів зумовлюються їхньою тілесною здатністю до переживання болісних імпульсів, що не тільки засвідчують емоційно-естетичну переконливість посталих внаслідок застосування окресленої художньої стратегії образів, а й визначають їхній аж ніяк не тваринний, а, навпаки, власне антропологічний вимір.

**Ключові слова:** Олесь Ульяненко, антропологічний вимір, тілесність, насилля, жорстокість, корелят болю.

We współczesnej literaturze ukraińskiej w ogóle oraz w twórczości Olesa Uljanenki problem analizy tekstów literackich pełnych przemocy i okrucieństwa zyskał niezwykłą wagę. Dlatego celem artykułu jest przedstawienie skutecznej i ugruntowanej wersji metodologii rozpatrywania takich, tj. «twardych», tekstów na przykładzie jednej z najbardziej złożonych i kontrowersyjnych powieści Olesa Uljanenki «Księcia Szatana». W związku z tą podstawą określono odpowiednią metodologię za pomocą takiego cielesnego korelatu, jakim jest korelat bólu. W związku z tym analiza powieści Olesa Uljanenki «Księcia Szatana», opartej na cielesnym korelatie bólu, pozwoliła z jednej strony zaprzeczyć interpretacjom zarówno społeczno-historycznym, jak i mistyczno-religijnym, a z drugiej strony zaproponować alternatywną, ale jednocześnie wiarygodną wersję rozumienia treści tekstu, w którym o zachowaniu i działaniu bohaterów decyduje ich fizyczna zdolność do przeżywania bolesnych impulsów, ponieważ nie tylko świadczą o emocjonalnej i estetycznej perswazji obrazów, ale także determinują ich nie zwierzęcy, ale przeciwnie, rzeczywisty wymiar antropologiczny.

**Słowa kluczowe:** Oles Uljanenko, wymiar antropologiczny, cielesność, przemoc, okrucieństwo, korelat bólu.

В одній зі своїх статей польська дослідниця А. Горнятко-Шумілович поставила питання руба про те, що, мовляв, «чи не кожен літературознавець, критик, врешті пересічний 5 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 51. 2020

читач, [який] заглиблюється у тексти Ульяненка, вирішує базове питання, навіщо отаке борсання в морі крові» [Horniatko-Szumilowicz 2015: 197]. Адже, як зауважує ця авторка, «емоційна реакція читачів на зображені автором жахливості найчастіше дуже різка, шокова, що може призвести до відторгнення того типу прози, її цілковитого заперечення» [там же: 198].

Окреслена ситуація ускладнюється ще й остільки, оскільки, на думку О. Солов'я, «письменник нічого уже не додасть до свого доробку, [хоч] на увагу до себе – він, як мінімум, заслуговував ще за життя, а сьогодні – і поготів» [Соловей 2013: 261].

Проте, ця увага навіть за умови нейтрально-позитивної настанови вимагає чіткого і недвозначного обґрунтування того, з чим все ж таки усі у різний спосіб причетні до творів Олеся Ульяненка мають справу: зі збоченою «чорнухою» чи зі своєрідним літературно-естетичним феноменом?!

Відтак мета пропонованої статті якраз і полягає у тому, аби на прикладі одного із найскладніших та найсуперечливіших романів Олеся Ульяненка «Дофін Сатани» запропонувати ефективний та обґрунтований варіант методології розгляду подібних, себто «жорстких», творів.

Отже, Н. Тендітна в одному з розділів своєї дисертації, означивши цей підрозділ як «Містична мотивація історії маніяка в романі „Дофін Сатани”», наполягає та потусторонній мотивації зображуваних подій загалом та центрального персонажу зокрема, а також на тому, що у цьому творі «сюжет поклоніння ідолу деструктивності повністю перемісти[в]ся в містичну площину» [тут і далі цит. за Тендітна 2009].

І хоча важко, звісно, заперечити той факт, що «у „Дофін Сатани”, як і в більшості романів О. Ульяненка, багато розмов про Бога, релігію, церкву, Біблію», та чи це автоматично означає, що «злочинний сюжет органічно переходить у містичну площину», про що буцімто свідчить факт, за яким «персонаж О. Ульяненка зустрічається з ангелом смерті і веде з ним містичні діалоги», внаслідок чого «Білозуб усвідомлює себе об'єктом потойбічних сил, їхнім знаряддям у боротьбі з соціальною несправедливістю»?!

Своєю чергою, і О. Пуніна у шкідці, присвяченому розгляду роману «Дофін Сатани», крім певних цікавих зауваг, наприклад, стосовно ольфакторного чинника, теж, на жаль, припустилася декількох прикрих натяжок або, сказати б, перебільшень. Так, на її думку, «О. Ульяненко <...> витворює образ персонажа Івана Білозуба, який дослуховується до чужих голосів посланця сатани, при цьому уникає благих голосів, що намагаються відвернути від скоєння зла <...> і тому стає інструментом цього світового зла на землі, спрямованого проти життя\*» [Пуніна 2016: 134–135].

---

\* Збережено стилістичні, синтаксичні та орфографічні особливості авторського тексту.  
6 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 51. 2020

Таким чином, позначаючи маніяка-убивцю «інструментом світового зла», авторка науково-популярного видання, по-перше, втворює Н. Тендітній, яка теж вважає образ маніяка «знаряддям потойбічних сил», по-друге, утверджує разом з колегою існування і сатани, і «світового зла на землі», по-третє, фактично виправдовує холоднокрівного та непогамованого злочинця і, нарешті, учетверте, натякає на те, що Білозуб був не одним таким «інструментом», «спрямованим проти життя», – до останніх слід тоді зарахувати і «головного слідчого на прізвище Бондаренко», з вини якого стратили Комету, і фотографа Зісельмана, і водія, і – страшно сказати – такого правильного капітана Ракшу. Адже всі вони були мовчазними посіпаками капітана Бондаренка і, звісно, генерала Васьковича тому, що не стали втручатися і погодилися віддати на поталу цього бідолашного сина «шулявської шльондри і конголезійського негра-марксиста, якого убили на „кругловій” дорозі, коли той намагався затягнути до ліжка дівчину ватажка місцевої банди» [тут і далі цит. за Ульяновко].

Але навіть за таких кричущо-ганебних обставин, коли смерть Комети стукає у серце кожній нормальній людині, стверджувати, що цей персонаж «почувається як „страшний звір Апокаліпсису”, тобто має передчуття „страшного суду” над злими силами», і що «до того ж помітна чітка паралель із постаттю Ісуса Христа» [Пуніна 2016: 140] – це, як здається, вже навіть не перебільшення, а радше профанація – і «страшного звіра Апокаліпсису», і постаті Христа, й поготів образу Комети.

Проте наостанок неможливо не згадати ще один висновок з приводу роману «„Дофін Сатани”, у якому за допомогою потворного у вигляді нарочитої експресивної натуральності, створеної передовсім ольфакторним конструктом, О. Ульяновку вдається естетично осмислити „мерзотний Всесвіт” [за М. Уельбеком] сучасності, який людина здатна перебороти, знайшовши шлях до Бога як Духу» [Пуніна 2016: 143].

Отож є роман Олеся Ульяненка «Дофін Сатани», у якому, з одного боку, головний герой у нелюдський спосіб знущується зі своїх нещасних жертв та невблаганно вбиває їх, а з іншого – існує бажання зрозуміти, про що тут йдеться і цьому персонажу, і письменнику. І за умови застосування божественної, так би мовити, аргументації усі ці питання вирішуються не надто вибагливо, а втім надзвичайно легко, хоч і вкрай суперечливо та непереконливо, бо ані Білозуб, ані навіть Ракша протягом роману йшли аж ніяк не до Бога, а, щонайбільше, назустріч один одному.

Натомість у протилежному разі, якщо все це розглядати як справи суто людські, а до того ж позбавлені будь-якого містичного підґрунтя, то такий підхід буде, звісно, набагато складнішим, втім все ж таки більш обґрунтованим.

Зокрема, О. Пуніна на початку свого шкіцу, присвяченого «Дофіну Сатани», зазначила, що основу твору становить «неприйняття навколишнього світу» [Пуніна 2016: 125–126]. Цій тезі втворює і А. Горнятко-Шумілович, яка вважає, що «джерела жорстокої прози великого

Ульяна слід шукати, подібно як у випадку російської „чорнушної прози”, в суспільно-політичних перемінах післягорбачовських часів», оскільки, на думку дослідниці, «молоді прозаїки, у тому числі Ульяненко <...> намагалися по-новому показати трагізм дедалі більше розчарованого українського суспільства, його поступову деградацію, досліджувати граничні стани скалічених душ» [Horniatko-Szumilowicz 2015: 190].

Немає сумніву у тому, що суспільно-історичне тло, на якому формувався письменник і на якому поставали його твори, знайшло своє відображення й у романах митця. Але навряд чи можна стверджувати, що це внаслідок «неприйняття навколишнього світу» і «поступової деградації» українського суспільства Іван Білозуб не просто у стані нападу люті несподівано для себе самого вбиває якусь випадкову людину, а перетворює вбивство на довготривалу, багатосерійну містерію – містерію, яка визначає сенс його існування.

Своєю чергою, необхідно зазначити, що загальний пошуковий рух, спрямований на дослідження внутрішніх, а отже, тілесних чинників, тим більше у творах такого стилю, який демонструє роман Олеся Ульяненка, видаються доволі перспективними. Але ефективність розгляду цих тілесних корелятивів суттєво залежить все ж таки від їхнього кшталту, що має стосуватися не якихось хоч і важливих, проте локальних, наприклад, ольфакторних аспектів, а, навпаки, виявів тілесності всеохопної і тотальної.

Отож найбільш адекватним і до жанру роману, написаного формально як «крутий» детектив, і до його різновиду, тобто соціально-детективного жанру, і, врешті-решт, до «жорстокого» змісту цього твору є, такий, безумовно, тілесний корелят, як корелят болю.

Зокрема, на думку авторки дисертації з прикметною назвою «Філософія болю» [див. Хайдарова 2003] Г. Хайдарової, «на відміну від багатьох інших переживань (заздрості, скорботи, радості та ін.), біль є неминучим для всіх. Адже біль не зумовлений часом, на відміну від старості, смерті, і не залежить, як хвороба, від стану організму» [Хайдарова MEDIUM].

Таким чином, «біль дається кожному як первісний досвід, а тому має об'єднуючий усі живі істоти характер», через що, на думку цієї філософині, біль може бути визначений як «онтологічна передумова існування» [там же].

З твердженнями Г. Хайдарової перегукуються і роздуми німецької дослідниці Х. Мейєр, яка переконливо довела, що «художній образ болю завжди виконує інтегруючу функцію, оскільки виражає одне через друге, а тому є усі підстави для того, аби розглядати цей образ як позитивний жест, який здатен призвести до звільнення» [цит. за Хайдарова Боль III],

Вторує наведеній вище думці і німецький психіатр Г. Кранц, який також вважає, що «біль є інтегруючим складником нашого „Я”, якому [складнику] ми інколи завдячуємо усвідомлення цього „Я”» [цит. за Хайдарова Боль II].



Це означає, що якщо навіть біль і не «може бути першопричиною, через яку однозначно запускається причинно-наслідковий ланцюжок» [там же], то все одно, на думку тієї ж таки Г. Хайдарової, «зустріч з болем – це зустріч із самим собою поза простором і часом» [Хайдарова Феномен; більш докл. про корелят болю див. Штейнбук 2014: 22–37].

І в усіх артикульованих сенсах текст роману Олеся Ульяненка становить більш, ніж ілюстративний взірць чи взірцевий зразок того, як біль, від якого потерпають практично усі основні персонажі твору, утворює центральний стрижень, що у суттєвий спосіб детермінує розвиток сюжету і всіх тих трагічних колізій, з яких складається зміст книги.

Так, від болю цілком очікувано потерпає Ракша. Однак не тільки тоді, коли він чи не маніакально занурюється у виснажливі пошуки Білозуба і, повертаючись знесиленим додому, відчуває, як «юдольне запустіння виклика[є] думки про намарність людського існування». А це, своєю чергою, «асоцію[єть]ся у нього з незрозумілим, пекучим *болем* [тут і далі курсив мій. – Ф. Ш.], що ганя[є його] містом від дому до дому» і що засвідчує його внутрішнє переконання, за яким «він <...> знав, що так необхідно», а тому «вороття назад немає», поки злочинець продовжує залишати за собою кривавий слід.

Натомість полковник Ракша ще й вдається до філософсько-онтологічних, а навіть пафосно-патріотичних рефлексій стосовно кореляту болю, бо, як виявляється, цей персонаж «давно почав розрізняти *біль* від людського щастя», дійшовши висновку про те, що «отой *біль* і є людське щастя» і що, попри факт, за яким він «останні роки <...> ходи[ть] навзирці зі смертю», йому «прийдеться покласти перед ногами жінки весь *біль*, всю любов, всю жагу цього народу, до якого він належав, що його несправедливо кривдили скільки століть».

Звісно, інші персонажі, поза Іваном Білозубом, до такого рівня пафосу не доходять, але від цього їхня причетність до переживання болю аж ніяк не стає менш дотливою. Зокрема, це стосується і матері Білозуба Марії, яка вже на порозі смерті все одно відчувала, що «сморід, задуха, *біль* – для неї прикра тимчасовість, наче несвоєчасна зупинка трамваю посеред пустирища старого кварталу».

Це так само прогнозовано має стосунок і до Комети, який «між пиятиками <...> багато читав, з *болем* спостерігаючи за старіючою матір'ю, що пускалася берега далі і далі, розуміючи, що нічого не може вдіяти, як не зупинити вітер, бо тут править той і влада у нього зовсім інша, коротка і жорстока».

Не уникнули прикрих переживань і зовсім другорядні персонажі. Серед останніх необхідно вказати і на коханця Білозуба на прізвисько Річчі, який через те, що «Іван не з'являвся тиждень», «занудьгував. У нього пропав апетит <...> І <...> Розширеними від *болю* зіницями Річчі подивився на світ».

Слід згадати у цьому контексті і коханця Ліліт, який «утік від неї. Не витримавши розбещеної краси, майже ренесансової вроди, лякаючись витонченого, але непрагматичного,

чоловічого розуму», і який «навіть закричав на вікна, коли Ліліт, заливаючись слізьми, дивилася у спину, а він розвернувся перекошеним *болем* і люттям обличчям, швидко, похамськи інтелігентно захаркався: „Гермафродитка херова!!! Кому ти тут потрібна?!”».

А також складно оминати увагою та потрібно разом із Ракшею «пригада[ти] обличчя Бондаренка, що ніколи у житті, скільки він його знав, не проймалося ані сумом, ані відразою, але тоді», коли міліціанти опинилися на місті першого злочину вбивці-маніяка, «видно було, як нелюдський *біль*, що прийшов наче іззовні, заставив сльозитися його [Бондаренка] безвиразні очі, а страх пересмикував німе, як маска, обличчя».

Втім парадокс полягає у тому, що тотальність зображеного у романі болю розповсюджується і на того, хто є його безпосереднім фундатором та продуцентом, тобто на Івана Білозуба.

Виникає навіть враження, за яким найбільше від болю, крім, звісно, жертв, потерпає саме нелюд. Адже можна сказати, що його життя починається, власне, з відчуття болю, тому що одним з перших спогадів з його дитинства був спогад про хворобу і смерть матері, «коли Марію ще не привезли з трупарні», а «Іван з кутка спостерігав за людьми в чорному» та «почув удари дзвонів і зіскулився від *болю*, наче хто усмалив по яйцях, а до вуха доносилося не що інше, як хто спалював велетенські коробки сірників: з'явилося обличчя, – так собі просто зависло серед золотої маяти осені, і нахабно наказало, щоб він їх усіх повбивав. Іван не мав нічого проти, але був надто малим, проте все навколишнє викликало у нього відразу». Втім «коли пика зникла, Івану *боляче* різало в пахвині і викручувало нирки».

Разом з тим і сюжетна історія Білозуба теж починається з відчуття болю, що виник «наприкінці тижня, коли гуркіт доріс максимальних частот, затряс могутніми ударами децибелів, вибиваючи з його голови <...> найдорожчі і найсокровенніші думки». І тільки завдяки тому, що «до нього підступився Ангел <...> Все перестало *боліти*, як заніміло».

Біль, крім цього, не тільки супроводжує історію Білозуба, а й у суттєвий спосіб її і зумовлює, оскільки «його *біль*, його *лють*», наприклад, передують першому злочину і до того ж ніби оздоблюють цей епізод у той момент, коли «погляд [вбивці] натрапив на тоненьку чорну книжечку, яка була нічим іншим, як баптистською Біблією», і «його як хто стусонув у живіт, в саме сонячне сплетіння, розкидавши тріщини *болю* всим тілом, що спліталися в один вузол, викручуючи зуби».

Так само болем певною мірою завершується чи, точніше, рокується на загал завершення й історії маніяка, який перед тим, як потрапити до рук полковника Ракші і перетворитися на цілковиту нікчому, під час побачення з Ліліт, «розімлівшись, сидів за столиком, самотній, маленький», але при цьому «упивався своєю силою, як упивалася своєю вродою Ліліт», і мріяв про те, як «вона буде його жінкою. Навіть сьогодні», і «він перестане убивати». І «вони поїдуть далеко <...> А непорозуміння зітре час. Це в його силі. Але щось

буркало і тривожило його <...> непокоїло його, турбувало, як хто бив легко, але *боляче* у тім'я».

А ще Білозуб подібно до Ракші рефлексує з приводу болю і у якийсь момент «він напросто, колупаючись в зубах, з переляком, радісним та невгамовним, як у квітні місяці, зрозумів, що оті виступки, опуклості, дірочки в зубах, свеблячка *болю*, а не сам *біль*, не що інше, як саме його найдовше, найстрашніше, найнужденніше, найпрекрасніше його життя, і воно, оте копірвання, складає невід'ємну частину, воно складає розуміння, життєвий шлях і наснагу».

Зрештою, «він уперто, з насолодою приймав *біль*, як щось те, від чого може вилікуватися», і болем Білозуб виправдовував також свою кровожерність, вдавшись подекуди до короткої та агресивної дискусії із філософом, якого маніяк зустрів у парку, і ствердивши, що «на то він і мертвий, щоб навек утішитися». Бо, на думку Івана, «мертвому немає сорому, ані *болю*, ані страху... кошмарних снів».

Таким чином, якщо узагальнити наведені вище рації та приклади, то можна дійти декількох цілком обґрунтованих висновків.

По-перше, той факт, що у випадку із корелятом болю у романі Олеся Ульяненка «Дофін Сатани» йдеться переважно не про фізичний біль, засвідчує коректність інтерпретації цього кореляту як елементу художнього дискурсу. Тим більше що, на думку німецького філософа Д. Кампера, біль розглядається передусім як можливість залишатися живим, як потенція, що дозволяє закарбувати у собі всю складність світу, а не лише його абстрактний зріз чи зліпок [Кампер 2010: 102].

По-друге, корелят болю відчутно присутній в аналізованому творі тому, що і назва останнього, і непоодинокі відсилки до відповідної релігійної символіки недвозначно свідчать про зв'язок із «християнською вірою, надзвичайно важливу частину якої становить [власне] зустріч із болем» [Хайдарова Боль I].

У зв'язку із цим історик мистецтва К. Ван ден Берг ставить питання про те, чому в історії мистецтва наявна величезна кількість образів, які демонструють біль, смерть і вбивство, та що означає той факт, за яким центральним образом християнства стають сцени, що зображають страждання і катування персонажів, починаючи з Ісуса Христа.

Отож основна ідея цієї авторки полягає у тому, що відповідні образи детермінують емоційний відгук, який, своєю чергою, слугує у якості «гальмуючої поверхні», сприяє «самоконституюванню», а також провокує «на творення сенсів». Або, сказати б інакше, за К. Ван ден Берг, «той, хто переживає біль – навіть якщо це відбувається не з його власної волі, починає у специфічний спосіб „розуміти” себе у своєму ставленні до світу, і це розуміння є завжди культурно зумовленим» [Berg 2007: 175].

А відтак, по-третє, наведену щойно інтерпретацію, либонь, можна поширити і на того, хто такий біль завдає. Бо містерія неможлива тільки за участі мучеників і тих, хто кричить «Розіпни!» – для повноти картини потрібен ще кат! Який подеколи «вмиває руки», але частіше все ж таки не цурається «брудної роботи».

У цьому сенсі прикметною є на перший погляд не зовсім зрозуміла сцена під час першого вбивства, коли Білозуб, повідрізвавши голови хазяїну квартири і двом його найманим робітникам, поскладав їх на журнальному столику і «вчитав лекцію, цілу промову головам».

Щоправда, зміст «лекції» залишився невідомим, але це немає принципового значення остільки, оскільки сенс згаданого епізоду полягає, вочевидь, у пародійному обертанні відомого біблійного сюжету, пов'язаного із відтятию головою Івана Хрестителя заради дочки Іродіади Саломеї, яка аж так невірогідно втішила своїм танцем царя Ірода, що «поклявся він їй: „Чого тільки від мене попросиш, то дам я тобі, хоча б і півцарства мого!“» (Мр. 6: 23).

Цим, власне, «Іродом» і водночас воїном, який відсік голову уявному Івану Предтечі, вочевидь, напівпритомно усвідомлює себе Білозуб, а у сусідці він, певно, вбачає Саломею та Іродіаду в одній особі. Проте згадане пародійне обертання легендарної історії призводить до того, що під «ніжну музику Сен-Санса» танцює не жінка, яку він змушує вдягнути святкову сукню і приготувати йому їжу, – мотив танцю, так само макабрично-пародійно обернений, виникає у зв'язку із «хазяїн[ом] кватири, одягнени[м] у шикарні, майже небесного кольору джинси», бо «його напрацьовані, дужі, як у вантажника, руки, [були] викручені так, наче у танці святого Віта».

У цій же макабрично-оберненій площині можна, либонь, інтерпретувати і маніпуляції Білозуба з тілом самої жінки, адже перед тим, як «він ухопив сокирку для м'яса і одним махом стяв їй голову», «він засунув їй тесака в анус, і з приємністю, з нечуваною насолодою слухав пронизливе, наче осінній вітер, верещання».

Натомість підставу для можливості саме такого розуміння становить визначення маніяка у тексті роману і, зокрема, безпосередньо у згаданому епізоді як такого, що «був людиною вихованою, чемною і культурною».

Відтак, учетверте, цього «культурного» індивідуума на іншому рівні позначено ще «дофіном Сатани» не тому, що Білозуб і справді мав якусь причетність до цілком вигаданого містичного персонажа, а тому, що і для цього протагоніста, і для його автора – це був, певно, єдиний спосіб хоч якось і хоч через якісь культурні процедури, – а інших процедур, придатних для такої мети, властиво, просто не існує! – тепер вже дискурсивно, спираючись на релігійний претекст, легітимізувати в особі образу Івана Білозуба канібальське збочено-криваве підґрунтя, що на ньому постає антропологічна істота, яку зазвичай ще називають людиною.

Отже, аналітика роману Олеся Ульяненка «Дофін Сатани», ґрунтована на тілесному кореляті болю, дозволила, з одного боку, заперечити суспільно-історичну та містично-

релігійну інтерпретації, а, з іншого боку, запропонувати вірогідну версію щодо розуміння змісту розглянутого твору, у якому поведінка та вчинки персонажів зумовлюються їхньою тілесною здатністю до переживання болісних імпульсів, що не тільки засвідчують емоційно-естетичну вірогідність посталих образів, а й визначають їхній аж ніяк не тваринний, а, навпаки, власне антропологічний вимір.

Тож повсякчасне «борсання в морі крові» зумовлено простим і незаперечним фактом, за яким і персонажі, і автор, і, щонайголовніше, читачі, тобто всі ми, є безпосередньо приналежними до означеного виміру, тому що для нас та чи інша причетність до жорстокого світу є, либонь, навіть більш чи принаймні не менш природною, ніж переживання радості або щастя.

## ЛІТЕРАТУРА

- Кампер, Д. Тело. Насилие. Боль. Санкт-Петербург, 2010 [Kamper, D. Telo. Nasilie. Bol'. Sankt-Peterburg, 2010].
- Пуніна, О. Самітний геній: Олесь Ульяненко: літературний портрет. Київ, 2016 [Punina, O. Samitniy heniy: Oles' Ulyanenko: literaturniy portret. Kiyiv, 2016].
- Соловей, О. На боці світла і добра (Декілька слів про Олеся Ульяненка). В: Соловей, О. Оборонні бої: Статті, рецензії, есеї. Донецьк, 2013. 19–31 [Solovey, O. Na bosti svitla i dobra (Dekil'ka sliv pro Olesya Ulyanenka). V: Solovey, O. Oboronni boyi: Statti, retsenziyi, eseyi. Donetsk, 2013. 19–31].
- Тендітна, Н. М. Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка: автореф. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2009. URL: [https://revolution.allbest.ru/culture/00592836\\_0.html](https://revolution.allbest.ru/culture/00592836_0.html) (28.09.2020) [Tenditna, N.M. Estetika smerti u prozi Ye.Pashkovs'koho i O.Ulyanenka: avtoref. ... kand. filol. nauk. Kirovohrad, 2009].
- Ульяненко, О. Дофін сатани. URL: <https://www.rulit.me/books/dofin-satani-read-467240-1.html> (17.09.2020) [Ulyanenko, O. Dofin satani].
- Хайдарова, Г. MEDIUM боли. URL: [http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/khaydarova\\_pain/](http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/khaydarova_pain/) (20.09.2020) [Khaydarova, G. MEDIUM boli].
- Хайдарова, Г. Боль в культуре. Подходы, концепции, комментарии. Аналитический обзор (Часть I). URL: <http://paininfo.ru/articles/4289.html> (26.09.2020) [Khaydarova, G. Bol' v kul'ture. Podkhodi, kontseptsii, kommentarii. Analiticheskii obzor (Chast' I)].
- Хайдарова, Г. Боль в культуре. Подходы, концепции, комментарии. Аналитический обзор (Часть II). URL: <http://paininfo.ru/articles/4292.html> (27.09.2020) [Khaydarova, G. Bol' v kul'ture. Podkhodi, kontseptsii, kommentarii. Analiticheskii obzor (Chast' II)].
- Хайдарова Г. Боль в культуре. Подходы, концепции, комментарии. Аналитический обзор (Часть III). URL: <http://paininfo.ru/articles/4293.html> (23.09.2020) [Khaydarova, G. Bol' v kul'ture. Podkhodi, kontseptsii, kommentarii. Analiticheskii obzor (Chast' III)].
- Хайдарова, Г. Р. Феномен боли: дис. ... канд. филос. наук. Санкт-Петербург, 2003 [Khaydarova, G. Fenomen boli: diss. ... kand. filos. nauk. Sankt-Peterburg, 2003].
- Хайдарова Г. Феномен боли в европейской культуре. URL: <http://www.paininfo.ru/articles/2499.html> (23.09.2020) [Khaydarova, G. Fenomen boli v yevropeyskoy kul'ture].
- Штейнбук, Ф. Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі. Київ, 2014 [Shteynbuk, F. Konvergentsiya tilesnikh mikrotoposiv u suchasniy svitoviy literature. Kiyiv, 2014].
- Berg, K. Van den. Der Schmerz des Anderen. Berlin 2007.
- Horniatko-Szumilowicz, A. *Чуттєве сприйняття романів Олеся Ульяненка*. «Slavica Wratislaviensia». 2015. № CLXI. 189–199.

# THE DIVERSITY IN THE CRITICAL ESSAY GENRE IN WESTERN UKRAINIAN PERIODICALS OF 1920 – 1930s

**Наталія КУЧМА**

Кандидат філологічних наук, доцент,  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка, Україна  
e-mail: nati7@ukr.net

**Галина ДЕРКАЧ**

Кандидат філологічних наук  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка, Україна  
e-mail: halder@tnpu.edu.ua  
<https://orcid.org/0000-0003-0923-2134>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.02**

## ABSTRACT

The paper deals with genre varieties of a literary critical essay (reviews, feature articles, essays, portraits, series of essays), which functioned in the periodicals of Western Ukraine in the 20-1930s of the XX century. The authors have shown how, through the interpenetration of components of different genres of literary criticism, basic style features of the leading critics of the denoted time and region, primarily Ye. - Yu. Pelenskyi, M. Rudnytskyi, M. Kovalskyi, L. Nyhrytskyi, S. Hordynskyi – were formed. Specific examples demonstrate the dominant criteria for critical assessments and perceptions.

**Key words:** literary criticism, genre, literary portrait, review, preface, peer review, cycle, essay.

Стаття стосується жанрових різновидів літературно-критичного есе (рецензії, фейлетони, нариси, портрети, серії есе), що функціонував у періодичних виданнях Західної України у 20-30-ті роки ХХ століття. Автори показали, як завдяки взаємопроникненню компонентів різних жанрів літературної критики сформувалися основні стилістичні особливості творів провідних критиків зазначеного часу та регіону, особливо Є.-Ю.Пеленського, М. Рудницького, М. Ковальського, Л. Нигрицького та С. Гординського. Домінуючі критерії критичних оцінок та спостережень показані на конкретних прикладах.

**Ключові слова:** літературна критика, жанр, літературний портрет, рецензія, передмова, рецензія, серія, есе.

Artykuł dotyczy odmian gatunkowych literackiego eseju krytycznego (recenzje, felietony, eseje, portrety, cykle esejów), które funkcjonowały w periodykach zachodniej Ukrainy w latach 20. i 30. XX wieku. Autorzy pokazali, jak poprzez przenikanie się składników różnych gatunków krytyki literackiej ukształtowały się podstawowe cechy stylistyczne prac czołowych krytyków wskazanego czasu i regionu, przede wszystkim J.-J. Pelenskiego, M. Rudnyckiego, M. Kowalskiego, L. Nyhryckiego i S. Hordynskiego. Dominujące kryteria krytycznych ocen i spostrzeżeń zostały pokazane na konkretnych przykładach.

**Słowa kluczowe:** krytyka literacka, gatunek, portret literacki, recenzja, przedmowa, recenzja, cykl, esej.

In Western Ukrainian criticism of the said period, we often find speeches in which the literary process and the tendencies of its development are dealt with a particular period of time. Such reviews are not just about their creative victories and losses, for, say, a year (essays by O. Babiý “Literaturni zhyrnaly v 1922-1923 r.” (*Literary journals in 1922-23s*)); L. Burachynska “Na hrani roku” (*At the Edge of the Year*), “Nasha povist u 1937” (*Our Novel in 1937*), but also significantly longer time frames (for example K.K. “Literaturne zhyttia v Sovitskiy Ukraini” (*Literary life in Soviet Ukraine*)). The

14 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 51. 2020

publication “Suchasne zakhidno-ukrains’ke pys’menstvo. Ohliad za 1930-1935 roky” (*Survey of Contemporary Western Ukrainian Literature, 1930-1935*) by Ye. - Yu. Pelenskyi is considered the best example of such a review essay, aimed at showing the full palette of literary success over a long period of time. The author reconstructs the overall picture of the literary process of that time, highlighting traditions and innovation, explaining the advantages and dominants of Neo-Romanticism and Neoclassicism on the one hand, and the influence of social aspects on literature on the other one.

Considering the successes of fiction, Ye.-Yu. Pelenskyi dwells separately on lyrics (in more detail on famous names, mentioning young and promising; 41 names in all), “epics”, paying special attention to prose and journalism (30 names), drama, which he considers “за найслабше місце в сучасній нашій поезії” (*the weakest point in our modern poetry*) (7 names). The critic does not analyse the pros and cons of these works, limiting himself to some very precise value judgments and statements of facts. For example, “Від популярних, з перестарілою технікою драм, яких у нас багато, відбивають інтересні спроби Меріяма (Г. Лужницького). В своїх двох оперетках зумів він поєднати модерні засоби із цікавим сюжетом і добрим комізмом”. З молодших драматургів можна назвати Галана (“Вантаж”), І. Крушельницького (“На скелях”) і Б.Гомзина (“Кров кличе”, 1933). Оглядач звертає увагу читачів на мистецькі експерименти: “Досить рідкий у нас жанр новелі з еротичним сюжетом, легкого французького типу, започаткував “Нагодами й пригодами” М. Рудницький. Куди далі пішов Степан Левинський (“З японського дому”, 1933, “Схід і Захід”, 1934). Він покидає Мопасанівську легкість, щоби піти слідом Купріна-Арцибашева. Еротизм стає тут яскравий, заслонює все проче” [Пеленський 1935: 45–46]. (*interesting attempts by Meriyam (H. Luzhnytskyi) differ from numerous popular dramas with outdated techniques we have many. In his two operettas, he managed to combine modern means with an interesting plot and a good comedy. Among younger generation of playwrights Halan (“Cargo”), I. Krushelnytskyi (“On the Rocks”) and B. Homzyn (“Blood Calls”, 1933) could be mentioned. The observer draws the readers’ attention to experiments in art: “M. Rudnytskyi was the first to suggest a rather rare in our country genre of short story with an erotic plot and of a light French type (“Possibilities and Adventures”). Stepan Levinskyi went even farther (“From the Japanese House”, 1933, “East and West”, 1934). He leaves Maupassant’s lightness to follow in the footsteps of Kuprin-Artsibashev. Eroticism here becomes vivid, overshadowing everything else*)

Offering an example of Stepan Tudor’s experimental quest (“Moloshne Bozhevillia”, 1930), Pelenskyi emphasizes: “Позитивне тут хіба намагання до мелодійности мови. Засіб простий і один: накопичення слів, де є звук “літ” [...]. Робили це вже багато раніше і то багато краще футуристи Семенко і Шкурупій [Пеленський 1935: 47–48]. (*The only positive thing here is the desire for melodious language. The means is simple and the only one: piling up words with the sound “lit” .... This was done much earlier and much better by the futurists Semenکو and Shkurupiy*) The

reference to the experience of the writers of Naddnipyrianshchyna (*the Dnieper Ukraine*) is not accidental. The critic, when reviewing the literature of Western Ukraine of 1930-1935s, constantly tries to put it into the all-Ukrainian context, and in a certain way, also into the European one. Pelenskyi's review, both in its meaning, structure, level of generalizations, and accuracy of evaluation can be referred to a succinct monograph. Therefore, the genre modification can be defined as an essay-monograph of a review character.

On the pages of Halychyna periodicals the following forms of reviews are featured: one author's works review (I. Fedorenko "Oscar Wilde (Review of Literary Works)" [ЛНБ 1923: 339–345], review of the works of a group of authors (Ye. Malanyuk "U susida. Dekilka profiliv suchasnyh polskyh poetiv". (*At the Neighbours. Some Profiles of Modern Polish Poets*)). [Мамай 1923: 47–50]

S. Hordynskyi published an interesting combination of a recension and review on the pages of "Nazustrich" ("Назустріч"): "Chotyry retorty liryky", dedicated to the poetry of V.-I. Antonych ("Try persteni"), N. Levytska-Kholodna ("Vohon' i popil"), Yu. Kosach ("Cherelen") and Ye. Malaniuk ("Zemna Madonna"). The critic clearly outlined his intent: "Пишучи тепер про поезію, не буду чіплятися поодиноких віршів, буду говорити про поетів, як герольдів своїх ідеалів, буду говорити "в'ясняльно", щоб якнайбільш об'єктивно з'ясувати кожного поета, як вислів власного типу" [Назустріч 1935: 2]. (*I am writing about poetry now, I will not cling to individual poems, I will talk about poets as heralds of their ideals, I will speak "explanatorily" in order to define each poet most objectively as a phrase of his own type*). But he prefaced it with general reflections on the fact that contemporary literature "потопає... в патріотично-популярних писаннях" (*is sinking... in patriotically-popular writings*), which he considered a trouble. Such poetry makes sense if their patriotic moments "зростуться органічно в один емоційний комплекс з мистецькою формою" [ibid] (*merge organically into an emotional complex with the form of art*) Further he warned against using "порівняльного методу з іншими, чужинними поезіями" (*the comparative method with other, foreign poetry*). It is on this basis that the critic formulates his clear and precise judgments, presents the readers' impressions, and shares his doubts and raptures.

The reviews presented on the pages of Western Ukrainian editions were mostly in line with the canons of the genre and were structured by the authors' desire to examine the development of certain trends in the literary process within a clear chronological framework against a social, and historical-literary background.

Among the genre diversity of the critical essay, a special place was given to discussion speeches. It is in this that the situational and discursive nature of literary criticism, which for all its vivid individual features still remains a collective affair, was expressively manifested. Truth manifests itself in confrontation. Disputes, discussions, polemics, regardless of their sharpness and passion, remain a necessary condition of the normal literary process, conditioned by the nature of the artistic world.



More often than not, such clashes, provoked by individual writers and critics, concerned questions of ideology. In such cases, each critic behaved in a peculiar way. Thus, S. Hordynskyi wrote mainly polemical essays. M. Rudnytskyi wrote essays, D. Dontsov preferred op-eds or “fiery speeches”, and O. Turianskyi liked open letters or reviews. The topic of the sharpest polemics was self-criticism in its newspaper-journal stream functioning. Briefly, the priorities of such criticism can be conveyed in the words of S. Hordynskyi: “Передусім критика: маємо на увазі не ту, що її роблять професори і що зветься науковою. Вона нам мало цікава й для сучасности, яка нас передусім захоплює, неістотна. Ми її заперечуємо в літературі, бо нема індивідуалістичної науки, а літературна критика знає лише індивідуальності, людей і твори, а втім, живемо в часі, коли свобода мистецтва і його вічне відновлювання, вічна змінність є вже річчю, що не викликає сумнівів. Зате критика філософічна — оце рямки, в яких добре почувається сучасна література. Для цього не треба обов’язково бути філософом; [...] філософічна культура — це не знання систем, а здібність роз’єднувати інтелектуальні поняття й вічно розбивати застигли системи на те, щоб туди впровадити ж и т т я. Такий підхід дає нам спроможність краще зрозуміти літературну творчість, бо першим обов’язком критика є — все зрозуміти, не замикатися перед ніякою новою спробою й бути здібним сприймати навіть найтонкіші й найбільш непередбачені способи міркування” [Ми 1935: 150]. (*First of all, criticism: we don't mean the kind that professors make and which is called scientific. It is of little interest to us and is not important for modernity, which we are primarily fascinated by. We deny it in literature, because there is no individualistic science, and literary criticism knows only individuals, people and works, and in general we live in the times when the freedom of art and its eternal revival, eternal changeability is already a thing that does not cause doubts. But philosophical criticism is the framework within which contemporary literature feels good. You don't have to be a philosopher to do this, [...] philosophical culture is not about knowledge of systems, but about the ability to disentangle intellectual concepts and to break down perpetually frozen systems in order to introduce life there. Such an approach gives us a better understanding of literary work, for the first duty of the critic is to understand everything, not to be closed before any new attempt, and to be able to perceive the subtlest and most unforeseen ways of thinking*)

The approaches to the evaluation of a literary work as a thoroughly individual phenomenon were not shared by all, even by the representatives of liberal and aesthetic criticism. Whereas M. Rudnytskyi made high demands on the aesthetic form and psychology of characters, S. Dolenko believed that ideas and even political convictions, if they are organically woven into the fabric of a work of fiction, must necessarily be accentuated.

A group of young writers with a nationalist orientation presented their approaches to the evaluation of a work of art in the article “Criteria for Evaluating the Artistic Creation” written by

S. Osynskiy. They argued “При розцінці вартости мистецького твору — треба б — для легшого перегляду перевести таке схематичне розмежування:

Естетичний момент;

Етична тенденція;

Національно-суспільна ідея твору” [Назустріч 1935: 3] (*When evaluating a work of art, the following scheme should be applied: Aesthetic moment; Ethical tendency; National social idea of the work*)

The most interesting is that by ethical moment, young people meant heroics. The rhetorical discourse unfolded in this way “...Чи можна оцінити позитивно твір з чужою нам чи протилежною національно-суспільною ідеєю? Чи для оцінки вартости твору є неодмінно доконечні стисло поєднані ті три засади, вище згадані? Вартість признаємо за таким твором, що у висліді у сприймача викликає героїчне етичне пережиття, що наводить своє творче відношення до його національної ідеї, посереднє чи безпосереднє, — в психіці читача чи загалом сприймача. Значить, естетичний момент у зв’язку з героїчною концепцією життя продовжуваного у творі?!... Цей критерій може бути тільки тоді вальорний, коли ступінь естетичних пережить і життєвої ідеології сприймача є того роду, що ворожих нам суспільних ідей твору він не прийме, не здемобілізується ними, а естетичні й героїчні елементи твору посилять у ньому кохання його національно-суспільної ідеї...” [ibid] (*Is it possible to evaluate positively a work of art with an idea that is foreign to us or opposite to the national-societal idea? Or, are all these three above-mentioned combined components necessary for work of art evaluation? We recognize as qualitative that work, which in consequence causes heroic ethical experience in the recipient, which directly or indirectly finds its creative ratio with the national idea in the psyche of the reader or the recipient in general. The aesthetic moment, then, in connection with the heroic conception of life continued in the work! ... This criterion can be weighty only when the degree of the aesthetic experiences and life ideology of the recipient is such that he will not accept the hostile social ideas of the work, and will not be demobilized by them, but the aesthetic and heroic elements of the work will strengthen his love to his national-social idea*)

That is, we see that the dialogueness of evaluative judgments operates in the form of an internal monologue, addressed to a specific addressee (its potential reader) and at the same time influenced by the presence of ideological opponents, who will not read such a text. The educational and didactic function dominates in such speeches.

One of the most popular and mobile genres of literary criticism of the interwar twenties in Halychyna was the review. Such a critical speech had a clearly defined goal: to give Halychyna’s readers an idea of the general state of Ukrainian literature and its individual phenomena, to determine their place in the historical and literary process, the territorial division of Ukraine, in the socio-cultural life of Halychyna. Very often, the logical structure of such approaches (especially in newspapers)

consists of such components: a general assessment of current events (or some event) of literary life, free associative transitions from one phenomenon to another, strongly pronounced subjectivity. The speech by M. Kovalskyi "Memento vivere" ("Кілька слів про сучасну поезію") ("*A Few Words about Modern Poetry*") can be considered an example of such a review. The author, continuing D. Dontsov's thesis about the crisis of Ukrainian literature, considered emigrant poetry. He believed that the main motifs of these poems were disappointment, fatigue, exhaustion, hopelessness, and despair, confirming his conclusions with quotations from the works of A. Pavlyuk, M. Osyka, M. Obidnyi. Evaluation criteria for him were the works of famous writers of Ukraine, because the period of national revival still lasted, M. Kowalski stressed: "...і мусимо таки признати, що творчість тогочасна, себто на Вел.Україні, по зовнішній формі значно яскравіша, живіша. "Червоний Шлях" у кожному разі інтересніше читати, ніж "Нову Україну". [ЛНВ 1924: 335] (*We should confess, that the external form of literary creativity from that side, from Great Ukraine, is much brighter and vivid. "Chervonyi Shliakh" is more interesting than "Nova Ukraina"*) The reason that emigrant poetry has so far given nothing new, he saw in "самій психології української індивідуальности, в степені національної свідомости" [ibid: 336]. (*the very psychology of Ukrainian individuality, and in the degree of national consciousness*) But the creative process on the other bank of the Zbruch River did not exactly appeal to the critic either. The lyrics of V. Yellan, Y. Savchenko and others seemed to him as "призмами, крізь які переломлюються російські тенденції" (*prisms, through which Russian tendencies break*). Comparing Ukrainian authors with S. Yesenin, M. Kovalskyi considers the latter not as a poet, but primarily as a Russian, moreover – a communist. The conclusions of the author of the essay were based mainly on his ethno-psychological ideas: "Причини анемічності творчости на еміграції і неприродности мистецьких шляхів на Україні полягають у тому, що в нас – Українців – іще не психологія побідника, не визволеного Прометея, не вільного духом відродженого велетня, свідомого своєї сили, – але психологія раба" [ibid: 338]. (*The reasons for the anemic nature of creativity in emigration and the unnaturalness of the paths of art in Ukraine is that we, Ukrainians, do not yet have the psychology of a winner, not a liberated Prometheus, not a free-spirited reborn giant who is aware of his power, but the psychology of a slave*)

The model of spiritual slavery for M. Kovalskyi was then Pavlo Tychyna: Перші книжки Тичини – "Сонячні Кларнети" і "Плуг" – якраз показують визволення з-під духового рабства укр. індивідуальности. Далі – "Замість сонетів і октав" – глибокий містицизм, біль по втраті, по незабутньому. А "В космічному оркестрі" се вже ясний поворот до старої психології раба, що тулиться до сильного "міра сего" [ibid: 339]. (*Tychyna's first books "Soniachni klarnety" (The Solar Clarinets) and "Pluh" (The Plow) demonstrate the liberation of Ukrainian individuality from spiritual slavery. Then – "Zamist' sonetiv i oktav" (Instead of Sonnets and Octaves) - deep mysticism,*

*pain of loss, about the unforgettable. And “V kosmichnomu orkestri” (In the Space Orchestra) is a clear return to the old psychology of a slave, who sticks to the strong ‘of this world’)*

The critic addressed his predictions and wishes for the future not only to writers, but also to readers. “Інколи порівняти те, що створило мистецтво укр. на сьогоднішній день із тим, що могло воно створити і чого вимагає сучасна хвиля відродження нації — побачимо дуже мало плюсів, а багато витраченого надаремно часу, енергії й сил [...]. Хочеться вірити, — і на се маємо право — що діждемося того Мойсея, якого так болюче прагнув у “Плузі” Павло Тичина (не комуніст)” [ibid]. (*Sometimes to compare the art which Ukr[aine] has created to date with what it could have created and what the modern wave of national revival requires – and we will see very little pluses and a lot of wasted time, energy and efforts [...]. We would like to believe, – and we have the right to believe - that we will wait for that Moses which Pavlo Tychyna (not a communist) so painfully waited for in his “Pluh”*)

Very often the purpose of such reviews was to represent to readers what they had not yet read. This is the most convenient form of performing the orientation and stimulating function. This type of reviews can include essays devoted to the literary process outside Ukraine (for example: Ye.M. (Ye. Malaniuk) “Z tvoriv “pershoi v sviti literatury”; M. Gnatyshak “Nova nimets’ka beletrystyka pro vijnu (richevi zamitki)”; M.R. (M. Rudnytsky) “Z novyh amerykans’ryh knyzhok”, etc.).

Preface and afterword were no less important types of critical essays. Such texts were not numerous, but popular. More often, they accompanied the works of European writers that were published in Lviv or as ‘libraries’-supplements to magazines and newspapers. Very often such articles resembled sketches or essays, they preceded mainly Ukrainian translations of European writers, often little-known or, even, completely unknown to Halychyna’s readers. Critics focused readers’ attention on the winning points and successes of the writers, thus intending to demonstrate the creative portrait of the translated authors.

The preface “Romantychnyy siuzhet” (*Romantic plot*) to the book “Ivan Mazepa. Zhyttia i porvy velykoho hetmana” (*Ivan Mazepa. The Life and the Impulses of the Great Hetman*), written by I. Borschak and R. Martel and published in Paris in 1931 can be considered a striking example of this type of critical texts. An authorized translation with a preface by M. Rudnytskyi was published in Lviv two years later. The critic, introducing a new book to the readers, explained the reasons and motives for its appearance. The preface consists of three parts, which one by one, present the impetus for the appearance of the biography of Mazepa. The critic explains how the book under consideration differs from those already written by other writers, and why the fictionalized study has become so popular in the world. M. Rudnytskyi, in his characteristic essayistic manner, pointed out: “Перекладаємо оту книжку тому, що у рідній мові не маємо досі кращої короткої монографії про Мазепу. Мета авторів познайомити чужину із одною сторінкою нашої бувальщини сходиться з потребою нашого загалу пригадати собі цю бувальщину” [Рудницький 1991: 7].

(We translate this book because we still do not have the best short monograph about Mazepa in our native language. The purpose of the authors - to acquaint foreigners with one page of our history coincides with the need of our society - to remember this history) The critic sees the reasons for this need as follows: “Остання війна зродила нову потребу оживляти легенди та відтворювати історичні події. Нервове покоління кінової доби має щораз менше часу та терпцю на товстелезні книги з причинками, коментарями, цитатами” [ibid: 5]. (*The recent war has created a new need to revive legends and recreate historical events. The nervous generation of the cinema period has less and less time and patience for thick books with prefaces, commentaries and quotations*) The critic believes that the war aroused the interest of wide readership in the lives of famous historical personalities not only in Ukraine. Demonstrating the process of developing of the genre of fictional biography in America, England, France, emphasizing the role of André Maurois in the self-affirmation of this genre, M. Rudnytskyi wrote: “Велика війна витворила голод героїства та історичних величин. Її непередбачена загальна невдача ще збільшила цю смагу. Мало коли в історії така велика війна з такими великими гаслами зродила так мало індивідуальностей і відкрила людську підлоту в такій наготі. Небувале нинішнє зацікавлення життєписами давніх великих людей – це туга за величинами, за індивідуальностями” [ibid: 6–7]. (*The Great War created a hunger for heroism and historical magnitude. Its unforeseen general failure further increased this need. Few times in history has such a great war with such great slogans given birth to so few individuals and so exposed human meanness. The unprecedented current interest in biographies of past great men is a mourning for the great, for individuals*) The critic believed that the authors had escaped the danger of “робити із постатей нашої бувальщини самі крицеві статуї”, (creating only bronze statues from the figures of our history), to depict Mazepa - a man with all his advantages and disadvantages: “Мазепа при всій своїй інтелігенції не був таким програмовим героєм. Як справжній державний діяч і добрий дипломат ішов за потребами своєї доби, хитався, кидався на всі боки, був лисом, вовком і тільки людиною з пристрастями, себелюбством, упертістю та інколи надто великою вірою у свої сили” [ibid: 8]. (*Mazepa, for all his intelligence, was not such a program hero. As a real statesman and a good diplomat, he followed the needs of his time, swayed, threw himself in all directions, was a fox, a wolf and only human, with passions, self-love, stubbornness and sometimes too strong faith in his own strength*) The intonational and stylistic peculiarities of the critical narrative indicate that M. Rudnytskyi was impressed not only by Mazepa, “the most European among the Cossacks”, but also by the authors of his biography, and most of all, by their attempt to show Ukraine not through boring political and historical journalism and “overly rural means”. Borshak and Martel’s Mazepa is not without his flaws. We can question more than one phrase, “передавану як ‘історичні слова’ Мазепа, не один ‘факт’, виведений на підставі документів та справоздання попередніх істориків. Діло не в тому, чи погоджуємося більше або менше з портретом Мазепа на тлі тодішньої доби, що ввижається нам завжди як

кожна історична доба крізь призму наших майбутніх ідеалів. Важне те, що автори не лякаються ясних, сміливих висновків, хоча не мають наміру йти за модним у слов'янських краях “патріотичним” навчанням історії” [ibid: 15]. (*conveyed as Mazepa's “historical words”, or not a single “fact” given on the basis of documents and research of previous historians. It is not a question of whether we more or less agree with the portrait of Mazepa against the background of that time, which is seen from here as each historical epoch through the prism of our future ideals. It is important that the authors are not are not intimidated by clear, bold conclusions, although they do not intend to follow the fashionable in Slavic lands “patriotic” study of history*) The important thing is that the authors are not intimidated by clear, bold conclusions, although they do not intend to follow the fashionable in Slavic lands “patriotic” study of history).

These examples from M. Rudnytskyi's essay show that S. Zalyhin was right, claiming that “передмова, якщо вона не ставить перед собою літературознавчого завдання, повинна лише доповнювати автора, повідомляючи читачеві щось таке, що напевно залишиться за рамками його творів – хай то будуть біографічні дані чи особисті враження від прочитаного” [Vis. Гром'як 1986: 20]. (*a preface, if it not intended to be a literary criticism, should merely supplement the author by giving the reader something that is certain to remain outside the scope of his work, be it biographical data or personal impressions of what he has read*) This also applies to the prefaces by S. Hordynskyi and O. Hrytsai, which preceded Ukrainian translations from French, Russian, German and English literatures (more than 20 publications of this type).

The desire for a holistic comprehension of literary and social life and the need for a rapid and at the same time regular response to current events and phenomena forced critics to turn to critical cycles. The peculiarity of such texts is the multi-genre nature of their components. The open structure of these cycles allows to write “mixes”, freely moving from problem to problem. However, such a literary-critical cycle, for all its openness, is still a holistic creation, because it is characterized by conceptuality, a common systemic principle, a formal connection between the individual components, stylistic unity, unifying cross-cutting compositional details. An example of such a literary-critical discourse can be M. Rudnytskyi's cycle in the journal “Svit” (*The World*). During 1926-1929, the author published 19 literary-critical essays, in which he outlined various aspects of the psychology of creativity, reflected on the problems of adequate perception and full understanding of artistic works by contemporaries, relations between writers, and near-literary events. Much attention was paid to the author-reader-critic communication system, the contacts between writers and the press; also, he touched upon the moral and ethical aspects of literary creativity.

Mykhailo Rudnytskyi chose the most convenient genre, the essay, because it allowed him, on the one hand, to get as close to the reader as possible and create the illusion of a sincere conversation, and, on the other hand, to express his own views on the issues raised without the risk of being accused of authoritarian imposition of his opinion. On two occasions the critic used the genre of open-ended

writing. In 1927 his speech “Who do you write for?” took the form of a speech, and in 1929 his letter to the young author of “Chy maju talant?” (*Do I Have Talent*) was presented in the form of a parting word.

A somewhat different structure had the critical cycles of K.K. and L. Nyhrytsky, published in the “Literary and Scientific Supplement to “Novyi Chas” (*The New Time*) in 1938. During the year, L. Nyhrytskyi (literary pseudonym of Hryhor Luzhnytskyi) published 14 essays in which he tried to explain to the readers what criticism is, its formation and development, and how he sees the modern literature. He used mainly the form of a literary-critical essay (8), a historical-literary essay (6), and one open letter. The author paid special attention to the period of the middle and second half of the 19th century, to such figures as Panteleimon Kulish (“Kulish-critic and Shevchenko”, “P. Kulish on the Tasks of Ukrainian Criticism”, “Between Kulish and Hrinchenko”) and Borys Hrinchenko (*Borys Hrinchenko’s critique, Shadows of Hrinchenko-the-critic*). It should be emphasized that while professing the principles of Catholic moral and ethical criticism, L. Nyhrytskyi thoroughly and objectively describes the state of criticism, the ways of its formation, emphasizes above all its educational nature and educational function in literature and society.

Critical cycle of K. K. on literary figures of the Dnieper Ukraine was published in the literary and scientific supplement to “Novyi Chas” (*The New Time*) during 1938-1939, and consists of 15 articles. One of them is review-problematic (“Novorealism sovitskoi literatury” (*New Realism of Soviet Literature*)), and the rest are literary portraits, which migrate towards the historical-literary essay. These critic essays are primarily informative. The author outlines the ideological and thematic interests of each of the portrayed, names the works, determines their place in the literary process, emphasizing the detrimental effect of imperial ideology on writers, the collapse of talents, the formation of spiritual bifurcation.

To summarize, we can argue that the phrase “literary-critical essay” cannot have a strict terminological status, because it does not outline the semantic-structural formation and the nature of literary-critical activity. As a term it can name one of the types of criticism, that covers (summarizes) a number of clearly structured literary-critical genres (varieties of the genre).

## REFERENCES

- ЛНВ. 1923. Кн. V111. Т. 80 [LNV. 1923. Кн. VIII. Т.80].  
ЛНВ. 1924. Кн.111-1V [LNV. 1923. Кн.III-IV].  
Мамай. 1923. Ч.1 [Mamai. 1923. Ch.1].  
Ми. 1935. Кн.1V [My. 1935. Кн.1V].  
Назустріч. 1935. Ч.2 [Nazustrich. 1935. Ch.2].  
Пеленський, Є.-Ю. Сучасне західноукраїнське письменство. Огляд за 1930-1935 рр. Львів 1935 [Pelenskyi, Ye.-Yu. Suchasne zakhidnoukrainske pysmenstvo. Ohliad za 1930-1935 rr. Lviv 1935].  
Рудницький, М. Романтичний сюжет. В: Ілько Борщак, Рене Мартель. Іван Мазепа. Життя і пориви великого гетьмана. Київ: Рад. письменник, 1991 [Rudnytskyi M. Romantychnyi siuzhet. V: Ілко Borshchak, Rene Martel. Ivan Mazepa. Zhyttia i poruvy velykoho hetmana. Kyiv: Rad. pysmennyk, 1991].  
Гром’як, Р.Т. Громадянськість і професіоналізм (Соціальна відповідальність критики): Літ.-крит. нарис. – Київ: Рад. письменник, 1986 [Hromiak R.T. Hromadianskist i profesionalizm (Sotsialna vidpovidalnist krytyky): Lit.-kryt. narys. – Kyiv: Rad. pysmennyk, 1986].

# SZEW CZENKO, SŁOWACKI CZY...?

**Aleksander GŁOTOW**

doktor habilitowany, profesor  
Obwodowa Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna  
im. Tarasa Szewczenki w Krzemieńcu, Ukraina  
e-mail: algall@ukr.net  
<https://orcid.org/0000-0003-1394-2817>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.03**

## ABSTRACT

There is a widespread hypothesis that the author of the popular Polish-Ukrainian song "Hey, Sokoły!" is Tomasz Padura, a graduate of Kremenets Lyceum, a well-known educational institution in the history of Poland and Ukraine. Institutions of this type were created in the Russian Empire (Tsarskoye Selo Lyceum, Nezhinsky Lyceum, Richelieu Lyceum) for training civil servants in various fields and regions. In Ukrainian Kremenets ethnic Pole Tomasz Padura was inspired by the ideas of Ukraine's romantic past and became the author of a large number of literary poetic works telling about the victories and defeats of the Ukrainian Cossacks. The most famous creation of this kind was the song "Hey, Sokoły!" However, despite the fact that almost all the popularizers of this song considered Padura to be the author, there is not a single factual evidence of his authorship to this day.

**Key words:** Kremenets Lyceum, Ukrainian literature, Polish literature, Padura.

Існує загальноприйнята гіпотеза, що автором популярної польсько-української пісні "Гей, Соколи!" є Томаш Падура, випускник Кшменецького ліцею, навчального закладу, відомого в історії Польщі та України. Заклади такого типу були створені в Російській імперії (Царськосільський ліцей, Ніжинський ліцей, Ліцей Рішельє) з метою підготовки державних службовців різних галузей та регіонів. В українському Кременці етнічний поляк Томаш Падура, натхненний ідеями романтичного минулого України, став автором багатьох поетичних творів про перемоги та поразки українських козаків. Найвідомішим твором цього типу була пісня "Hej, Sokoły!" Однак, незважаючи на те, що майже всі популяризатори цієї пісні вважали Падуру автором, на сьогоднішній день немає жодного фактичного підтвердження його авторства.

**Ключові слова:** Кременецький ліцей, українська література, польська література, Падура.

Istnieje powszechna hipoteza, że autorem popularnej polsko-ukraińskiej piosenki „Hej, Sokoły!” jest Tomasz Padura, absolwent Liceum Krzemienieckiego, znanej w historii Polski i Ukrainy placówki edukacyjnej. Instytucje tego typu powstały w Imperium Rosyjskim (Liceum Carskiego Sioła, Liceum Nieżyńskiego, Liceum Richelieu) w celu szkolenia urzędników służby cywilnej różnych dziedzin i regionów. W ukraińskim Krzemieńcu etniczny Polak Tomasz Padura zainspirowany ideami romantycznej przeszłości Ukrainy stał się autorem wielu utworów poetyckich opowiadających o zwycięstwach i porażkach ukraińskich Kozaków. Najsłynniejszym tego typu dziełem była piosenka „Hej, Sokoły!” Jednak pomimo tego, że prawie wszyscy popularyzatorzy tej piosenki uważali Padurę za autora, do dziś nie ma ani jednego faktycznego dowodu jego autorstwa.

**Słowa kluczowe:** Liceum Krzemienieckie, literatura ukraińska, literatura polska, Padura.

Ostatnio okazało się, że "każdy z nas jest prezydentem"©, sugerując to, że każdy chciałby rządzić. Dlatego proponuję wyobrazić sobie, że mamy szansę rozwiązać jakieś decydujące zadanie, oczywiście w granicach naszych kompetencji.

W październiku 2019 roku Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna im. Tarasa Szewczenki w Krzemieńcu obchodziła 200. rocznicę. Jako jednostka edukacyjna, która historycznie istnieje pod nazwą "Liceum Krzemienieckie", otrzymała w 1819 r. prawa instytucji szkolnictwa wyższego...



To nie było zbyt wielkie wydarzenie. Nie wszyscy z ukraińskiej społeczności akademickiej wiedzą o istnieniu tej niewielkiej akademii. Co w niej można by było, aż tak ważnego dla losu państwa zdecydować?

Przypomnijmy jednak, że 28 lipca 1834 roku profesor Uniwersytetu Charkowskiego Włodzimierz Francowicz Cych w roli pierwszego rektora otworzył inauguracyjne spotkanie nowo powstałego Kijowskiego Uniwersytetu Świętego Włodzimierza. Ten uniwersytet (później – im. Tarasa Szewczenki) na polecenie cesarza Mikołaja I powstał na gruzach Liceum Krzemienieckiego, zamkniętego przez tego samego autokrata. Ogromna biblioteka, unikalny Ogród Botaniczny, prawie wszyscy kierownicy wydziałów – wszystko to przeniosło się z podnóża góry Bony na Wzgórza Dniepru.

Stało się to z przyczyn dość oczywistych, poprzedziło to tzw. Powstanie Listopadowe, które ogarnęło Królestwo Polskie i Prawobrzeżną Ukrainę. Wtedy powstało słynne hasło: "Za naszą i waszą wolność!". Krótko mówiąc, kiedy do Krzemieńca przybyła jakaś kolejna komisja w celu kontroli, w pustych salach można było usłyszeć ćwierkanie wróbli: wszyscy, zarówno studenci, jak i nauczyciele byli na barykadach. To buntownicze separatystyczne gniazdo trzeba było zamknąć. I zamknięto.

Dlatego dla historii Ukrainy i Polski Liceum Krzemienieckie jest w pewnym stopniu zjawiskiem znaczącym. Obecnie jest to przywrócona po kilku likwidacjach i przeprowadzkach pełnoprawna instytucja edukacyjna, nosząca imię Tarasa Szewczenki, które zostało przyznane w jeszcze radzieckim 1989r.

Chciałbym zobaczyć śmiałka, który powie, że Taras Szewczenko w Krzemieńcu był raptem pół dnia i jako artysta nawet nie narysował góry Bony. Cóż, ponieważ tę polską twierdzę Kozacy pułkownika Dżalalija i Maksyma Krywonosa zrujnowali w 1648 roku, to od tego czasu zarasta malowniczymi roślinami. Jednak Szewczenko studentem Uniwersytetu Kijowskiego nie był, chociaż biorąc pod uwagę jego wiek – mógł. Już nie mówię o Uniwersytecie Ługańskim tego samego patrona.

Przypomnijmy historię tego typu instytucji edukacyjnej: liceum. Powstało w epoce cesarza Aleksandra I. Wśród siedmiu liceów mniej lub bardziej znanymi w historii były: Carskosielski, Nieżyński i właściwie Krzemieniecki.

Miasto Carskie Sioło nazywa się obecnie Puszkina. Kto nie pamięta, Aleksander Siergiejewicz był absolwentem liceum w Carskim Siole. Mimo tego, że z Puszkinem studiował najjaśniejszy książę i kanclerz Imperium Rosyjskiego Aleksandr Michajłowicz Gorczakow – miasto zostało nazwane Puszkina.

Razem z Mikołajem Wasiliewiczem Gogolem do liceum Nieżyńskiego uczęszczały takie wybitne osobistości jak Nestor Kukolnyk i Jewgienij Grebinka, a jednak Uniwersytet Nieżyński nosi teraz imię Gogola.

Dlatego powstaje pytanie, które z pewnością mogłoby mieć wielkie znaczenie w rozwoju procesu edukacyjnego, brzmi ono następująco: czy istnieje jakaś wybitna osobowość historycznie

związana z Krzemieńcem i Liceum Krzemienieckim, którą należałoby uwiecznić w jakiś przyzwoity sposób?

O "literackiej tradycji Aten Wołyńskich" [Єршов 2008: 95-141] napisano dużo i bardzo szczegółowo, m.in. badacz wyróżnia szereg znanych autorów: Tadeusza Czackiego, Alojzego Felińskiego, Michała Jerzego Wandalina Mniszka, Alojzego Osińskiego, Józefa Tomasza Słowackiego, Tadeusza Lityńskiego, Aleksandra Chodkiewicza, Jana Gwalberta Styczyńskiego, Teodozjusza Serocińskiego, Szymona Konopackiego, Wiktora Lenkiewicza, Jana Duklana Ochockiego. Warto jednak ściślej przyjrzeć się wszystkim ważnym i potencjalnym kandydatom.

Oczywiście patronat wielkiego Kobziarza jest dla małej instytucji edukacyjnej w centrum powiatu bardzo cenny. Pomnik Szewczenki na dziedzińcu Akademii, bądźmy szczerzy – jest tylko jednym z tysiąca trzystu osiemdziesięciu czterech podobnych pomników, znajdujących się na całym świecie. Biorąc pod uwagę tylko te, których rzeźbiarzami są znani autorzy. A ile jest pomników nieznanego autorstwa?

Na tym samym dziedzińcu możemy zobaczyć popiersie Tadeusza Czackiego, który z pewnością miał bezpośredni związek z Liceum Krzemienieckim. Był założycielem instytucji, urzędnikiem wolnomyślicielskim, który po utracie przez Polskę państwowości stworzył polskojęzyczną instytucję dydaktyczną na kresach wschodnich, będącą ośrodkiem i centrum liberalnej inteligencji zarówno polskiej, jak i ukraińskiej. Tak więc, oczywistego konkurenta do roli patrona Akademii. Niestety, pan Tadeusz nie był osobą twórczą, był urzędnikiem państwowym, który w wolnym czasie zastanawiał się, kim są Kozacy i czy nie byli przypadkiem tymi legendarnymi „ukrami”, od których imienia nazywa się obecnie cały kraj.

Co roku we wrześniu do Krzemieńca przyjeżdżają uczniowie i studenci z Polski, Litwy, Białorusi i Czech, zjednoczeni w rodzinę szkół, która nosi imię Juliusza Słowackiego, jednego z czołowych klasyków i wieszczów literatury polskiej. To właśnie tutaj, w Krzemieńcu, we wrześniu 1809 roku urodził się ten płomienny romantyk. Jego ojciec, Euzebiusz Słowacki, był profesorem Liceum, zaś jego matka, polska ormianka Salomea, została pochowana na cmentarzu krzemienieckim. Jego poezja wybrzmiewała wspomnieniami z dzieciństwa w Krzemieńcu, który ukrył się między górami, a rzeką Ikwą, płynącą na kamieniach. Szkoda, że przyszły klasyk żył tu bardzo krótko, rodzina się rozpadła, a Krzemieniec i tak pozostał różowym marzeniem, do którego nie było powrotu.

Historycy literatury polskiej dobrze znają nazwisko Józefa Korzeniowskiego, założyciela wielu gatunków w prozie i dramaturgii. Ponad czterdzieści lat pracy twórczej absolwenta Liceum Krzemienieckiego, a później nauczyciela tej samej instytucji, nie przeszkodziło mu aktywnie pracować na niwie edukacji. Po likwidacji Liceum został jednym z pierwszych wykładowców Uniwersytetu Kijowskiego, a później wieloletnim dyrektorem jednego z charkowskich gimnazjów. Do tej pory zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie jest nawet mylony z innym Józefem Korzeniowskim,

który stał się znany jako klasyk literatury angielskiej – Joseph Conrad. Z tym, że ten Józef urodził się dokładnie 60 lat później. Wygląda na to, że migotanie imion i pseudonimów, koczowanie z jednego kraju do drugiego, nie pozwoliło temu godnemu przedstawicielowi krzemienieckiego kulturowego beau monda zostać liderem opinii publicznej.

Więc dyskretnie wkradliśmy się do głównego bohatera naszej intrygi. Moim zdaniem, wszyscy inni, w tym Kobziarz, nie mogą pretendować na rolę niekwestionowanego duchowego przewodnika tego małego miasteczka z wielką historią.

Ale czy ma szansę stać się taką postacią absolwent Krzemienieckiego Liceum Tomasz Padura? Czy jego pomnik stanie na dziedzińcu Akademii Krzemienieckiej? Czy ta instytucja będzie nosiła jego imię?

I tutaj mamy do czynienia z bardzo kontrowersyjną sytuacją. Dla historyka literatury polskiej taki autor jak Tomasz Padura – praktycznie nie istnieje. «Падюра... заспівав і пішов та й розчинився у численних легендах і чутках» [tamże: 450] – pisze o nim jeden z najbardziej rzetelnych badaczy. Tak, więc nieznająca osobowość na marginesie tzw. "ukraińskiej szkoły polskiego romantyzmu", do której zaliczają się znacznie potężniejsze postaci: Józef Kraszewski, Juliusz Słowacki, Józef Korzeniowski i wielu innych. No bo Polak Padura pisał głównie po ukraińsku. Studiując w Krzemieńcu, nasycił się duchem ukraińskiej starożytności, w konsekwencji tego poczuł się starcem-lirnikiem, wędrował po Ukrainie, wzywając do walki w rzekomo starodawnych pieśniach i dumach.

Dla historyka literatury ukraińskiej paradoksalnie nie istnieje ukraiński poeta Tomasz Padura. Cóż, pisząc niby w języku ukraińskim, pisał polskimi literami i z tego powodu czasem trudno było rozpoznać zarówno ducha, jak i literę żywego ukraińskiego słowa.

Życie Tomasza Padury było długie i burzliwe. Spotykał się z dekabrystami, brał udział w Powstaniu Listopadowym i zdobył popularność jako autor śpiewów demokratycznych, lecz dla literatury ukraińskiej nigdy nie stał się znaczącą postacią.

Taras Szewczenko czytając jego dumy i piosenki, ocenił je sceptycznie, nazywając autora "mizernym". Nic dziwnego. Dla Szewczenki poezja ukraińska była sposobem wyrażania swojej duszy i ucieleśnieniem ducha całego narodu. Zaś w tekstach Padury widział słusznie tylko mniej lub bardziej udaną stylizację ukraińskiego folkloru. W tych tekstach, w przeciwieństwie do smutnych poezji Szewczenki, nie była zawarta biografia autora oraz nie odczuwało się głosu samego poety. Padura ponadto próbował eksperymentować z językiem ukraińskim, tworząc od czasu do czasu na podstawie polskich leksemów ukraińskie neologizmy. Nawet najbardziej pobłażliwy i dociekliwy koneser twórczości Padury, który zna wszystko co było napisane i powiedziane o nim, Wołodymyr Jakowycz Hnatiuk (nie mylić z innym Hnatiukiem, Wołodymyrem Mychajłowyczem, którego popiersie stoi w pobliżu Tarnopolskiego Uniwersytetu Pedagogicznego), musiał przyznać: «Падюра все таки залишається другорядним письменником» [Гнатюк 1927: 148]. W ramach walki

społeczno-politycznej i relacji Polski (której jako państwo nie było w tym czasie) i Ukrainy (która także jeszcze nie powstała) Tomasz Padura odgrywał pewną, niejednoznaczną rolę [Яковенко 2017].

Sam Tomasz Padura, według legendy, nie przejmuje się czyjąś opinią na swój temat, a nawet perfidnie mówi: «Адам Міцкевич, звісно, великий поет, але мене співає вся Польща й Україна...». Tak, na takim poziomie, nie wyższym nie niższym.

I właśnie tutaj wchodzimy w zupełnie inny sposób postrzegania twórczego dziedzictwa tego autora. Współcześni badacze kultury, zarówno polscy, jak i ukraińscy bez wahania nazywają Tomasza Padurę autorem znanej w co najmniej czterech kulturach narodowych piosenki – «Гей, соколи!» («Hej, Sokoły!»). Utwór posiada polską, ukraińską, białoruską i słowacką wersję tekstu. Za pierwotną uznaje się tekst polski:

*Hej, tam gdzieś znad czarnej wody  
Wsiada na koń Kozak młody.  
Czule żegna się z dziewczyną,  
Jeszcze czulej z Ukrainą.*

Refren:

*Hej, hej, hej sokoły  
Omijajcie góry, lasy, doły.  
Dzwoń, dzwoń, dzwoń dzwoneczku,  
Mój stepowy skowroneczku.*

*Wiele dziewcząt jest na świecie,  
Lecz najwięcej w Ukrainie.  
Tam me serce pozostało,  
Przy kochanej mej dziewczynie.*

*Ona biedna tam została,  
Przepióreczka moja mała,  
A ja tutaj w obcej stronie  
Dniem i nocą tęsknię do niej.*

*Żal, żal za dziewczyną,  
Za zieloną Ukrainą,  
Żal, żal serce płacze,  
Już jej więcej nie zobaczę.*

*Wina, wina, wina dajcie,  
A jak umrę pochowajcie  
Na zielonej Ukrainie  
Przy kochanej mej dziewczynie.*

Trzeba przyznać, że jako piosenka, czyli kompleks tekstu i muzyki, to dzieło naprawdę należy do kategorii «złotego funduszu» kultury. Dla ukraińskiego odbiorcy praktycznie nie ma potrzeby tłumaczenia, wersje białoruskie i ukraińskie są identyczne, słowacka jest nieco bardziej znacjonalizowana.

Można powiedzieć, że to niczego nie zmienia w końcowej ocenie postaci Tomasza Padury w historii kultury. Bo to tylko jedna piosenka. Jedna.

Proponuję spojrzeć na historię poezji światowej właśnie pod tym kątem. Ile tekstów napisanych przez wybitnych poetów stało się tak znanych, że nikogo nie interesuje to, kto je napisał? Każdy poeta w jakiegokolwiek literaturze narodowej marzy o tym, aby jego wiersz stał się pieśnią ludową.

Byłbym szczęśliwy, gdybym miał okazję powiedzieć: "Tak! To naprawdę piosenka Tomasza Padury! On ją napisał! Zamawiajcie pomnik!».

Osobiście przejrzałem wszystkie publikacje autora [Pienia 1842; Pysma 1874; Твори 1913]. W tym podsumowujące z 2012 roku, pod redakcją czołowego ukraińskiego polonisty członka-korespondenta Akademii Nauk Ukrainy Rostysława Petrowycza Radyszewskiego wydanie «Вибраних творів» Padury [Томаш Падюра 2012]. Badacze ostrożnie kwalifikują autorstwo w ten sposób: «Цьому польсько-українському поету приписують авторство популярної сьогодні як в Польщі, так і в Україні пісні “Гей, соколи”» [Карабан 2014: 113].

Możemy więc dojść do wniosku, że obecnie tekst piosenki «Гей, соколи!» («Hej, Sokoły!») nie jest naukowo autoryzowany. I w dalszym ciągu nie ma na to argumentów ani dowodów. Właśnie teraz. Możliwe, że kiedyś będą. Narazie rzeźbiarze mogą swobodnie oddychać. A żal. Taka legenda – i się marnuje.

#### LITERATURA

- Гнатюк, В.Я. *Тимко Падюра в українському історично-культурному процесі*, „Червоний шлях”, Харків, 1927, № XII [Hnatyuk, V. Ya. *Timko Padura v ukrayins'komu istorichno-kul'turnomu procesi*. „Chervoni shlahk”. Kharkiv, 1927. No XII].
- Єршов, В.О. *Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності*, Житомир, 2008 [Yershov, V. O. *Pol's'ka literatura Volini dobi romantizmu: genologiya memuaristichnosti*. Zhitomir, 2008].
- Карабан, Л. *Томаш Падюра: відомий і невідомий. „Проблеми слов'язнавства”*. 2014. Вип. 63 [Karaban, L. *Tomasz Padura: vidomiy i nevidomiy. „Problemi slovyanoznavstva”*. 2014. Vip. 63].
- Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького. Видане друге (з додатком творів: Івана Вагилевича і Тимка Падюри). Львів, 1913 [Tвори Markiyana Shashkevicha i Yakova Holovatskoho. Vidanye druhe (z dodatkom tvoriv: Ivana Vahilevicha i Timka Paduri). L'viv, 1913].
- Томаш Падюра *Вибрані твори*. Tomasz Padura *Utwory wybrane*. Київ, 2012 [Tomasz Padura *Vibrani твори*. Tomasz Padura *Utwory wybrane*. Kyiv, 2012].
- Яковенко, Я. *Тарас Шевченко та романтики «української школи» в рецепції Івана Франка та Францішека Равіти-Гавронського, „Київські полоністичні студії”*. 2017. Т. XXIX. 547–556 [Yakovenko, Ya. *Taras Shevchenko ta romantiki „ukrayins'koyi shkoli” v retseptsiyi Ivana Franka ta Franciszeka Rawity-Gawronskoho. „Kyiv's'ki polonistichni studiyi”*. 2017. T. XXIX. 547–556].
- Pienia Tomasza Padury. Lwów 1842.
- Pysma Tymka Padurry. Lwów 1874.

# «РОКСОЛАНІЯ» СЕБАСТЬЯНА КЛЕНОВИЧА ТА ОСТРОГ

Юрій МИНЕНКО

старший викладач кафедри української мови і літератури

Національного університету «Острозька академія»

yurii.mynenko@oa.edu.ua

DOI 10.25128/2304-1222.20.51.04

## ABSTRACT

The article deals with the analysis of «Roxolaniia» (1583) by Sebastian Klenovych. When the author describes the towns of Rus he ignores Ostrog – the great center of Ukrainian culture at that time. The Ostrog Academy was founded in 1576 and had been operating for 7 years. The scientist V. Shevchuk suggests that the reason for this the absence of Latin among the subjects. Modern research proves that Latin was studied at the academy. When the author describes the residents of Lviv he wrote about the Jews negatively, he blamed them for impurity and usury.

There was a large Jewish community in Ostrog which was formed at the beginning of the 16<sup>th</sup> century. The Great Synagogue and the Talmudic Higher School (Yeshivot) were operated here. Ostrog was a main center of Judaism in Volyn. So personal dislike of Jewish nationality was the real reason why Klenovych named less important towns at that time but did not mention Ostrog.

**Keywords:** Latin poetry, Ostroh Academy, synagogue, Talmudic High school, Jewish community.

Стаття присвячена аналізу «Роксоланії» (1584) Себастьяна Кленовича. В описі міст Русі автор ігнорує Острогок, попри те, що на той час він був великим центром української культури. Уже 7 років діяла Острозька академія, що була заснована 1576 року. Вчений В. Шевчук припускає, що причиною цього є відсутність серед навчальних предметів закладу латинської мови. Сучасні дослідження доводять, що латинську мову в академії вивчали. В описі мешканців Львова Кленович негативно описав євреїв, звинувативши їх у нечистоті і лихварстві.

На початку XVI століття в Острозі сформувалася велика єврейська громада. Тут діяла Велика синагога і вища талмудична школа (єшибот). Саме Острогок у цей час став головним центром іудаїзму Волині. Тож особиста неприязнь до єврейської національності була справжньою причиною, чому Кленович називає менш значимі на той час міста, але не згадує Острогок.

**Ключові слова:** латиномовна поезія, Острозька академія, синагога, вища талмудична школа, єврейська громада.

Artykuł poświęcony jest analizie „Roksolanii” (1583) Sebastiana Klenowicza. W opisie miast Rusi autor pomija Ostrog, mimo że był to wówczas główny ośrodek kultury ukraińskiej. Akademia Ostrogska, założona w 1576 roku, działa już od 7 lat. Naukowiec W. Szewczuk sugeruje, że przyczyną tego jest brak języka łacińskiego wśród badanych instytucji. Współczesne badania dowodzą, że na uczelni studiowano łacinę. W opisie mieszkańców Lwowa Klenowicz negatywnie opisał Żydów, zarzucając im nieczystość i lichwę.

Na początku XVI w. w Ostrogu powstała liczna społeczność żydowska. Działała tu Wielka Synagoga i Wyższa Szkoła Talmudyczna (Yeshivot). To właśnie Ostrog stał się wówczas głównym ośrodkiem judaizmu na Wołyniu. Tak osobista niechęć do narodowości żydowskiej była prawdziwym powodem, dla którego Klenowicz wspominał wówczas o mniej ważnych miastach, ale nie wspominał o Ostrogu.

**Słowa kluczowe:** poezja łacińska, Akademia Ostrogska, synagoga, liceum talmudyczne, gmina żydowska.

Українська латиномовна література XV-XVI століть залишається досі малодослідженою у нашій медієвістиці. Це ж стосується і найвідомішого ренесансного твору «Роксоланія» придворного поета польського короля Себастьяна Кленовича. «Роксоланія» є

суто «українською» сторінкою його творчої спадщини. Сучасні польські дослідження оминають цей твір, зосереджуючись насамперед на напольськомовних творах автора [Wiśniewska 2006: 8].

Медієвіст Валерій Шевчук, аналізуючи опис міст у цьому творі автора, звернув увагу на цікаву особливість. «Трохи дивно, що ні слова С. Кленович не каже про Острог ... адже Острог на той час був одним із найвизначніших культурних центрів тогочасної України і саме в час написання „Роксоланії” там кипіло культурне життя. Причину цього бачимо одну: в Острозі на той час зібралася група вчених та культурних діячів, яка заперечувала латиномовну літературу й осуджувала так званих „латинників”», тобто тих, котрі орієнтувалися на культурні засади європейського Ренесансу» [Шевчук 2004: 153]. Проте такі висновки дослідника потребують певних коректив.

У латиномовній поемі Симона Пекаліда, придворного поета князя Василя-Костянтина Острозького, «Про Острозьку війну» (1600), згадано тримовну острозьку гімназію. «С. Пекалід не розшифровує, які три мови вивчалися в Острозькій гімназії чи то ліцеї, однак не важко здогадатися, що ними були латинська, грецька та старослов'янська, чи, можливо, також тогочасна українська (руська) книжна мова» [Острозька академія, 2010, с. 303-304]. Проте, що тут працювали знавці вказаних мов, свідчить і «Азбука» 1578 року [Острозька академія 2010: 303–304].

Водночас Валерій Шевчук аналізує опис народностей, які населяють Русь. Окремо він виділяє позитивну характеристику вірмен:

*В місті осіли вірмени, свої залишивши оселі,  
Люди кмітливі вони, талановитий народ  
Речі церковні сюди привезли та своїх ієреїв,  
Церкву, як звичай велить, побудували собі* [Українська поезія 1987: 150].

Таке приязне ставлення С. Кленовича до цього етносу, а також наслідування його мотивів С. Симонідом і братами Зиморовичами (усі троє – вірмени за походженням, які прийняли католицизм) дає підстави говорити про його вірменське чи змішане українсько-вірменське коріння [Шевчук 2004: 155]. Це одна з причин, чому, на його думку, автор у поемі говорить про Русь як окреме етнічне тіло, а не складову частину Речі Посполитої.

Загалом у характеристиці населення міста Львова, громаді якого присвячений твір, згадано представників чотирьох груп. Причому показовою, на нашу думку, є не лише характеристика міщан, а й кількість рядків, присвячених їм. Так, монахів-бернардинців описано 10-ма рядками. Вочевидь, для поета вони втілювали ідеал Христового мучеництва і самопожертви, адже оповідь про них завершується рядком:

*Муки й наругу страшну терплять та всяку нужду* [Українська поезія 1987: 150].

Далі у творі позитивними барвами змальовано вірменську громаду міста, її опис займає 12 рядків:

*Також сюди вірменин пелехатий завозить зі Сходу  
Пахоці різні свої й всякий на продаж товар [там само].  
Лише двома рядками згадано українське населення Львова:  
Також руси живуть, населення грецької віри,  
І за обрядом своїм храми будують святі [там само].*

Відверту неприязнь автор висловлює єврейському населенню міста. Вони для Кленовича асоціюються з брудом, лихварством, визиском; їхня віра є неправдивою. Тоді, як і до православних вірмен, і до русів, і до членів католицького ордену бернардинців він ставився з повагою. Тож наведемо цей фрагмент повністю.

*На передмістю бруднім проживають невірні євреї,  
У неохайних хатках їхніх — і бруд, і сміття.  
Плем'я смердюче вони, розвівається, наче від цапа,  
Сморід постійно від них, завжди обличчя бліді.  
Їх синагога реве голосами разюче дзвінками,  
Все там змішалось у ній: галас, молитва і крик.  
Зробить із чорного біле народ цей, із правди — неправду,  
Прагне, аби із небес падала манна йому.  
Що ж поробляє, питаєш, єврей у славетному місті?  
Що виробляє той вовк серед отари овець?  
Славні міста у заставу дає, позичає всім гроші,  
З них же проценти дере, сіє усюди нужду.  
Наче той шашіль, що точить могутні дуби поступово,  
Чи оті черви, що вмить все перетворюють у гніль,  
Мовби тихесенька п'явка, що кров п'є людську невідчутно  
Й силу й життєвий запал нишком в людей відбира,  
Як ось іржа роз'їдає залізо, а міль одержину,  
Так і нероба єврей нищить, руйнує усе.  
Безліч приватних маєтків не раз зруйнував хитромудро,  
Часто й державне майно нищив цей спритний лихвар.  
Розуму вчилися, хоч пізно, обдерті євреєм монархи,  
Прийде в державу єврей — стогне печально вона.  
Стріне державу це лихо — лежить, наче тіло безкровне,  
Крові і сили тоді зовсім у неї нема.  
Отже, чумою цією гордуй, моя Таліє мила,  
А проклинати — це гріх! Роде невірний, прощай [там само: 150–151].*

Складно сказати, чим зумовлена така непотязнь до цього народу. Можливо, Кленович став жертвою єврея-лихваря чи зазнав якоїсь іншої кривди. Важлива згадка про проживання іудеїв у передмісті, тобто вони не становили значну частину населення. Загалом же, станом на 1583 рік у місті проживало 14 тисяч євреїв [Населення Львова].

Таке ставлення до цього етносу помічаємо і у творах, написаних польською мовою. Аналізуючи образи різних народностей у творчості Кленовича, польська медієвістка зазначає: «в «Роксоланії» портрет Єврея-лихваря зображений через бруд, ревіння пісень у синагозі і підступні діяння» [Wiśniewska 2006: 134]. Цей портрет зустрічається і в наступних творах автора. Прикметно, що датою народження С. Кленовича вона вважає 1545 рік, помер же у віці 57 років 1602 року. Про це ми дізнаємося з інформації історика Речі Посполитої Шимона



Старовольського, опублікованій у Варшаві у 25-ті роковини смерті поета. Українські ж медієвісти відносять цю подію до 1550 року [Українська поезія 1987: 113].

Для повноти пояснення неприязні Кленовича до Острога, що на той час був визначним центром національної культури і в якому на час написання твору вже 8 років діяла тримовна Острозька академія (її заснування відносять до 1576 року), бракує невеликого штриха з історії міста XVI століття.

Євреї з'явилися в Острозі наприкінці XIV століття «Євреї прибували до нас з різних кінців світу ... найбільше приходило їх з німецьких земель» [Kardaszewich 2013: 117]. Найбільшого розквіту єврейська громада досягла на початку XV ст., коли на запрошення князів Острозьких стали прибувати євреї з багатьох країн для розвитку торгівлі і промисловості. Поступово сформувався великий єврейський центр, і євреї аж до Другої світової війни складали більшість населення Острога. Так, скажімо, «За даними магістрату, в 1930 р. в Острозі проживало 12975 осіб. З них 57,5% населення – євреї» [Руй 2016: 7]. Виняток становлять роки національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. «Так 1660 року в Острозі налічувалося лише 5 будинків, що належали євреям» [Острог: Електронная еврейская энциклопедия].

Уже на початку XVI століття при Великій єврейській синагозі (що збереглася до сьогодні і є визначною пам'яткою міста) діяв єшибот (дослівно «збори, нарада учнів під головуванням вченого-равина») – вища талмудична школа. «Крім учнівської молоді, заняття в єшиботі відвідували вчені-євреї як з місцевої, так і з інших громад, що вже здобули талмудичну освіту і бажали поглибити її ... » [Острозька академія 2010: 115]. Утримувала школу єврейська громада міста, а учнів єшибота називали «бахурами». Острозька равинська школа відзначалася високом рівнем викладання і підготовки її випускників.

Про діяльність школи, синагоги і друкарні згадує і відомий історик Острога Станіслав Кардашевич. Вплив і чисельність єврейської громади, що проживала на вулиці Старожидівській у південно-східній частині міста, був настільки значним, що власниця Острога Анна Алоїза-Ходкевич 22 липня 1627 р. своїм указом наказала євреям: «своїх божниць високо над костели і церкви не виносити, в дні значних дат з церемонією не ховати (померлих – Ю.М.)» [Kardaszewich 2013: 119].

Саме в Острозі працювали такі відомі талмудисти, як Соломон Лур'є та Ісай Горович і Самуїл Едельс (Маршує). Останній тривалий час був ректором єшибота і головним равиним Острога. Нині на його честь названа одна з вулиць міста [Манько 2015: 6]. На початку XVII століття головний равин Острога керував духовним життям усіх євреїв Волині. Відомо, що у місті, окрім великої, діяла ще й мала синагога (чи навіть кілька), проте рештки цих споруд не збереглися. Принаймі наприкінці XIX століття в Острозі діяло три синагоги і 19 молитовних будинків [Острог: Електронная еврейская энциклопедия].

Загалом час князювання в Острозі Василя-Костянтина Острозького є унікальним прикладом релігійної толерантності. Попри проживання в Острозі різних етнічних і релігійних груп, не сталося жодного протистояння між ними. На той час у місті мешкали греки, татари, українці-русини, аріани, тринітарії й усі ці групи мали свої церковні споруди.

Економічний розквіт острозького єврейства у XVI – першій половині XVII століття й вище згадувана віротерпимість сприяли формуванню відомого у Східній і Центральній Європі осередку єврейської культури. Високий авторитет її представників дав підстави називати місто «Волинським Єрусалимом» і тлумачити власну назву міста як «Місто Заповіту», «Місто Тори», (Os-Torach).

Навряд чи вдасться встановити біографічні причини неприязні Себастьяна Кленовича до єврейської національності. Проте тепер у світлі вище наведених фактів стає цілком зрозумілим ігнорування Острога під час опису міст Русі у поемі «Роксоланія», адже Острог на той час був великим центром іудейства.

## ЛІТЕРАТУРА

- Манько, М. Їхні імена з'являться на мані Острога. «Замкова гора». 2015. №34. 6 [Man'ko, M. *Yikhni imena z'yavlyatsya na mani Ostroha*. „Zamkova hora”. 2015. №34. 6].
- Населення Львова. В: Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <http://www.uk.wikipedia.org> [Naselennya L'vova. V. Vikipediya: vil'na entsiklopediya].
- Острог. Електронная еврейская энциклопедия. URL: [eleven.co.il/diaspora/communities/13106](http://eleven.co.il/diaspora/communities/13106). [Ostrog. Elektronnaia yevreyskaya entsiklopediya]
- Острозька академія XVI–XVII століття: Енциклопедія, (ред.) І. Пасічник. Острог: Вид. НУ «Острозька академія», 2010 [Ostroz'ka akademiya XVI–XVII stolittya: Entsiklopediya, (ed.) I. Pasichnik. Ostroh: Vid. NU „Ostroz'ka Akademiya”. 2010].
- Руй, О. *Згадуючи передвоєнний Острог та його населення*. «Замкова гора». 2016. №31 (943). 30.07. 7 [Ruy, O. *Zhaduyuchi peredvoyenniy Ostroh ta yoho naselelnya*. „Zamkova hora”. 2016. No 31 (943). 30.07. 7].
- Українська поезія XVI ст., упоряд. В.Яременко. Київ: Радянський письменник, 1987 [Ukrayins'ka poeziya XVI st., uporyad. V.Yaremenko. Kiyiv: Radyans'kiy pis'mennik, 1987].
- Шевчук, В.О. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: у 2 кн. Київ: Либідь, 2004. Кн.1 [Shevchuk, V.O. *Muza Roksolans'ka: Ukrayins'ka literatura XVI – XVIII stolit'*: u 2 kn. Kiyiv: Libid', 2004. Kn. 1].
- Kardaszewich, S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Biały Dunajec – Ostróg* 2013.
- Wiśniewska, H. *Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowica*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.

# V.V. STASOV VE RUS EPOSU KÖKENİ TARTIŞMALARI

Yerke ÖZER

Ph.D. Lecturer.  
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. Ankara Türkiye  
e-mail: yerkeozer@gmail.com  
<https://orcid.org/0000-0002-0895-6221>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.05**

## ABSTRACT

This article discusses the first application of the Migration theory in Russia which holds an important place in the history of folkloristics and which is known as Theodor Benfey's theory in the West. The article series regarding epos which was published in the "Vestnik Evropy" named journal between 1868-1870 and which is the first example of V.V. Stasov's comparative studies who is known as the first representative of this theory in Russia has been examined. Despite entailing various discussions and differing opinions, this research which is about the Russian epos and story origins has lead the way for comparative work in the field of especially Russian and Eastern epos. The scope of the article also includes the analysis of V.V. Stasov's work and the reactions it received from the period's folklore studies and its consequences.

**Key words:** comparative folklore studies, Theodor Benfey, V.V. Stasov, epos.

У статті розглядається перше застосування в Росії теорії міграції, яке займає важливе місце в історії фольклористики і яке на Заході відоме як теорія Теодора Бенфея. Розглядається серія статей про епос, яка була опублікована в часописі «Вестник Европы» між 1868-1870 рр. І була першим прикладом порівняльного дослідження В.В. Стасова, першого представника цієї теорії в Росії. Незважаючи на різноманітні дискусії та різні думки, це дослідження, що стосується російського епосу та витоків історії, проклало шлях для порівняльної роботи в галузі особливо російського та східного епосу. Стаття також включає аналіз творчості В.В. Стасова та її наслідки для фольклористики цього періоду.

**Ключові слова:** порівняльне фольклористичне дослідження, Теодор Бенфей, В.В.Стасов, епос.

Artykuł dotyczy pierwszego zastosowania w Rosji teorii migracji, która zajmuje ważne miejsce w historii folkloru, a na Zachodzie znana jest jako teoria Theodore'a Benfeya. Badana jest seria artykułów na temat eposu, która została opublikowana w czasopiśmie „Вестник Европы” w latach 1868-1870 i była pierwszym przykładem studium porównawczego W.W. Stasowa, pierwszego przedstawiciela tej teorii w Rosji. Pomimo mieszanych dyskusji i opinii, to studium eposu rosyjskiego i początków historii utworowało drogę do pracy porównawczej w szczególności w dziedzinie eposów rosyjskich i wschodnich. Artykuł zawiera również analizę twórczości W.W. Stasova i jej wpływu na folklorystykę tego okresu.

**Słowa kluczowe:** porównawcze badania folklorystyczne, Theodor Benfey, W.W. Stasov, epos.

Kadim Rus edebiyatı tarihinin araştırılması çeviri edebiyatı ile başlar. X- XI. yüzyıl çevirileri aynı türden orijinal bir eserin yaratılmasına neden olmuştur. D. S. Lihaçev “Rus Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde “Rusya, kendi eserlerini yazmadan önce başkalarının eserlerini okumuştur. Fakat bunu, Doğu Slav kültürünün eksikliğinin bir kanıtı olarak görmemeliyiz, bu sosyal ve kültürel gelişimin farklı seviyelerinde duran halkların karmaşık ve karşılıklı etkileşiminin göstergesidir” der [Лихачев 1980: 21].

XIII-XIV.yüzyılda Rus edebiyatına özgün Doğu kökenli edebî eserlerin çevirileri girer. Bu dönemde yapılan çeviriler, dönemin ütöpic ve eskatolojik özelliklerine sahipti.

Rus halkbilimi, o dönemin toplumsal eğilimlerinin etkisi ile Avrupa’da geçerli olan meseleleri de geliştiriyor, ama aynı zamanda kendi milli özelliklerini de muhafaza ediyordu. Batı Avrupa’da karşılaştırmalı mitolojinin yanı sıra, başında Theodor Benfey’in olduğu Göç Okulu, tüm dünya halkbilimini etkilediği gibi belirli ölçüde Rus halkbilimini de etkilemiştir. Masalların Batı’ya Doğudan geldiğini savunan Theodor Benfey’den önce de Rusya’da ödünçlenme düşüncesinin yer aldığı eserler yayınlanmıştır. XVIII. yüzyıl milli edebiyatının ve geleneksel formlarının savunucusu olan ve halk edebiyatı topluluğunun başında bulunan N.A.Lyvov (1751–1803), halk edebiyatını ilmi açıdan ele aldığı ilk eserinde ve 1790 yılında yayınlanan “Rus Halk Şarkıları Külliyyatı”nda (*Sobraniye Narodnih Russkih Pesen*) yer alan “Rus Halk Şarkılarının Kökeni Üzerine” (*O Proishojdenii Russkih Pesen*) adlı giriş yazısında Rus halk şarkılarını estetik açıdan değerlendirerek sınıflandırmaya çalışmış ve Rus halk şarkılarının kökeni ile ilgili görüşünü bildirmiştir.

Lyvov’a göre, halk şarkıları “sıradan halk” tarafından yaratılmayacak derecede yüksek estetik değere sahiptir ve büyük olasılıkla farklı bir örnekten (Yunan Şarkıları) esinlenmiştir. Yunanlılar ise diğer sanat dalları ile müziği de alarak onu bir mükemmeliyete ulaştırmışlardır. Eserin ikinci baskısında yer alan giriş yazısında ise, Rus halk şarkılarının Yunan kökeni fikrinden vazgeçerek Rus halk şarkılarının çok farklı olduğuna, yalnızca benzerliğine dikkat çekilmiştir ve bu konuyu uzmanlarına bırakmıştır [Львов 1955: 38–39].

William Jones (1746-1794), ünlü “Asiatic researches” (1784) dergisinde Hint ve Avrupa mitolojisini karşılaştırarak bu halkların etnik bağlarını tespit etmiştir. Guitre, bu gözlemleri devam ettirerek bu benzerliklere Rus materyallerini de dahil etmiştir. XVIII. yüzyıl Rus yazarları, Rus halk şarkıları ve mitolojisinin Yunan şarkıları ve mitolojisi ile olan benzerliğine değinmişlerdi.

1831 yılında J. Grimm, “Rus Halk Masalları” adlı kitabının önsözünde, Rus masallarının kökeni ile ilgili önerisini dile getirmiştir: “Metinlerde Perslerin antik efsaneleri ile olan bazı dikkat çekici benzerlikler gözlemlenebilir. Bu masalların o ülkeden gelip gelmediği veya komşuluk eden ülkelerin düşünce ve ifadelerinin benzerliğinden mi kaynaklandığını söylemek zordur. Masalların pek çoğunun yabancı bir kaynaktan geldiği görülmektedir. Fakat hepsi Pentamerone’deki anlatılar gibi doğallaştırılmıştır” [Dietrich 1857: 6].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus kültürünün özgünlüğü üzerine yeni bir bakış açısı ortaya çıkar. Rus halk edebiyatı ve sanatı tarihçisi Vladimir Vasilyeviç Stasov (1824–1906) Slavcı folklor kavramına ve Slavcı dogmalarına karşı çıkmış, bununla konuya yeni bir folklor yorumu getirmeyi amaçlamıştır. V.V. Stasov, sanat, müzik ve edebiyat eleştirmeniydi. 1847 yılından itibaren hem Rus, hem de elliye aşkın yabancı dergide Rus arkeolojisi ve sanatı ile ilgili makaleler ve kitaplar yazmıştır. 1886 yılında, otuz yıllık bir araştırmanın sonucunda “IX-XIV. Yüzyıl Elyazmalarında Slav ve Doğu Desenleri” adlı çalışması yayınlanmıştır.

V.V. Stasov, XIX. yüzyıl Rusyası’nın bilimsel ve kültürel hayatında büyük rol oynamıştır. Doğubilimcilik ve etnografya alanında ise hayatı boyunca bilimsel faaliyetlerini sürdürmüştü.

Stasov'un doğuya karşı olan ilgisi 1840'lı yıllarda doğubilimci F.N. Popov'un milli kütüphanedeki bölümünü ziyaret etmesiyle başlar. Stasov burada o dönemin doğubilimcileri ve Doğu edebiyatı ile tanışır. 1860'larda Slav ve Doğu sanatı ve edebiyatları, Doğu elyazmaları ve minyatürleri ile ilgilenmeye başlar.

V.V.Stasov, 1868 ile 1870 yılları arasında "Vestnik Evropi" adlı edebiyat ve sanat dergisinde "Rus Bılnalarının Kökeni" (*Proishojdeniye Russkih Bılin*) başlığı altında bir dizi makale yazmıştır. Bılnaların özgün ulusal eser, en eski epik halk anlatılarının hazinesi olduğu görüşüne karşı V.V.Stasov, bılnaların tümüyle Doğu'dan, Hindistan'dan ödünçlendiğini, fakat bı ödünçlenmenin doğrudan değil, Orta Asya Türk ve Moğol epik eserler ve masalların yeniden işlenmiş (özetlenmiş), bütün olmayan, yer yer kopuk kopyaları olduğunu ileri sürmüştür. Rus bılnalarının anlaşılmasını ancak orijinalleriyle karşılaştırılarak anlamlandırılabilirliğini söylemiştir.

Stasov, döneminin bılna üzerine yaygın görüşlerini ve bu araştırmaya başlama nedenini şöyle açıklar: "Tüm araştırmacılarımız tereddütsüz bir şekilde "bılnaların" bir zamanlar yaşanmış tarihi olaylar olarak görüyorlar. Bu görüş temelinde de peş peşe bütün araştırmacılar, halk şiiri eserlerinin mücizevi formlarında neyin ve nasıl ifade edildiğini kanıtlamaya çalışıyorlar. Eski dönem elyazmalarını ortaya çıkararak bılnalarla karşılaştırdılar; az sayıda benzerlikler bularak sevindiler, alkışladılar ve bılnaların, tarihi doğru bir şekilde canlandırdığına inandılar. Bılnalar, sıradan halk için her türlü tarihi kitaplardan daha üstündü ve tarihte gelişen millî duyguların güçlendirilmesinde ve desteklenmesinde mevcut olan tek ve en popüler araçtı. Kaba anakroizme rağmen bılnanın genel yapısı, halkın ahlaki özelliği ve tarihte yaşanan büyük olayların anlaşılması bakımından hiçbir tarihi eser bılnalarla karşılaştırılmaz; millî duyguların samimiyeti bakımından ise, halkın canlı yankısı olan elyazmaları ile karşılaştırılabilir. Herhangi bir bılna "yerel epik sanatının bölgesel gelişiminin örneğidir ve en ufak yabancı bir kültürün etkisi altında kalmamıştır" [Стасов 1868: 170].

Stasov'a göre, tüm araştırmacılar bılnalara hayranlık duymuş, kadim tarihin, hayatın, kadim kahramanların yansımalarını görmüşlerdir ve bılnalarda adı geçen tarihi kişiliklerin varlığına inanmışlardır. Bunun sebebi ise, vakayinamelerde de bu isimlerin geçmesi idi. Bunu gören Stasov, araştırmacılara bılnalarda tarihte bir zaman yaşamış olan tarihi kişiliklerden söz edilemeyeceğini, tüm bu anlatıların kadim zamanlardan beri pek çok Doğu halklarında var olduğunu ifade eder: "Bunların hepsi bilinen kavramları belirli bir şiirsel forma getiren fantezilerdir. Başlangıçta bu kavramlar dini, mitolojik ve ardından yalnızca kahramanlık kavramına dönüşmüştür. Rusya'ya ise, gelişiminin ikinci basamağında gelmişlerdir. Bu nedenle var olmayan Rus tarihini aramak yerine, olmayan yerlerde derin sonuçlar çıkarmak, işe yaramayan vatanseverlik sözleri yerine bılnalarımızı fantastik ve halkçı olmayan açıdan inceleyelim" [Стасов 1870: 917].

Bılnaların kökeni ile ilgili araştırmasına V.V. Stasov 1859 yılında "Kadim Rus Edebiyatı Vakayinameleri" (*Letopisi Russkoy Literaturi i Drevnestey*) adlı külliyatta yayınlanan ve o döneme kadar adından başka hiçbir şey duymadığı "Skazaniye o Nekoem Slavnom Bogatire Uruslane

Zalazareviçe” adlı masalı okumasıyla başlar. Masalda, o döneme kadar sadece Fransızca tercümesinden okuduğu “Rüstem Hikayesi” ile benzerlikler görür. Ardından Mohl’un çevirisi ile olan Şehname’yi araştırmaya başlar ve pek çok detayın Rus masalında yer aldığını, bazı detayların ise Farsça nüshasında yer almadığı görür. Böylece Stasov, bu masalın şüphesiz bir şekilde Doğu’dan geldiğini, fakat doğrudan İran’dan gelmediği sonucuna ulaşır. Bu nedenle Stasov “Şehname” dışındaki diğer Doğu eserlerinin araştırmasına başlar. 1859 ile 1862 yılları arasında kütüphanelerde yer alan ve başlıca Avrupa dillerine çevrilmiş olan ve neredeyse tüm doğu şiir, şarkı ve masallarını inceler. Eruslan masalı ile araştırarak pek çok veri elde eden Stasov, araştırmasının yalnızca masallarla sınırlı kalmaması, Rus edebiyatının diğer örnekleri ile karşılaştırılması gerektiğine karar verir. 1860’lı yıllardan itibaren Kireevski, 1861 yılından itibaren ise Rıbnikov’un bılına derlemeleri yayınlanmaya başlar. Ortaya çıkan bılına metinlerinde yalnızca edebi benzerlikler değil, sanatsal ve gündelik yaşam ile olan benzerliği Stasov’un dikkatini çekmişti. Kadim Rus dönemine ait pek çok obje, Doğu objelerine benziyordu. Stasov’un elinde bulunan resim koleksiyonu, geleneksel havlu desenleri bile Asya desenlerine benziyordu. Stasov, Coğrafya Kurumu’nun Etnoloji Bölümü üyelerinin bu koleksiyonu incelemesini talep etmiştir. Stasov, materyallerin sayısı arttıkça bılına çalışmalarında derinleşmeye başlamıştır.

Stasov, bu hipotezini kanıtlamak için bir masal ve on farklı bılınayı konu ve motif bakımından incelemiş, Doğu örnekleriyle karşılaştırmış ve şu sonuca ulaşmıştır: “Bılınalar (kelime anlamı “olmuş olan”, terim olarak “destan”) ‘bılına’ olarak tanımlanamazlar. Bılına olarak adlandırılacak eserler tarihî isimleri içeren eserlerdir. Farklı halkların şiir ve şarkıları ‘kök motifleri’ olarak onları kendi özel ulusal formuna göre şekillendirmişlerdir. Fakat yine aynı motifler kendini daima hissettirmiştir. Bizim masal ve bılınalarımız bu şekilde doğmuştur. Her ikisinin kökeni de Doğu’dan gelmektedir ve onların ilk formlarını Asya eserlerinde görmekteyiz. Doğu’dan gelen bir anlatı bazen bılına, bazen bir masal haline dönüşmüştür. Örneğin, Şehname’deki anlatının yarısı ‘Eruslan Lazareviç’ masalına, diğer yarısı ise ‘İlya Muromets’ bılınasına dönüşmüştür... Bunları öne sürerken ‘bılınaların’ bılına olarak adlandırılmaması gerektiğini söyleyemiyorum. Her ne kadar tarihî gerçekleri yansıtmassa da, bılınalar halk tarafından kullanıldığı dönemi yansıtmaktadır. Benfey’in masallara yönelik yaptığı tespitler, bılınalar için de geçerlidir. Bılınaları araştırdığımız zaman her birinin Doğu halklarının anlatıları ile büyük benzerlik taşıdığından emin oluyoruz. Bizim bılına kahramanlarımız, Doğu halklarının çok çeşitli mit, efsane ve masallarının kahramanları olup, Rus kahramanları ile özdeşleştirilmiştir. Tabii ki şu anda Rus edebiyatında bilinen şekilleriyle.

Stasov’un çalışmasının birinci bölümünde Rus bılına incelenmesi ve ikinci bölümde ise bu incelemeden ulaştığı sonuçlar yer alır. Bunlara ek olarak Stasov iki Rus masalını da incelemiştir. İlki “Eruslan Lazareviç” masalı, diğeri ise “Jar Ptitsa” masalıdır. 1859 yılında “Rus Edebiyatı ve Antikite Yazmaları” (*Letopis Russkoy Literaturu i Drevnosti*) adlı nüshada XVII. yüzyıl elyazması temel alınarak basılan “Eruslan Lazareviç” masalını ele alır. “Bizim Eruslan Lazareviç, “Şahname”

eserindeki Rüstem'den başkası değildir. Elbette masal, Rüstem anlatısının yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır, fakat bazı epizotları atlayacak olursak, olay örgüsünün aynı şekilde olduğunu görebiliriz”.

Stasov, söylediklerinin kanıtı olarak şu örnekleri verir: “Eruslan, Çar Kirkaus’un yanında yaşamaktadır. İran Şahı’nın ismi ise Keykavus, Çarın babasının ismi ise Kirdonanoviç. Şahname’deki ismi ise Keykubad. Başlangıçta *Kekobadoviç* olan isim *Kirkodanoviç* şeklini almıştır. Eruslan’ın baba adı Zalazar, basılı nüshalarda ise Lazar. Rüstem’in baba adı Zal’dır. Tam adı ise Zal Zer’dir. Eski Farsçada “ihtiyar” ve “kır saçlı” anlamındadır. Bu isim Zal Zer’in beyaz saçlı doğması ile ilgilidir. Zalazar, Hıristiyan Lazar’a dönüşmüştür. Eruslan Zalazaroviç ise Eruslan Lazareviç şeklini almıştır. Diğer benzerlikler Eruslan’ın atı “Araš”, Şahname’deki “Rakş” (“renkli, parlak, canlı” anlamında). Rüstem’in olağanüstü doğumu, çocukluğu, yedikleri, ilk güç gösterileri Rus masalında yer almamaktadır [Стасов 1868: 175]. Kahramanın atının seçimi ve bu seçimde babasının seyisinin yardım etmesi, ilk zafer (ejderhayı yenmesi - Knez İvanı yenmesi); bu zaferde atın yardımı; ikinci zaferi (devi yenmesi- ejderhayı yenmesi); üçüncü zafer (beyaz devi yenmesi-Yeşil çarı ve Beyaz Daniil’ı yenmesi); bu zaferde başkasının yardımı (Aulad-kuş donuna giren kız); kahramanın, öldürülen düşmanının kanı ile babası ve yakınlarının gözlerini açması; kahramanın oğlunun doğması; birbirini tanımayan baba oğul mücadelesi.

Stasov, benzer epizotları sıraladıktan sonra masalın yalnızca Fars anlatısının bir tekrarı, sadeleştirilmiş veya doğrudan alınmış olarak adlandırılmayacağını açıklar: Şehname’deki anlatıda eski Pers havası sezilmektedir; ayrıntılar dinidir, günlük yaşam, genel tasvir, kostümler, alışkanlıklar, kahramanların mücadele etme yöntemi İran geleneklerine göre anlatılmıştır. Bu özellikler Rus masallarında yer almamaktadır. Rus masallarında Rus halkına ait bir hava yer almaz, bu hava Pers olmasa da kesinlikle Doğu havasıdır. İkincisi, Rus masallarında kahraman ile ilgili çok fazla bir ayrıntı yer almaz. Rus masallarındaki bazı özellikler ise, Şehname’de yer almamaktadır. Stasov, motifleri yalnızca Şehname ile karşılaştırmakla yetinmez. Atın elde edilme ve akrabalarının iyileştirme motifinin kaynağı olarak Mahabharata’da yer alan şu hikayeyi örnek verir:

Kral Sagara büyük kurban için bir at seçer. Seçtikleri at, oğullarının gözetiminde özgürce koşarken suyu çekilen okyanusa yaklaşır ve okyanusun derinliğinde kaybolur. Sagara’nın oğulları, atlarının çalındığını düşünerek babalarına atın görünmez olduğunu ve çalındığını söylerler. Babalarının emri üzerine oğullar, dünyanın tüm ülkelerini dolaşırlar, fakat atı ve çalan kişiyi bulamazlar. Sagara’nın yanına dönen oğulları, babalarına atı bulamadıklarını söylerler. Öfkelenen Sagara, onlara atı bulmadan dönmemelerini emreder. Atın kaybolduğu susuz okyanusa yaklaşan oğullar, yerde bir çatlak olduğunu farkederek ve onu kazma kürekle kazmaya başlarlar. Bu şekilde kazılan yer altı denizinde yaşayan her türlü mahlûk çılgınlıklarla, kopmuş kafalarıyla, paramparça olmuş bedenleriyle, yırtılmış derileriyle, çıkmış kemikleri ile ortaya çıkarlar. Hiddetlenerek kazmaya devam eden oğullar, okyanusun derinliklerinde gezinen atlarını görürler. Atın yanındaki yüce gönüllü Kapila’ya aldırış etmeden atı almak için hamle yaparlar. Öfkelenen Kapila ise onları parlak ışığı ile yakar... Sagara’nın Kraliçe Saive’den dogma Asamandja adında bir oğlu varmış. Asamandja, şehrin diğer çocuklarını boğazından tutup nehre atarmış. Şehir halkı toplanarak Sagara’dan yardım ister. Bu sözleri duyan Sagar, Asamandja’nın şehirden atılmasını emreder... Asamandja’nın oğlu Ansuma’yı yanına çağırır

Sagara şöyle der: “babanın kaybı, oğullarımın (60000) ölmesi, kurban etmek istediğim atın bulunamaması beni derin bir kedere boğuyor. Bana bu atı bul, beni bu kederden kurtar”. Büyük zorluklarla yerin yarıldığı yerden yerin dibine giren Ansuma Kapila atı görür. Kapila’nın önünde eğilerek, geliş amacını anlatan Ansuman, Kapila’nın gönlünü kazanır. “Ben sana bir armağan vereceğim” der Kapila. Ansuman ise armağan olarak atı seçer, ikinci armağan olarak ise, atalarının günahlarından arınmasını ister. Kapila şöyle cevap verir: “senin istediğin günahsız herşeyi sana vermeliyim. Sende sabır, adalet, hakikat yaşamakta. Senin sayende baban, amcaların, çocukların gökyüzüne çıkacaktır. Torunun Yüce Varlığı merhameti hak ederek Ganj nehrini atalarının arınması için göklerden yere indirecek. Atını alabilirsin, yüce Kral”. Hikayenin sonunda Ansuma’nın torunu olur ve dualarla nefisini köreltmesiyle Ganj nehrini göklerden indirir, okyanusa yaklaşır ve onu suyla doldurur.<sup>1</sup>

Stasov’a göre, “Ramayana” da yer alan bu hikaye Rus ve Asya hikayelerinin en ilkel formudur. Tüm hikayelerde farklı dönemlerde ve farklı ortamlarda geçen, ama aynı iskelet vardır. “Ramayana” ve “Mahabharata” da bu hikayeler kaotik, kozmik ve dinidir. Ana kahramanlar mitiktir: Sagara okyanustur, okyanusu kurutan at güneştir, güneşin bekçisi ihtiyar dini bir karakterdir; atalarını kurtaran ve iyileştiren kahraman onları günahlarından ve cezalarından kurtarması allegoriktir. Geç dönemdeki hikayeler, Şahname’de tarihi olaylar formuna bürünür. Olaylar Pers krallığında geçmektedir, ana kahramanlar tarihi isimlerdir. Mitik at, kahraman atına dönüşür, elde edilmek istenen amaç kozmik değildir, kahramanlıktır, kutsal koruyucu ihtiyar seyise dönüşür, kahraman akrabalarını allegorik acılarından değil, fiziksel bir kusur olan körlükten ve zindandan kurtarır.

Tüm motifleri karşılaştıran Stasov şu sonuca ulaşır: Rus “Eruslan Lazareviç” masalı Rus kökenli değildir; kökeni Doğu’ya dayanmaktadır. İlk formu masal değil, Kadim Doğu’nun şiir, efsane ve anlatılarıdır. Ona göre, şu anda ödünçlendiği tek eseri söyleyemek zor, ama Doğu edebiyatının çok sayıdaki noktada benzerlikler taşımaktadır ve uzun bir dönemde farklı halklara ait kadim motiflerden oluşan bir mozaik oluşturmaktadır. Stasov’un ulaştığı sonuçlar ona göre eski Rus kahramanlık destanlarının araştırılması sırasında gerekli olacaktır [Стасов 1868: 114-128].

Stasov, Batı’da herhangi bir paralellige sahip olmayan “Eruslan Lazareviç” masalından sonra Batı’da sıkça karşılaşılan (Phoenix, Anka Kuşu) “Jar Ptitsa” masalını ele alır. Masal kısaca şöyledir:

“Çar Vıslav’ın altın elma bahçesinden her gün bir altın elma kaybolmaktadır. Üç oğlunu yanına çağırın Çar, nöbet tutup hırsız yakalayana çarlığının yarısı vaat eder. İki büyük oğul her gece boyunca nöbet tutarlar, fakat uykularına yenik düşerler ve elmaları kimin çaldığını öğrenemezler. Üçüncü oğul İvan, üç gece nöbet tutar ve üçüncü gece altın elmaları gagalayan Jar Ptitsa’yı kuyruğundan yakalar. Kuş elinden kurtulur, fakat İvan’ın elinde sihirli tüyü kalır. Tüy o kadar parlaktır ki tek başına bütün elma bahçesini aydınlatmaktadır”

Stasov’un bu masalla ilgili görüşleri şöyledir: “Bu masal uzun süre Rus masalı olarak kabul edilmiştir. Tercih ettiğim masallar, masal içinde masaldır, sanki birkaç farklı masaldan oluşuyormuş gibidir. Pek çok motif diğer masalarda da tekrar edilmektedir. Bu masalarda köken araştırması diğer kahramanlık masalarında da uygulanabilir. (İvan masalı, Deniz Çarıçesi, Akıllı Vasilisa, Baba Yaga

<sup>1</sup>Stasov’un kullandığı nüsha [Corresio 1847: 114-128].



vd.) Masallarımızın pek çoğu Rus kökenli değildi ve bu, eski Doğu edebiyatının araştırılması ile kolaylıkla (genellikle şiirsel şekilde) görülebilir. Batılı araştırmacıların (özellikle Benfey) çalışmaları, Doğu'dan veya Asya'dan gelmemiş herhangi bir masalın neredeyse Batı'da var olmadığını söylemektedir. Araştırmacı için bu masalarda önemli olan halk yaşantısı, halk inanışları ve kavramlarında doğu kökeni vardır. Daha geç dönemde oluşan bazı eserler dışında. Batı'dan ödünçlenen ve Rus zemininde şekillenen masallar istisnadır [Стасов 1868: 208].

Stasov, araştırmasının ikinci bölümünde bılinalara yer verir. Kireevski ve Rıbnikov'un bılina derlemeleri ile pek çok bılina metni farklı varyantları ile ulaşılabilir hale gelmişti. Karşılaştırmalı çalışma yapabilmek için gerekli olan farklı halkara ait sözlü edebiyat örnekleri orijinal ve tercümelemleri ile yayınlanmıştır. 1868'den önce yapılan bılina araştırmaları Stasov'a göre, yeterli ve tatmin edici değildi. Pek çok Slav bılinası Litvanya, Germen, Fin ve diğer halkların örnekleri ile karşılaştırılmıştı. Bazı araştırmacılar bu eserleri Kadim Rus tarihinin ve milliyetçiliğinin şüphesiz kanıtları olarak kabul edilmiştir. İskandinavların "Edda"sı, Germenlerin "Nibelungen"ı, Finlerin "Kalevala"sı, Anglo-Saksonların "Bewoulf"u ile karşılaştırması Stasov'a göre yararlıydı. Mitolojik veya gündelik hayat ile ilgili benzerliklerin ortaya çıkartılması da faydalıydı. Fakat bu benzerlikler yalnızca "kardeşler" arasındaki benzerliğe benzer, yani ortak bir kökenden geldiklerini kanıtlamaktadır.

Stasov'un ortaya koyduğu amaç şöyle özetlenebilir: Rus bılinalarında neler aranmamalı ve aramaya çalışılmamalı; amaçladığı ise, bılinalarda neler bulunabilir ve bulunmaya çalışılmalı ve bılinalarda hangi bağımsız, milli öğeler yer almaktadır.

"Bılina nedir? Bılina, "bir zamanlar olmuş olan" anlamına gelen halk sanatı ürünüdür. Bılina kahramanları Rus tarihinin kadim döneminde yaşayan tarihi isimlere sahip kahramanları konu eden anlatılardır (Oleg Svyatoslaviç. Knez Vladimir, Knez Dobrynya, Stavr-Boyarın, Tüccar Sadko). Olayların yaşadığına inanılan dönem, Vladimir öncesi ve Vladimir dönemidir. Mekan ise Kadim Rusyası bölgesidir. (Kiev, Novgorod, Çernigov, Murom, Ryazan, Dnyeper, Volhova, İmen kıyısıdır). Bu anlatılarda geçen olayların hepsinin gerçek olduğunu söyleyemeyiz, içinde pek çok ayrıntı mitolojik karaktere sahiptir; örneğin, ejderhalar, yaratıklar, sihirli objeler, büyüler, don değiştirme, olağanüstü değişimler. Fakat bu anlatıların Rus halkının halk yaşamında geçen olayları ve tarihî kişilikleri içeren epik anlatılar olduğuna inanılırdı. Eğer bılinalarda olağanüstü motifler çıkartılırsa, geriye kalan kısımlarda halk yaşamının tarihinin ortaya çıkarılacağı ümit edilirdi. Bılinalar, "var olan tarih kitaplarından daha üstündü ve halkın tarihi ile olan bağının, milli gücünün desteklenmesi ve güçlendirilmesi için kullanılabilecek tek araçtır" inancı hakimdi. Bılinalar, kaba yapısına rağmen kişilerin ahlaki özelliği ve büyük olayların anlaşılması anlamında hiçbir tarihi eserle karşılaştırılmayacak derece üstündür". Millî duygunun samimiyeti açısından ise halkın sesinin yansımaları olan en iyi elyazmaları ile karşılaştırılabilir.

1852 yılında "Moskvityanin" dergisinde (21.sayı) D.O. Şeping, masal kahramanı İvan ile ilgili bir yazı yayınlamıştır ve İvan'ı, Rus kahramanlarıyla karşılaştırmıştır. K.S. Aksakov 1861'de bu

makale ile ilgili şöyle der: Masal (skazka) uydurmadır, epos ise (bılina) gerçektir. Masalların giriş cümlelerinde bile “bilinmeyen bir zamanda ve bilinmeyen bir yerde” sözleri ile başlar. Bılinalarda ise coğrafi konum üstün körü verilebilir, fakat bu bilinmediği içindir. Bılinalar halka aittir. Masallar ise bize başka topraklardan gelmiştir (özellikle de doğudan) ve neredeyse hepsi farklı yabancı yerlerden söz eder. Masallarda her zaman sihir vardır, bılinalarda ise bu sihir genellikle kötü tarafa aittir, kahramanalar ise bu sihre karşıdır ve Tanrı’ya inanırlar ve dua ederler. Bu farklılıkları halk oluşturmuştur ve halkın edebiyatta oluşturduğu bu farklılığı kabul etmemiz en doğrusudur [Буслаев 1861: 420].

Stasov, Aksakov’un bu görüşüne karşılık bılinalar ve masallar arasındaki herhangi bir köken farklılığının bulunmadığını söyler. Bılinalarda da masallarda olduğu gibi gerçeklik azdır. İkisinin de kökeni mitolojiktir. Bu köklü motifleri alan farklı halklar, onları kendine özgü milli formda işlemiş ve oluşan çok çeşitliliğe rağmen aynı motif her zaman varlığını hissettirmektedir. Doğu’dan gelen bir eserde yer alan iki hikaye, bizde bir bılina ve bir masala dönüşmüştür. Bazen bir hikaye, bir bılina ve bir masal oluşturmuştur. Örneğin, Şehname’deki bir hikaye, “Eruslan Lazareviç” masalını, bir kısmı ise “İlya Muromets” bılinasını oluşturmuştur. Mahabharata, Ramayana, Moğol, Kalmık veya Kırgızlarda uzun bir anlatıda ardı arda geleneksel olaylar zinciri bizde birkaç farklı masala dönüşmüştür. Bu sebepten dolayı yaygın bir görüş olan bılinalar, “milli duyguların güçlendirilmesine ve desteklenmesine” ve “büyük tarihi olayların anlaşılmasına” hizmet ettiği görüşü yanlıştır. “Bılina” şeklindeki yanlış bir ifade, belki ileride daha doğru bir ifade olan “kahramanlık şarkısı” olarak adlandırılmaya başlar.

Bılınanardaki detayların, kişilerin ve karakterlerinin ulusallığı nasıl kanıtlanabilirdi? Karşılaştırmalı çalışmaların sonucunda, Rus bılinalarının ardı ardına, Doğu halklarına ait farklı anlatılarla olan büyük benzerlik ortaya çıkmıştır. Bu demek oluyor ki, bılina kahramanlarında isimlerini taşıdıkları kişiliklerin izlerini ve karakterini aramak boşunadır. Örneğin, “Knez Vladimir” bılinasında gerçek tarihi kişilik olan Rusya’yı Hristiyanlaştıran, Bizans tarihçilerinin sözünü ettikleri, Rus elmayazmalarında yer alan Knez Vladimir’in gerçek kişiliği yoktur. Rus bılinaları aynı içerik ve aynı iskelete sahip Doğu anlatılarıyla karşılaştırıldığı zaman, içerik ve form bakımından bazı şeyleri yitirdiğini görebiliriz. Stasov, bılinaları karşılaştırırken yalnızca motiflerin ve olay örgüsünden yola çıkmaz. Detaylar, kişilikler ve karakterlerinin tahlili, knez ordusunun yapısına ve sayısına kadar analiz eder.

Rus bılinalarında eylemlerin tetikleyicisi olan duygular yer almaz veya mantığı tatmin edecek az motif verir. Manevi yönler, yapılan eylemlerin ruhani ve insani boyutu yoktur. Meselâ, baba, eş vs. alınan intikam; aşk ve kıskançlık ızdırabı, baba sevgisi, oğul sevgisi, şöhret arzusu, taht sevdası gibi motifler Rus bılinalarında yer almaz veya da sadece değinilir. Örneğin, bılina kahramanı Dobrinya, uzun seferden eve döner ve karısının başkasıyla evlenmek üzere olduğunu görür. Dobrinya o kişiyi tarlaya atar ve kırbaçlar. Ne düşündüğü ve ne hissettiği bılınada yer almaz. Knez Vladimir,

Daniil Lovçanın'den eşini alır, eşi tek kelime etmeden kendini mızrağın veya hançerin üzerine atar. Aynı şekilde açıklama yoktur. Aşk yerine fiziksel arzular yer alır. Rus kahramanları asla aşık olmazlar, yalnızca kendileri ile evlenecek kadın veya köle alırlar. Kahramanların, kahramanlık ünü kendi amaçları değildir, her zaman Knezlerin emirlerini yerine getiriler. Doğu anlatılarda ise bu motif ve kişilerle ilgili renksizliği göremeyiz [Стасов 1868. III: 627].

Stasov'un ele aldığı binalar eski ve orta döneme, yani XVI. yüzyıl öncesine aittir. Stasov'un ulaştığı çıkarımlar hem olumlu, hem olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bılına kahramanları tarihi kişilikler değildir. Doğu'nun çeşitli mit, efsane ve masal taşıyıcılarıdır ve tanınan Rus isimleri almışlardır. Rus kahramanlarına özgü ve onları birbirinden ayıran kişilik özellikleri tespit etmeleri boşunadır.

Stasov, makale dizisinin sonunda binalarda var olan bağımsız, kendine özgü ulusal özelliklere değinir. Doğu'dan ödünçlenen materyallerden çıkarılan özelliklerinden bahseder. Doğu anlatılarında olaylar yalnızca yeryüzünde geçmez. Farklı diyarlarda, farklı krallıklarda, deniz ötesi ülkelerde, dağın tepesinde vs. aynı zamanda yeryüzünde, gökte, bulutlarda, yer altında, suda, denizin dibinde kahramanlar orada kendine ait hayatı olan krallıklar, halklar, varlıklarla karşılaşılır. Binalarda ise olaylar sadece yer altında veya yeryüzünde geçmez. Birkaç yerde kahramanın atı yerden biraz yükselir, “sabit ağaçtan daha yüksekte, uçan buluttan daha aşağıdadır”.

Stasov, “araştırmamın sonuçları Rus binaları meseleleri ile ilgili yürütülen çalışmaların sonuçlarından farklıdır. Eğer bu çıkarımlar gelecekteki daha doğru bılına yaklaşımına ve araştırmalarına yol açarsa amacım ve isteklerim gerçekleşmiştir demektir. Bununla birlikte bılına çalışmalarının geleceği oryantalistlerin elinde olduğuna inanıyorum. Ne yazık ki oryantalistler derin bilgilerini Doğu'nun tarihi ve filolojik eserlerine yönelmişlerdir ve bu konuya dikkatlerini vermemişlerdir” sözleri ile bitirir. Stasov'un bılına araştırmaları bilim çevresinde pek çok kişi tarafından şüphe ile karşılanmasına rağmen Rusya Bilimler Akademisi tarafından kabul edilir. İki yıllık aradan sonra Stasov, araştırmasının eleştirilerine ayrı bir makale olarak cevap verir ve yapılan eleştirileri yeni ve daha ayrıntılı çıkarımları ile destekler.

Yazının eleştirmenlerinden birisi Profesör F. İ. Buslayev olmuştur. “Olgulara karşı hadsiz yaklaşımı, ciddi bilime yakışmayacak hatalar, binaların yabancı eserlerle zoraki benzetilmesi, iki tür arasındaki gerçekte var olan bağın ortaya çıkarılmasından uzaklaşma, Doğu ve Rus binaları arasında var olan “bir şeylerin” gözden kaçırıldığını, kurnazca zorlamalar” şeklindeki eleştirilerine rağmen Buslayev “yenilikçi bakış” ve çok sayıda olgu” için Stasov'u takdir etmiştir. Buslayev'in itiraz ettiği konulardan birisi “bogatır” kelimesi olmuştur. Buslayev, bu kelimenin “bog” “bogat” kökünden türediği görüşünü savunmaktadır, fakat bu görüş uzun zaman önce ve günümüzde de tüm önde gelen filolog ve özellikle oryantalistler tarafından reddedilmiştir”. 1835 yılında Plüşar'ın Sözlüğünde “bogatır” kelimesinin Moğolca “kahraman” anlamına geldiği söylenmiştir [Энциклопедический лексикон 1835]. Stasov, düşüncelerini desteklemek için Alman oryantalist

Schott'un Altay kabileleri üzerine yazdığı eserinden alıntı yapar: "kahraman, güçlü cesur insan" anlamına gelen bir kelime ve çok geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Bu kelimeyi Macaristan'dan tüm Rusya'ya kadar, Türkiye, İran, Türkistan bölgesi, Moğollardan Tunguzlar'a kadar görülür. Macarca "bator", Lehçe "bohater", Rusça "bogatır", Farsça ve Türkçe "bahadır, behader", Moğolca "bahhatur veya batur". Bu kelime bana kalırsa kökü Sanskritçe olan Slavca "Bog" ve Türkçe "bagh". "Baghatur"sözcüğü Sanskritçe "bhadra" "laetus, felix, excellens"ten gelmektedir ve Persler "bh"yi "bah" olarak değiştirmişlerdir. Bu kelime İran'dan Türkistan ve Moğolistan'a geçmiştir [Лихачев 1980: 21].

Stasov'a göre ise, yazdığı makale dizisinde halkçılık için utanç verici veya aşağılayıcı hiçbir şey yoktur. Stasov, benzer çalışmalara örnek olarak Firdevsi'nin "Pers" şahlarının kadim Hint anlatılarında yer aldığını gösteren E. Burnouf'tan (1801-1852) ve Zendavesta'nın önsözünde "Firdevsi'nin kadim Pers kahramanlık anlatılarını Yunanların tarihi anlatılarıyla birleştirme çabalarımızı bırakmalıyız, tüm bu anlatılarda tarihi herhangi bir şey yoktur" diyen Spiegel'den söz eder. Avrupalı doğubilimcilerin halk anlatılarında tarihi gerçekleri aramadıklarını söyler.

Stasov'un Buslayev'in kendisinden önce bilinaların batı halk anlatıları ve üst sınıf kökenli bazı doğu eserleri (Mahabharata) ile karşılaştırdığını ve varyatların benzerliğine kötü bir anlam yüklediğini hatırlatır. Buna sebep olarak Stasov, kullandığı anlatıların halkın içinden gelmesini gösterir. Buslayev'in eleştirisinde kullandığı bazı ifadeleri "ne olduğu belirsiz bir Tatar şarkısı", "bir tür Minusin Tatarı", "ne olduğu belirsiz bir Moğol cadısı", "anlam veremediğim bir Tatar ilgisi" gibi hor ifadeleri ne için Alman, Fransız, İskandinav karşılaştırmalarında kullanmadığını sorar ve onu Asya halk anlatılarına karşı küçük düşürücü ifadeler kullanmakla suçlar. Buslayev eleştirisinde şunlardan söz eder. Birincisi, Sanskritçe Hint-Avrupa dillerinin atası değildir ve aynı şekilde kadim Asya halk anlatıları yeni Avrupa kahramanlık anlatılarının atası değildir. Stasov, dil konusunda katılır, fakat ikinci görüşe katılmaz. Ona göre, bir halk temasta bulunduğu diğer halklardan anlatıları ödünçleyebilir. Benzerliklerin ortak Ari kökeni açıklaması artık yeterli değildir. Bu durumda Rus bilinaları neden en ince detaylarına kadar Türk, Moğol anlatılarına bu kadar benziyor. Eğer Buslayev'in dediği gibi buna sebep Türk, Moğolların Rusya'ya gelmesi ise, diğer Rus hayatının diğer olguları da Türk Moğol formlarına bürünürdü. Buna rağmen pek çok olgu ve obje hâlâ özgünlüğünü korumaktadır. Bilinalarda olması gereken pek çok Rus obje, eşya ismi yokken yersiz bir şekilde kullanılan Moğol Türk obje, ev ve eşya sayısının çokluğunun sebebi nedir?

Rus bilinalarında Rus kıışı, Rusya doğası, Rus dini ritüel ve geleneklerinin, Rus ahşap evlerinin, ordusunun, köleleri, Rus savaşma tekniği vs olmamasının sebebi nedir? Tüm bu detaylar yer almıyor, çünkü Asya doğası, hayatı ve ortamının anlatıldığı Asya anlatılarından ödünçlenmiştir [Стасов 1868: 921].

Stasov incelemesinde, Franz Bopp, Julius von Mohl, Simon Alexander Langois, Eugène Burnouf, Stanislas Aignan Julien, Gaspare Gorrezio, Hippolyte Fauche, Jacob Schmidt, Friedrich

Arnold Brockhaus, Max Müller, Theodor Benfey, Anton Schiefner (Şifner), M. Alexander Castren, Radlov gibi oryantalistlerin Avrupa dillerine çevrilmiş Doğu anlatılarını kullanmıştır. Buslayev’in “Potok” bılınasının neden Asya anlatı ve şiirlerinden motifleri ödünçlendiğini sorusuna Stasov şöyle cevap verir. “Rus halkının bılinalara neden ihtiyaç duyduğunu ben bilmek zorunda mıyım?” Buslayev, Rus dilinde çok sayıda Türk Moğol kökenli kelimelerin olduğunu kabul ediyor. Benzer şekilde oryantalistlere Rus dilinin Moğol ve Türklerden bu kelimeleri neden aldıklarını sorabilir. Buslayev’in sorularına cevap verdikten sonra Stasov ona yönelik şu görüşlerini dile getirir. “Buslayev’in eleştirilerini sabırsızlıkla bekledim. Rus bilimine yeni materyallerin dahil edilmesiyle gerekli görülen görüş, yaklaşım ve tespitlerin yapılmasına bilgileriyle yardım etmesini beklerdim. Fakat ne yazık ki kendisi eski görüşüne bağlı kalmıştır. Rus eposunun gururunun ve özgünlüğünü korumak milliyetçilik duygusundan uzak işin özüne bakmasını beklerdim. Profesör Buslayev görüşlerimi düşünülemez ve uygunsuz bulmaktadır”.

Rusya Bilimler Akademisi’nin Stasov’un çalışmasını yönlendirdiği diğer eleştirmen o dönemin önde gelen oryantalisti, mitoloji, şiir ve halk alanında karşılaştırmalı çalışmalar yapan akademik Şifner olmuştur. Şifner’in görüşleri şöyleydi: “Stasov, önceki araştırmacıların kadim Rus yaşantısının temsilcileri olarak gördükleri pek çok bılina kahramanlarının karakterize ettikleri milli sonuçlarına karşı çıkararak, duygusallıktan arındırarak epik şiir sanatımıza soğukkanlılıkla bakmamızı sağlamıştır. Bu şekilde Stasov’un, Rus halk edebiyatına şüphesiz katkıları olmuştur”. Şifner’in bu eleştirisinde önemli olan ikinci şey, yalnızca epik materyallerinin değil, farklı halkların tüm epik eserlerinin ödünçlenme prensibini kabul etmesi olmuştur. Şifner’e göre, daha önce ödünçlenmeyi hiçbir şekilde kabul etmeyen araştırmacılar tüm dünya edebi eserlerinin tarih öncesi benzerlikten doğduğuna inanmışlardır.

Şifner’e göre daha geç döneme ait ödünçlenmeden söz dahi edilemez ve Hindistan dahil Asya kökenli kadim döneme ait orijinal eserler farklı akatarımlarla var olmaya devam etmektedir. Şifner’in verdiği birkaç örnekten biri olan *Dsang-blun*<sup>2</sup> (Bilge ile Ahmak) adlı Moğol efsane ve hikaye derlemesi orijinal Hint eserinin (*Karmashataka ve Avadanashataka*) Çin redaksiyonudur. *Gesser Han* eserinin ise Tibet ve Moğol versiyonları vardır; eserin kendisi ise Tibet kökenlidir. Bu yabancı etkileşimler, halkların karşılıklı olarak ilişki içerisinde bulduklarında artmaktadır. Ticaret yoluyla yalnızca mallar alınıp verilmez, hayal ürünleri de karşılıklı olarak alınıp verilmektedir.

Şifner, bu tespitten yola çıkarak bılinalarda İskandinav, batı, güney ve doğu unsurlarının tesirine işaret eder. Şifner’e göre doğu anlatıları Ruslar’a İran’dan Türk kabileleri aracılığı ile aktarılmıştır ve şöyle ekler: “Türk kabilelerinin varlıklarının çeşitli dönemlerinde komşularının en güzel şiirsel eserlerini ne denli şaşırtıcı yetenekle algıladıklarını inkâr edemeyiz; onlarda yalnızca

---

<sup>2</sup> “Dsang-blun” Bilimler Akademisi tarafından 1843’te yayınlanmıştır. 1852 de Şifner tarafından düzeltme ve eklemeler yapılmıştır.

Moğolların aracılığı ile geçen İran ve Budist anlatılar değil aynı zamanda Batı eserleri de yer almaktadır”. Stasov’un en çok eleştirilen görüşü böylece desteklenmiş oldu.

Ödünçlenme anlatılar her yerde, her halkta vardır ve tüm hikâyelerin kökeninde kadim dönem Asya anlatıları ile karşılaşıldığı ve ödünçlenme meselesinde özellikle Türk kökenli hakların baskın oldukları görülmüştür. Stasov biraz sivri bir üslupla şöyle der: “demek epik eserlerin bir halktan diğer halka geçmesi sonucuna ulaşmak için yalnızca ortak Ari ve tarih öncesi bağlardan söz etmek yeterli değildir ve diğer tarihi koşulların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Belki de bizi, ödünçlemeyi yapan halkın yalnızca Asya halklarının olduğunu, Avrupa halklarının ise bu tür işlerle asla ilgilenmedikleri konusunda bizi ikna etmeye çalışacaklardır” [Стасов 1868: 379].

Şifner’in Sibirya’da yaşayan Türk halklarının Novgorod aracılığı ile Ruslardan ödünçlenme aldığı fikrine Stasov karşı çıkar. İlk olarak, Şifner tarafından Sibirya halk anlatılarında<sup>3</sup> tespit ettiği bazı Rus kökenli kelimelerin sayısının çok az olduğunu; İkincisi, bu kelimelerin yakın zamanda gündelik hayatta kullanılan Rusça kelimeler olduğunu; Üçüncü olarak da, Rus dilinde yer alan ve çok erken dönemde Türk kökenli kelimelerin sayısının çok daha fazla olduğunu belirtir.

“Eruslan Lazareviç” masalında bir Fars etkisi vardır. Ve bu etki, Fars etkisinin çok olduğu Kafkaslar bölgesinden gelmektedir. Fakat Stasov’a göre, bu masal daha çok Ramayana’nın bir varyantına sahip olan Moğollardan geçmiştir. Şifner’in diğer eleştirisi ise şöyledir: Max Müller’e göre, sözleri yöneten kurallar aynı şekilde efsanelerin karşılaştırmalı analizi için de geçerlidir. Sanskrit dilinde Yunancada mevcut bir kelimeyi gördüğümüz zaman bu kelimelerin aynı olmadığını biliriz... Eğer aynı kelime olsaydı büyük ihtimalle birbirine benzemezlerdi. Stasov ise buna itiraz eder. Bir halkın diğer halktan ödünçlenen kelimeler koleksiyonuna baktığımız zaman bir değil, iki farklı sistemin geçerli olduğunu görürüz. Bazı kelimeler gerçekten de onları ödünçleyen halkın fonetik koşullarına göre değişmektedir, bazı kelimeler ise değişmezler. Rusçada yer alan Türk kökenli kelimeler örneğini verir. Aynı şey anlatılar için de geçerlidir. Bazıları büyük değişimler geçirir, bazıları ise değişime hiç uğramazlar.

Orest Miller 1869 yılında yazdığı *İlya Mutomets i Bogatırstvo Kiyevskoye* adlı eserin geniş giriş yazısında Stasov’un çalışmasından söz eder. “Karşılaştırmalı araştırmacılarımız “Almanların Öğrencileri” adlı alt başlıklı yazısında epik metinlerinin karşılaştırılması sırasında tüm varyantların da kendi aralarında karşılaştırılması gerektiğinden söz eder. Orest Miller’e göre, Stasov’un Rus milliyetçiliğe karşı çıkmasının sebebi Alman kökenli olmasıydı.

Stasov’tan önce bilina alanında araştırma yapan bilim insanları karşılaştırmalı metodu hiç kullanmamışlardır ve eposu yalnızca Rus yaşayış tarzı ve tarihi ile ilişkilendirerek ele almışlardır. Karşılaştırmalı çalışmalar yapanlar ise, Slav dünyası ile klasik antikiteyi karşılaştırmışlardır. Karşılaştırmalı çalışmalar yapanların hepsi Almanların, filozof Şelling, filolog Grimm’lerin

<sup>3</sup>bu kelimeler Radloff’un “Probender Volksliteratur Türk, Stamme Süd-Sibiriens’in1. Cildinin önsözünde yer almaktadır. *Versta, peçyat, pud, bezmin, şelma*.

Stasov'un çalışmasının yayınlanması ile Almanlardan bağımsız bir yolda ilerlediği düşünülebilir. Daha önceki eserimde oryantalist T. Benfey ve meslektaşlarının "Orient ve Occident" adlı dergisinde Avrupa masallarının Doğu masalları ile olan benzerliğine işaret ettiğinden söz etmişim. Fakat bunları yazarken Stasov'un bu yöntemi bilinalara uygulayacağından motiflerinin Moğol ve Türklerin aracılığı ile Hindistan'dan geldiği sonucuna ulaştığını düşünmemişim. Aynı şekilde A.A. Şifner de Benfey'in etkisi ile yakın zamanda çıkan "Şiddi Kur" adlı eserin önsözünde "burada yer alan masallarda yalnızca Moğol ve Kalmık şiir örnekleri ile değil, aynı zamanda Kadim Rus şiirlerinin kaynağı ile tanışmaktayız" ifadesini kullanır [Миллер 1869: 17].

O. Miller şöyle devam eder: "Benfey tarafından kullanılan benzerliklerin ödünçlenme yoluyla açıklanma metodu aslında şekil değiştirmiş çok eski bir metottur. Bu prensip temelinde Herodot, Yunan ve Mısırlılarda benzer olan her şeyi Yunanlıların Mısırlılardan ödünçlenmesi ile açıklamıştır. Fakat Theodor Benfey, Grimm'n çalışmalarından sonra bu konuda çok temkinli idi ve çalışmasını masallarla sınırlı tutmuştur. Hatta masallarının hepsi için değil, büyük çoğunluğu için geçerli olduğundan söz eder. Bizim Rus Benfeistlerimiz ise, bu alanın daha yeni olmasına rağmen bu konuya dikkat etmemişlerdir. Neyse ki ilk Benfeist Şifner yakın zamanda bu görüşünden vazgeçmiştir". Stasov, Miller'ın bu ifadelerine "Eleştirmenlerimin Eleştirisi" yazısında şöyle cevap verir:

"O. Miller'ın Benfey'in takipçisi olarak söz ettiği Şifner, hiçbir zaman Benfey'in teorisini savunmamıştır. "Şiddi Kur" un önsözünde yer alan Doğu ödünçlenmesi ile ilgili ifadeler gelince: "Şiddi Kur" çevirisi Coğrafya Kurumu'nun 1864 yılında "Etnografya Külliyyatı" (*Etnografiçeskiy Sbornik*) yayınının VI. Cildinde basılmıştır. Ben ise o dönemde bilinaların kökeni ile ilgili çalışmanın bir bölümünü hazırlamışım ve bu cildin redaktörü olarak Şifner'in önsözünü Almancadan Rusçaya tercüme ettiğim sırada bu önsöze "Şiddi Kur" masalları ile Rus masalları arasındaki benzerliğe ve Doğu'nun masallarımıza olan etkisine değinenmek için izin istedim.

Şifner ise yalnızca benzerlik konusundaki görüşlerimi paylaşmasına rağmen buna eklemeler yapmama izin vermişti. "Bu eserde yer alan anlatı ve masallar bizim için ilgi çekicidir, çünkü burada yalnızca Moğol ve Kalmık şiir sanatı ile değil, aynı zamanda Kadim Rus şiir sanatının kaynakları ile tanışmaktayız. Bilim dünyasında Avrupa ve Asya'da yaygın olan masalların büyük bir bölümünün Hindistan'dan geldiği kanıtlanmıştır: Avrupa'ya Arap ve Persler ile kısmen diğer halklar aracılığı ile Asya'ya ise Budizm aracılığı ile yaygınlaşmıştır. Çin ve Tibet'te günümüzde bile kadim Hint halk ruhuna sahip şiirsel anlatılar yer almaktadır. Budizm, Moğolların farklı kabilelerine Tibet'ten geçmiştir. Böylece Rus halk masal ve bilinaları ile Moğol ve Kalmık anlatı ve masalları arasındaki en ince detaylara kadar olan benzerliği bularak halk şiirimizin kökenleri araştırma imkânı buluyoruz ve ilk versiyonunu Sansrit edebiyatında bulabiliyoruz. Moğol ve Kalmık redaksiyonları ise aracılık eden halkalardan birine aittir". "Temenniye oluşturan, bu çevirinin yalnızca Doğu halklarının şiirsel yaratımları ile tanıtmaya değil, Rus halkının belleğinde kadim dönemden beri var olan masal ve anlatıların eleştirel karşılatırmalı araştırmalarının yapılmasını dilemektir." Şifner kendi görüşlerini

Radlov'un "Probender Volkslitteratur Türk, Stamme Süd-Sibriens"ın 1. Cildinin önsözünde belirtmiştir. Burada Şifner, Budizm aracılığı ile Doğu'dan ödünçlenme fikrine karşı çıkar. Bu Şifner'in binalar kökeni konusunda sürekli fikir değiştiren biri olmadığını kanıtlar [Азадовский 2014: 393].

O. Miller 1858 yılında yazdığı "Nazımda Ahlakî Rüzgâr" (*O Nравstvennoy Stihii v Poezii*) adlı tezinde destanlarda fedakârlık, sadakat, boyun eğme, başkaları uğruna kendinden vazgeçme, dünyevi ve bedensel hazların anlamsızlığı, intikam hırsının olmayışı gibi özelliklerin altı çiziliyordu. Ölçü, amaçlanan şeydi. Bu ölçülerin temelinde tüm kadim ve yeni halkların şiir sanatı ele alınmıştı. Eserler takdir edilebilir ve edilemeyen olarak kabul ediliyordu. Eserler, yüksek ahlâkî değerlere göre değerlendiriliyordu. Hint şiirleri Yunan şiirleriyle, Kelt şiirleri Cermen şiirleri ile karşılaştırılıyordu. Öncelik ise her zaman kendini feda eden failden daha üstündü. Kelt şiirleri daha yumuşak, daha şefkatli ve uysal iken Cermen şiirlerinde isyankârlık, saygısızlık ve özgür irade motifleri yer alıyordu. Aranan bu tüm özellikler, Rus bılina kahramanlarında mevcuttu.

İlya Muromets gibi yüksek ahlâkî değerlere sahip bir kahraman yoktu ve bu son derece doğaldı, çünkü İlya, Rus halkını temsil ediyordu. Bu sonuca ulaşmak için Slavcılar her türlü argümanı kullanıyordu. Eğer bir kahramanda kötü veya kaba bir özellik varsa bu, kadim, barbar dönemlerin ve son dönemlere ait bir bozulmanın sonucuydu. İnsanlık dışı, hayvani, başına buyruk olma halleri Doğu'nun etkileriydi. Eğer bir Doğu etkisi varsa, bu da o eseri yalnızca bozmaktadır.

Hint-Avrupa dillerinin tarihi karşılaştırmalı incelemesi Slavların da dahil olduğu bu dilleri konuşan halkların başlangıçta ortak halkçılık (dil ve mitolojide) temeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu dillerin ve mitolojilerin hiçbiri diğerinin kaynağı olmamıştır. Tüm bu halklar ortak antikiteden pek çok şeyi içererek, her bir halkın ulusçuluğunun gelişmesini mitoloji ve dildeki ortaklıktan uzaklaşarak her ikisini de sözlü edebiyatta ortaya çıkarmıştır. Tarihî gelişime en uygun halklar, örneğin Antik dönemde Yunan ve yeni dönemde Alman ulusçuluğu, mitoloji ve halk eposunu edebiyatın gelişiminin kaynağı olarak geliştirmiştir. "Halk herhangi bir ortak ahlâkî ve fiziksel bağlarla birbirine bağlı olan insan kitlesi, ulusçuluğunu kadim dönemlerden itibaren manevî hayatında, gündelik yaşayışında, geleneklerinde ve göreneklerinde biriken, asırlar boyunca yaşanmış manevî değerlerin temelinde var olan günümüzdeki düzenin ve gelenekteki gelişiminin sağlam durduğu geçmişle belirlenmektedir". Ruslar, geçmişini ve milliyetçilik sevgisini Kutsal Rusya olarak ifade etmiştir ve bu da yabancı ile busurman (Müslüman) olan herşeyin zıddıdır [Аксаков 1861: 400].

Rus halk sanatının özgün olmadığı görüşü Slavcılarının ve resmi halkçılık kavramına darbe indirmişti. Stasov'un çalışmaları eleştirilse de, o dönemin F.İ. Buslayev, A.N. Veselovski, V.F. Miller gibi önde gelen halkbilimcileri tarafından makalelerinin bazı bölümlerine karşı çıkılmış olsa da, Rus halk sanatının özgün olmadığı konusunda hepsi hemfikirlerdi. Böylece Göç teorisi, akademi ve üniversite çalışmalarında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Stasov, folklorun ulusallığını reddetmiyordu, fakat millî folklorla binaları yabancı ve millî olmayışından dolayı dahil etmiyordu.



Moğol ve Türklerin aracılığı ile gelen bılinaların varlığı Rus halkının şiir sanatına yatkın olmadığını göstermiyordu. Slavcıların verdikleri mücadele ise halk yaşantısının ve tarihinin aynası olarak gördükleri bılina sanatıydı. Rus bilimin tüm temsilcileri, edebiyat araştırmacıları, folklor araştırmacıları, Slavcılar, gazeteciler ve batıcılar arasında yankı uyandırmıştı. Stasov, milliyetçilikten yoksunlukla, milli duyguya sahip olmamakla ve Rus halkının ruhani zenginliğine karşı küçümseyici bakış açısına sahip olmakla suçlanmıştır.

Karşılaştırmalı Mitoloji Okulu'nun temsilcisi olan mitoloji uzmanı Buslayev, 1874 yılında yayınladığı "Perehojiye Povesti i Rasskazı" başlıklı makalesinde Ödünçlenme teorisini kabul eder. "Farklı halkların asırlar boyunca biriktirdiği masal, efsane ve şiir gibi sözlü halk eserleri veya yazılı eserlerde olsun, günümüzde yapılan çok ayrıntılı, neredeyse mikroskopik çalışmalar sonucunda farklı varyasyonlarla yayılmış benzer konu ve motifler görülmektedir. Araştırmacıların takip etmesi gereken yol budur. Avrupa halkları arasındaki edebî ödünçlenme konusunda şüphemiz yok. Ben bu konulara 'gezgin konular' diyorum. Fakat bu konuların kökeni nedir? Onların gerçek kaynağı nedir ve hangi yollarla göç etmişlerdir? Günümüz biliminin cevap vermesi gereken sorular bunlardır. Bu nedenle oryantalistlerin Sanskrit, Arap, Yahudi, hattâ Çin ve Moğol edebiyatlarının linguistik ve tarihî incelemeleri gerekmektedir" [Буслаев 1887: 226].

İki yıl sonra Stasov'un bu araştırması Rusya Bilimler Akademisi tarafından yalnızca genel okuyucu kitlesi için değil, aynı zamanda bilim dünyası için de önemli bir eser olarak kabul edilir. Akademi tarafından kabul gören bu eseri bir kitap oluşturmak amacıyla Stasov, bu araştırmasını en detaylı biçimde yeniden gözden geçirmiştir. Stasov bu iki yıl içerisinde pek çok eleştiri almıştı, fakat pek çoğunu kabul etmemiştir, yalnızca eleştirmenler tarafından yapılan görüşleri dikkate alarak çalışmasını, gerekli olan ve belirsizlikleri giderecek bazı eklemeler veya çıkartmalar yapabileceğini belirtmiştir. Stasov'un bılina ile ilgili tartışması yayınlandığı dönemde bilim dünyası tarafından farklı şekillerde karşılanmıştır. Stasov, öncelikli olarak Rus bılina geleneğinde herhangi yabancı tesiri reddeden, bılınanın özgün Rus eserleri olarak gören Slavcı ve Rusoped'lere karşı çıkmıştır. O, yaptığı araştırması ile bazı araştırmacıların kabul ettiği "aristokratik halkların", yani Yunan ve Romalıların değil, aynı zamanda Türklerin, Moğolların ve diğer Doğu halklarının etkisi olduğunu kanıtlamıştır. Stasov polemığının ardından Rus kültüründe Doğu unsurları, Rus dilinde Doğu kökenli kelimeler ve genel olarak Doğu ve Rusya kültürlerinin karşılıklı etkileşimi üzerine pek çok araştırma yapılmıştır [Стасов 1868. III: 77–90].

Stasov vatanperverlik duygularından yoksun, Rus düşmanlığı ile suçlanmıştır, çünkü bılinaların Türk kökenli oluşunu kanıtlayarak romantizme darbe indirmişti. Stasov, Mitolog ve Slavcılarının ellerinde en önemli argümanı çekip almıştı. Y. Sokolov'a göre, Stasov'un en önemli hatası: süje şemaları ve motifleri incelerken bılinaların fikri içeriğini, ifade edildikleri o sanatsal ortamı dikkate almamış olması, tarihi koşulların analiz eksikliği, metodolojisinin zayıf olmasıydı [Соколов 1941: 67]. Stasov'un çalışmasının bu kadar çok ses getirmesinin nedeni, epos

çalışmalarındaki milliyetçi hassasiyeti, alegorik ve mistik bakış açısının baskın olmasıydı. S. Bulin, bu polemik sonu ile ilgili şunları yazar: Bu tartışma, mitologların zorlamalı çıkarımlarını ve eposun duygusal yorumlamasını durdurmuştur. Diğer yandan, halkların edebi iletişimi temelinde tarihi ve edebi araştırmalar için yeni yollar açmıştır. Farklı kaynaktan ödünçlenen bilinaların kopukluğu, tarihi verilerin kaynak olarak kullanılmasının imkânsız oluşu bazı sonuçların birkaçıdır.

Stasov, sahte vataperverlik düşmanıydı ve edebi çalışmalarında milli öğelerin savunucusuydu. Çalışmalarında eleştirel ve polemik öğelerinin yer alması bu nedenleydi ve Stasov ısrarla Rus içeriğinin taklitçi, yabancı formda değil, kendi özgün yoluyla ifade etmesi gerektiğini savunmuştur.

## KAYNAKÇA

- Corresio, G. Ramayana. Trad. Italiana. Parigi 1847. I.
- Dietrich, A. Russian Popular Tales. Translated from the German version of Anton Dietrich, with an introduction by Jacob Grimm. London: Chapman and Hall, 1857.
- Азадовский, М.К. История русской фольклористики. Москва, 2014 [Azadovskiy, M.K. İstoriya russkoy folkloristiki. Moskva, 2014].
- Аксаков, К.С. Полное собрание сочинений. Москва, 1861. Т.1 [Aksakov, K.S. (1861) Polnoe sobranie sochinenii. Moskva, 1861 T.1].
- Афанасьев, А.Н. Народные русские сказки. Москва, 1873. VII [Afanasyev, A.N. Narodniye russkiye skazki. Moskva, 1873. VII]
- Буслаев, Ф. Русская народная поэзия. Санкт-Петербург, 1887 [Buslayev, F. Russkaya narodnaya poeziya. Sankt-Peterburg, 1887].
- Буслаев, Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. 1861 [Buslayev, F.İ. İstoriçeskiye oçerki russkooy narodnoy slovesnosti i iskusstva, 1861].
- Кузнецова, Н.А. О малоизвестной стороне деятельности В.В. Стасова. Из истории русского востоковедения. «Народы Азии и Африки». 1968. № 1. 77–90 [Kuznetsova, N.A. O maloizvestnoy storone deyatelnosti V.V. Stasova. İz istorii russkogo vostokovedeniya. “Narodı Azii i Afriki”. 1968. No 1. 77–90].
- Лихачев, Д.С. История русской литературы. 1980. Т.1 [Lihaçev, D.S. İstoriya Russkoy Literaturı. 1980. T. I].
- Львов, Н.А. Собрание русских народных песен. 1955 [Lyvov, N.A. Sobraniye russkih narodnih pesen. 1955].
- Миллер, В. Ф. Экскурсии в область русского народного эпоса. 1892 [Miller, V.F. Ekskursı v oblast' russkogo narodnogo eposa. 1892].
- Миллер, О. Илья Муромец и богатырство киевское. 1869. [Miller, O İlya Muromets i bogatırstvo kiyevskoye, 1869].
- Соколов, Ю. М. Русский фольклор. Москва, 1941 [Sokolov, Y. M. Russkiy folklor, Moskva, 1941].
- Стасов, В. В. Критика моих критиков. «Вестник Европы». 1870. III [Stasov, V. V. Kritika moikh kritikov. “Vestnik Evropy”. 1870. III].
- Стасов, В. В. О происхождении русских былин, «Вестник Европы». 1868 [Stasov, V. V. O proiskhozhdenii russkikh bilin. “Vestnik Evropy”. 1868]
- Стасов, В. В. О происхождении русских былин, «Вестник Европы». 1868. III [Stasov, V. V. O proiskhozhdenii russkikh bilin. “Vestnik Evropy”. 1868. III].
- Энциклопедический лексикон. 1835. Санкт-Петербург, 1835. Т. 1–17 [Entsikopedicheskiy leksikon. Sankt-Peterburg, 1835. T. 1–17.]

# ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЗАКАРПАТТЯ

Лесь БЕЛЕЙ

кандидат філологічних наук,  
науковий співробітник Відділу мов України  
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України  
to.mamay@gmail.com  
<https://orcid.org/0000-0003-4094-6418>

DOI 10.25128/2304-1222.20.51.06

## ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of the level of education of the Romanian and Hungarian national minorities of Zakarpattia oblast of Ukraine. The results of the External independent evaluation in Ukrainian language and literature (2016 – 2020), history of Ukraine, Mathematics, physics, chemistry, biology (2020), the percentage of failed EIE and average results were analyzed. The results of the national minority representatives were compared with the results of the Ukrainian graduates in order to test the equality of the chances for higher education.

**Key words:** EIE, Ukrainian language, national minorities, Hungarians, Romanians.

У статті проаналізовано рівень освіти представників угорської та румунської меншини Закарпаття. Зіставлено результати зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури (протягом 2016 – 2020 рр.), історії України, математики, фізики, хімії, біології (2020 р.), зокрема відсоток нескладених іспитів та середній бал. Показники представників національних меншин порівнюються з показниками українських школярів для оцінки рівності можливостей під час вступу до вищих навчальних закладів та потенціалу реалізації права на освіту.

**Ключові слова:** ЗНО, українська мова, національні меншини, угорці, румуни.

Artykuł jest poświęcony analizie poziomu edukacji w rumuńskiej oraz węgierskiej mniejszości narodowej w Zakarpackim obwodzie Ukrainy. Badanie jest oparte na porównaniu wyników Zewnętrznego niezależnego oceniania (ZNO) z ukraińskiego języka i literatury (2016 – 2020), historii Ukrainy, matematyki, fizyki, chemii, biologii (2020), z uwzględnieniem odsetku ocen niedostatecznych i średnich. Wyniki przedstawicieli mniejszości narodowych w badaniu są porównywane z wynikami Ukraińców etnicznych w celu oceny równości szans na wykształcenie wyższe oraz możliwości realizacji prawa do edukacji.

**Słowa kluczowe:** ZNO, język ukraiński, mniejszości narodowe, Węgry, Rumuni.

Серед основних прав національних меншин – право на освіту. І саме воно вирізняється тим, що, з одного боку, представники національних меншин повинні зберігати та удосконалювати свою рідну мову під час освітнього процесу, а з іншого – вони мають успішно інтегруватися в український соціум.

Протягом перших 15 років незалежності проблема віднайдення балансу між цими двома векторами не була видимою. Ситуація кардинально змінилася після запровадження зовнішнього незалежного оцінювання у 2007 р. (наказ № 1171 від 25 грудня). З цього часу уніфікований екзамен з української мови та літератури став обов'язковим для вступу на будь-які спеціальності українських ВНЗ.

Виявилось, що програми навчання української у школах національних меншин недостатні, і випускники отримують дуже низькі бали на ЗНО. Особливо гостро ця проблема постала серед представників угорської та румунської меншин, що компактно проживають у Закарпатській та Чернівецькій областях. Їхні спільноти доволі ізольовані, тому зі знаннями української виникають труднощі, а курси вивчення державної мови у школах не справляються з місією інтеграції випускників в українське суспільство.

Коли українська влада вирішила удосконалити освіту для національних меншин у 2017 р. [див. Закон України Про освіту], здійнялася хвиля протесту з Угорщини та Румунії [див. Будапешт і Бухарест], бо там побоювалися асиміляції угорців та румунів України.

Проблема освіти для національних меншин у сучасній Україні привернула увагу дослідників. Дехто звертає увагу на недосконалість української освіти для національних меншин див. С. Черничко [2018], А. Барань, Є Барань [2016], дехто вказує на безпідставність претензій угорського уряду див. В. Коцур [2018]. Так чи інакше, українські урядовці визнають проблему з освітою для національних меншин, тому протягом останніх років ситуація почала змінюватися. Ми проаналізуємо результати ЗНО 2016–2020 рр. у місцях компактного проживання угорської та румунської національних меншин, щоб оцінити особливості реалізації права на освіту та потенціал інтегрування представників національних меншин у соціум. Ці дані викладені у вільний доступ на сторінці Українського центру оцінювання якості освіти.

Угорська меншина компактно проживає на півдні Закарпатської області. За переписом 2001 р. в області жило 151,5 тис. угорців. Це 12 % всього населення. З них 95 % назвали угорську рідною. Серед угорців переважає сільське населення (63,8 %). Міське концентрується у Берегові (48,1 % угорців). Існують села, у яких майже усі мешканці угорськомовні: Гетен (98,6 %), Мала Добронь (98,5 %), Тисааглетек (98,4 %). Понад 90 % угорськомовних зафіксовано ще у 41 селі. У 19 селах – 80 – 90 % угорськомовних, у 13 селах 60 – 80 % [див. Результати перепису населення].

Румунськомовна меншина Закарпаття значно менша – 32 тис. (преважна більшість мешкає на Буковині 115 тис.) Конценруються вони на півдні Тячівського та Рахівського районів. Як і угорці, румуни живуть у компактних однорідних, переважно сільських спільнотах. У селах Пещера, Топчино, Середнє Водяне, Глибокий Потік, Добрік, Нижня Апша, Біла Церква, Подішор від 90 до 100 % румунськомовних [там же].

На Схемі 1 подано статистику провалу ЗНО з української мови та літератури за 2016 – 2020 р. у Берегівському (76 % угорців) та Хустському (95 % українців) районах (до адміністративної реформи). На Схемі 2 зіставлено середній бал за цю дисципліну у двох районах.

Схема 1

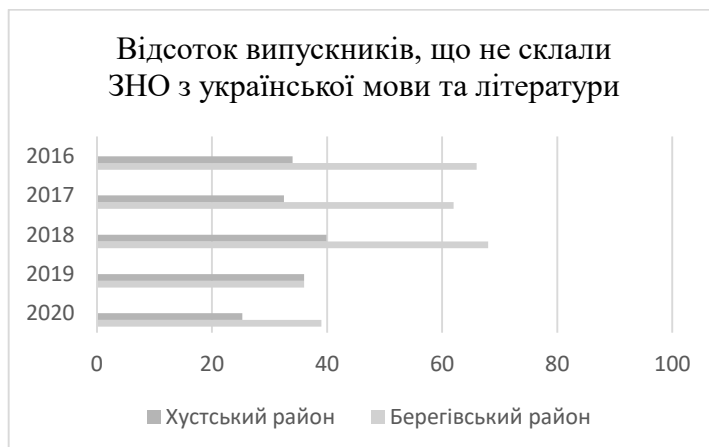
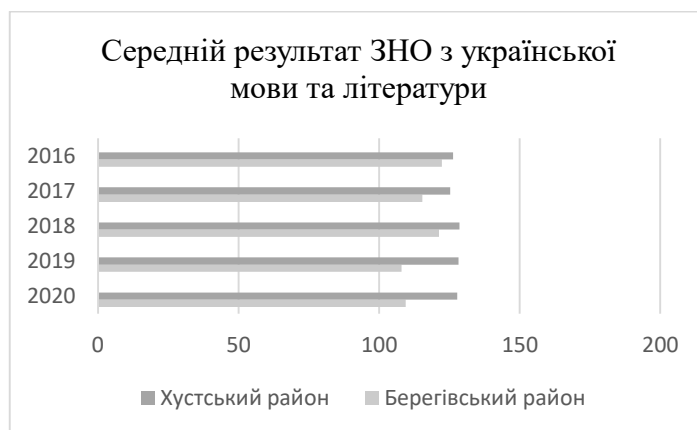


Схема 2



У 2016-2018 рр. в угорській меншині були найпровальніші результати ЗНО з української мови та літератури. У 2018 р. 68 % випускників Берегівського району не склали цей іспит. Однак серед тих, хто подолали 100 бальний бар'єр, середній показник не сильно відрізнявся від Хустського району. У 2019 р. для шкіл з навчанням мовами національних меншин увели окрему шкалу оцінювання. На загальноукраїнському рівні був встановлений пороговий бал 23 (= 100 балів), а для представників нацменшин він склав 14 балів (=100 балів) (на 38 % менший) [див. ЗНО 2019]. У цей рік відсоток нескладеного ЗНО з української мови та літератури у Берегівському та Хустському районах був однаковий (36 %). У 2020 році різниця між пороговими балами була меншою (22 і 15), тому Берегівський район знову почав відставати. Через те, що за останні два роки у Берегівському районі більше випускників зі слабкими знаннями подолали поріг, знизився середній бал.

На Схемах 4 і 5 зіставлено відсоток випускників, що успішно подолали 100 бальний бар'єр та середній бал серед закарпатських українців, угорців, румунів та румунів Буковини.

Схема 3

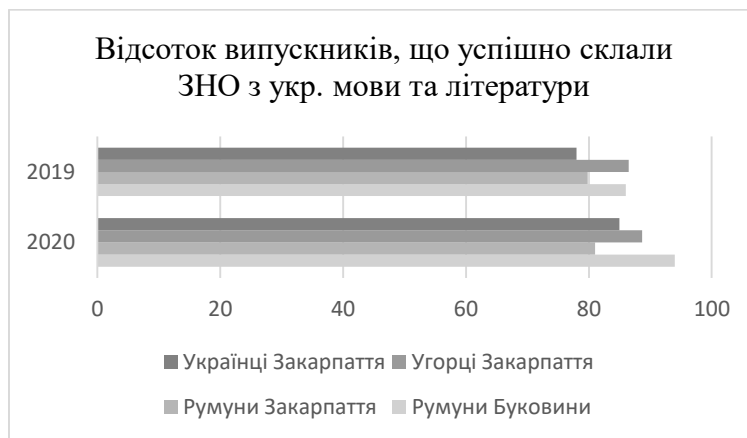
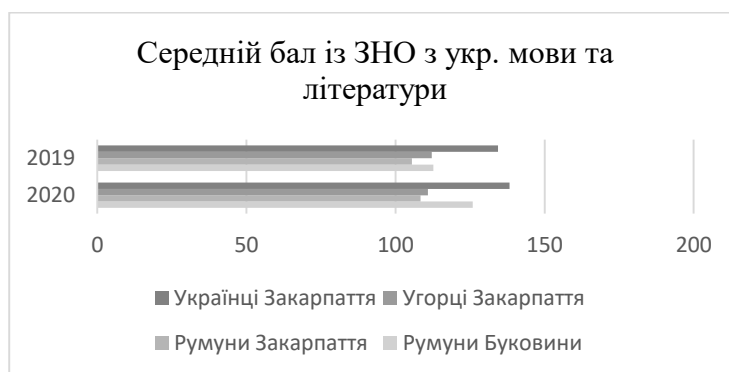


Схема 4



Як бачимо, адаптивне оцінювання дало свої результати у 2019 році більше представників нацменшин успішно склали ЗНО української мови та літератури, ніж українців, у 2020 р. закарпатські румуни показали гірший результат, ніж закарпатські українці. Однак, якщо взяти до уваги середній бал, то тут українці суттєво випереджають національні меншини. Буковинські румуни показують кращі результати, ніж закарпатські, що свідчить про вищий рівень тамтешньої освіти.

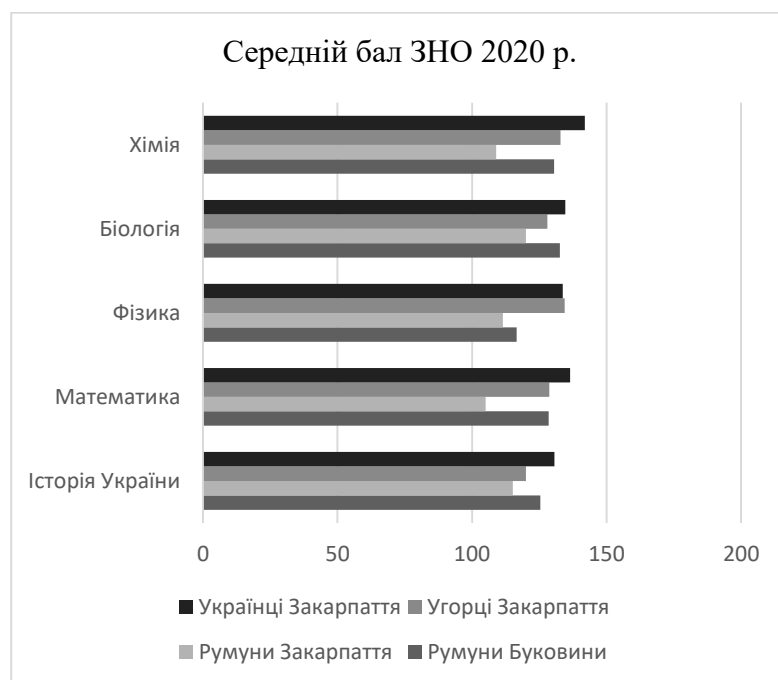
Якщо поглянути на результати населених пунктів, де найвища концентрація представників національних меншин, то там результати доволі погані.

У Малій Доброні, Варах, Дерцені, Косоні (де більше 90 % угорськомовних), середній бал ЗНО з української мови та літератури на межі провалу – 100-103 балів (з 200). У переважно румунськомовному селі Біла Церква середній бал – 107,6.

Представники угорської нацменшини, що проживають у містах, успішніше складають ЗНО з української мови та літератури, ніж селяни. Середній бал містян у 2020 р. – 114,5, а в селах – 107,4.

У схемі 5 подано середній бал з інших популярних дисциплін ЗНО.

Схема 5



Інші дисципліни, окрім української мови та літератури представники нацменшин складають своїми мовами, тому результати мало відрізняються від українців. Як бачимо, закарпатські румуни мають суттєво нижчий рівень знань, ніж буковинські.

Проведений аналіз показав, що протягом 2019 – 2020 р. вдалося подолати проблему провального складання ЗНО з української мови та літератури представниками національних меншин. Адаптивний поріг майже вирівняв результати. Однак навіть з таким спрощенням середній бал за ЗНО українських угорців та румунів залишається усе ще суттєво нижчим, ніж у випускників шкіл з українською мовою навчання. Це створює суттєві перешкоди при вступі в університети, оскільки представники національних меншин мають значно менше балів, ніж українці.

Окрім того, зважаючи на те, що ЗНО з інших предметів представники національних меншин складають своїми мовами, у них виникають суттєві труднощі у ВНЗ, де навчання ведеться українською.

Таким чином програма вивчення української для національних меншин потребує радикального реформування. Окрім того, якість освіти у селах поступається рівнем міській, це доводять результати ЗНО. Рівень освіти закарпатських румунів у гіршому стані, ніж в угорців.

За прикінцевими положеннями Закону України «Про освіту» 2017 р. «особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини, до 1 вересня 2023 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим Законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою» [див. Прийнято новий закон].

У «Законі про повну загальну середню освіту», ухваленому у 2020 р. для нацменшин, мови яких належать до мов ЄС, так змодельовано систему освіти: «материнською мовою, поряд з вивченням державної, вони навчатимуться у початковій школі; у 5 класі не менше 20% річного обсягу навчального часу має викладатись українською з поступовим збільшенням обсягу, щоб у 9 класі досягти позначки у не менше 40% предметів, які вивчаються державною мовою; зі старшої школи не менше 60% річного обсягу навчального часу в цих закладах має читатись державною мовою» [там же].

Отже, коли норми цих законів будуть імплементовані, а програми вивчення української мови та літератури адаптовані до сучасних вимог, ситуація з інтеграцією представників національних меншин в українське суспільство має покращитися.

## ЛІТЕРАТУРА

- Барань, А., Барань, Є. *Засоби покращення результатів ЗНО з української мови та літератури серед учнів шкіл Закарпаття з угорською мовою навчання*. «Теорія і практика викладання української мови як іноземної». 2016. Вип. 12. 248–256 [Baran', A., Baran', Ye. *Zasobi pokrashchennya rezul'tativ ZNO z ukrayins'koyi movi ta literaturi sered uchniv shkil Zakarpattya z uhors'koyu movoyu navchannya*. "Teoria i praktika vikladannya ukrayins'koyi movi yak inozemnoyi". 2016. Vip. 12. 248–256].
- Будапешт і Бухарест спільно виступили проти українського закону про освіту. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/452429.html> (10.11.2020) [Budapesht i Bukharest spil'no vistupili proti ukrayins'koho zakonu pro osvitu].
- Закон України Про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (10.11.2020) [Zakon Ukrayini Pro osvitu].
- ЗНО 2019 – результати Закарпаття з української мови та літератури. URL: [http://kmf.uz.ua/uk/zno-2019-rezultati-zakarpattja-z-ukrain/?fbclid=IwAR0ipjo1L2-zmK1YFD3Qtm\\_eWNQ1bbfZxpkmI8sqTjf86p11VTSExcHK1\\_k](http://kmf.uz.ua/uk/zno-2019-rezultati-zakarpattja-z-ukrain/?fbclid=IwAR0ipjo1L2-zmK1YFD3Qtm_eWNQ1bbfZxpkmI8sqTjf86p11VTSExcHK1_k) (10.11.2020) [ZNO 2019 – rezultati Zakarpattya z ukrayins'koyi movi ta literaturi].
- Коцур, В. *Угорська національна меншина у поліетнічному просторі України XXI століття: мовний чинник*. «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні відносини». 2018. Вип. 3. 45–52 [Kotsur, V. *Uhors'ka natsional'na menshina u polietnichnomu prostori Ukrayini XXI stolittya: movniy chinnik*. „Naukoviy visnik Uzhhorods'koho natsional'noho universitetu. Seriya Mizhnarodni vidnosini”. 2018. Vip. 3. 42–52].
- Прийнято новий закон “Про повну загальну середню освіту”. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/prijnyato-novij-zakon-pro-povnu-zagalnu-serednyu-osvitu-za-progolosuvali-450-nardepiv?fbclid=IwAR3HFkWFvmGTSi4A-qOUXrPcwrjgisVBefiFI98dBpdDZJNFckkBcd-d5WE> (дата звернення: 10.11.2020) [Priynyato noviy zakon “Pro povnu zahal'nu serednyu osvitu”].
- Результати перепису населення. URL: [http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality\\_population/nationality\\_popul1/](http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/) (10.11.2020) [Rezul'tati perepisu naseleння].
- Черничко, С. *Державна мова для угорців Закарпаття: чинник інтеграції, сегрегації чи асиміляції? «Стратегічні пріоритети»*. 2018. №1. 97–105. URL: <https://zno.testportal.com.ua/opendata> (10.11.2020) [Chernichko, S. *Derzhavna mova dla uhortsiv Zakarpattya: chinnik intehratsiyi, sehrehatsiyi chi asimilatsiyi? “Stratehichni prioriteti”*. 2018. No 1. 97–105].



# COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF LINGUISTIC FEATURES OF BUSINESS LETTERS (ENGLISH-UKRAINIAN PARALLELS)

Olha BLASHKIV

PhD in Philological Sciences,  
Assistant professor of the Department of Information and Socio-Cultural Activities,  
West Ukrainian National University,  
Ternopil, Ukraine  
<https://orcid.org/0000-0002-6233-9558>

DOI 10.25128/2304-1222.20.51.07

## ABSTRACT

The article focuses on one of the central issues of comparative linguistic and stylistics which consists in singling out of convergent and divergent linguistic features of official-business letters written in different languages. It aims to describe those most conspicuous homologous and distinguishing characteristics of English and Ukrainian official-business style documents that should constitute the subject of special attention in situations of interlanguage communication. The revealed peculiarities are explained taking into account the intercultural specifics of the participants of business written communication. In particular, the national specifics of the construction of English and Ukrainian written language, socio-cultural properties of the written language.

**Keywords:** Ukrainian, English, business letter, linguistics, content, addressant, addressee, communication.

У статті зосереджено увагу на одній з центральних проблем порівняльної лінгвістики та стилістики, яка полягає у виокремленні збіжних та розбіжних мовних особливостей офіційно-ділових листів, написаних різними мовами. Вона має на меті описати ті найпомітніші гомологічні та відмінні характеристики англійської та української документації офіційно-ділового стилю, які повинні становити предмет особливої уваги у ситуаціях міжмовного спілкування. Виявлені особливості пояснюються з урахуванням міжкультурної специфіки учасників ділового письмового спілкування, зокрема, національної специфіки побудови англійської та української писемної мови і соціально-культурних властивостей писемної мови.

**Ключові слова:** українська мова, англійська мова, діловий лист, лінгвістика, зміст, адресант, адресат, спілкування.

Artykuł koncentruje się na jednym z centralnych zagadnień lingwistyki porównawczej i stylistyki, polegającym na wyodrębnianiu zbieżnych i rozbieżnych cech językowych listów urzędowo-biznesowych pisanych w różnych językach. Celem jest opisanie tych najbardziej widocznych, homologicznych i wyróżniających cech angielskich i ukraińskich dokumentów o charakterze urzędowo-biznesowym, które powinny stanowić przedmiot szczególnej uwagi w sytuacjach komunikacji międzyjęzykowej. Ujawnione osobliwości są wyjaśniane z uwzględnieniem międzykulturowej specyfiki uczestników pisemnej komunikacji biznesowej, w szczególności specyfiki narodowej budowy angielskiego i ukraińskiego języka pisanego oraz społeczno-kulturowych właściwości języka pisanego.

**Słowa kluczowe:** język ukraiński, język angielski, list biznesowy, język, treść, adresat, adresat, komunikacja.

## 1. Introduction. Assignment formulation

The modern world is characterized by a tendency to expand and deepen international contacts in various spheres of economic, socio-political, social and cultural life. This determines the need to address the problems of intercultural communication. However, in the presence of mutual interest of representatives of different cultures, communicants are often unfamiliar with the peculiarities of communicative behaviour of representatives of another linguistic and cultural community.

Today in Ukraine the cooperation of Ukrainian organizations, institutions and companies on the international market is progressing more and more intensively, due to which the interest in the problems of the language of business communication and the culture of business communication is rapidly growing. Accordingly, the requirements for specialists: philologists, records manager with knowledge of a foreign language, and the need to revise the standards of learning a foreign language, because modern graduates do not receive a high level of knowledge of English business terminology, multicultural communication strategies and need to improve their language skills. in particular in a foreign language, in modern business conditions. Business written communication is a type of business writing that belongs to the functional style of official documents. The purpose of communication of this style is to establish ties and conditions of interaction between the two parties, which can be: the state and citizens, society and its members, enterprises and companies, governments.

### **Previous publications on the topic**

There is a significant amount of scientific research in the English-language scientific literature devoted to the study of various language issues of official business letters, and many issues on this topic are covered in Ukrainian scientific works. In particular, many scholars have studied such aspects of the official style as legal language and texts of diplomacy, in particular, in the scientific works of P. Damova [2007], B. Danet [1985], R. Hiltunen [1990], D. Kappeler [2001], N. Kryvchikova [2015], N. Lisina [2013], O. Matsko [2000], V. Shabunina [2012]. However, this type of business writing, such as official business letters, remains insufficiently studied from a linguistic point of view. Although traditionally in the linguistic aspect, this is of great importance mainly in practical textbooks in English, which offer numerous very valuable linguistic observations [see, for example, Ashley 2000; Danet 1985]. It is worth noting that a number of works related to the actual business correspondence, offer quite interesting and promising topics open for further scientific discussion. This is, for example, the question of the art of convincing business "organizational" writing, which was engaged in L. Bielawski [Bielawski, Parks 1987], sensitive and insensitive business messages [Shabunina 2012]; research of separate language priorities that ensure excellence in business communication [Thill, Courtland 1993]; certain stylistic features of official-business texts written in different languages [Doubenko 2017].

At the same time, although there is a significant amount of research focusing on the style of official business discourse in the English and Ukrainian traditions, it should be noted the lack of thorough comparative work in the field of science. Although the relevance of such a comparative analysis seems unquestionable, given the need to provide a solid linguistic basis for both linguistic and translational research. Therefore, the aim of this paper is comparative description of the most important convergent and heterogeneous language features of official business letters in English and

Ukrainian, ie texts of different cultures, and to improve the linguistic competence of students to explain the identified peculiarities taking into account the intercultural specifics of business written communication.

### **Homologous features and discriminants of English and Ukrainian official-business correspondence. Level of communicative competence.**

The practice of working at the university shows that most students often face the need to write business letters in Ukrainian or English or they have such an opportunity in the future. However, students who study English or Ukrainian as a foreign language, even if they have theoretical knowledge of the requirements for the structure and format of a modern business letter, however, do not have enough lexical and grammatical skills needed to write business letters. In addition, students do not have sufficient communication skills related to written business communication in a foreign language. A high level of communicative competence presupposes a linguistic, ethical, actually communicative component, rhetorical literacy, expressiveness and creative originality of language. In this situation, it seems appropriate to introduce a separate course of English-language business correspondence in order to better master students of lexical and grammatical phenomena of modern business English. The impetus for the introduction of such a course is the need to develop skills and abilities to analyze the text of a business letter from the standpoint of both traditional (text linguistics, communication theory) and modern approaches to its study (discourse analysis, semiotics, cognitive linguistics); understanding the multifaceted characteristics of the text of business topics from the standpoint of cognitive linguistics as a structural unit of speech communication in the subject area "business" – the text of English business writing and a complex phenomenon that includes linguistic and extralinguistic characteristics; as well as from the standpoint of pragmalinguistics, the interests of the study of which includes many problems, not limited to the analysis of the relationship between the sign and its interpreters, ie the addressee and the addressee, as well as studying the impact of context and background knowledge on communicators. speaker in speech acts, etc.

### **Intentional content**

A business letter is a class of documents united by a common intentional content (communicative idea) and characteristic ways of cognition that implement this communicative idea. And despite the fact that the texts of official business style documents are diverse and heterogeneous, yet all business texts have common features. At the lexical level it is the use of neutral and book-documentary vocabulary, as well as professional terminology, at the level of syntax – the selection of specific means of expression of modality, clichés of the most commonly used formulations, the complexity of syntactic structures. In addition, the constant features of the style of official documents

include formality, accuracy, conciseness, stereotypes, logic, as well as emotionlessness and personification.

Naturally, students who already have the skills and abilities of business correspondence acquired in the course of studying the courses "Ukrainian business language", "English business language", use their linguistic and educational experience in trying to write business letters in a foreign language and, of course, defining a feature of the practice of their foreign-language business correspondence is the positive transfer and application of this experience. Examples of writing business letters in Ukrainian are used by students as examples of the external structure of constructing texts of this type in a foreign language, to translate the features of compositional design, to compare basic grammatical constructions and their lexical equivalents.

However, when writing a business letter, the bearer of a certain culture uses the knowledge, experience, characteristic of business correspondence in his native culture; uses frames, relies on the values of its socio-cultural environment. Under socio-cultural components we understand knowledge about the peculiarities of the country's culture, the mentality of the foreign society (in our case, the British), knowledge of the national specifics of the construction of written texts in English, including business letters.

### **Nominative content**

Comparative analysis of English and Ukrainian business letters allows you to select individual parameters for comparison: composition, nominative and communicative content of business correspondence.

In the concept of "nominative content" we invest the understanding of it as a set of elements of the situation of reality, present in the mind of the individual, which are reflected in the texts, determining the specifics of the choice of language in forming the text.

English business letters contain the following elements of nominative content:

- 1) fully specified date (day, month, year);
- 2) internal address (name, position, name of the company, full name, postal code);
- 3) greetings;
- 4) the title, which sets out the main idea of the letter;
- 5) the initial paragraph, which provides a reference to the date of the letter that led to the writing of the answer;
- 6) the main part of the letter, which indicates the event;
- 7) the final paragraph, which contains the intention and expectations of the sender regarding possible actions of the addressee in the future;
- 8) the final formula of politeness;
- 9) handwritten signature;

- 10) surname and position of the addressant;
- 11) in the presence of appendices to the letter a mark about them.

In Ukrainian business letters, the nominative content is presented with less intensity and contains such components as:

- 1) the name of the institution / establishment;
- 2) site address,
- 3) the specified position;
- 4) full name of the addressant;
- 5) appeal to the addressee;
- 6) the subject of the letter;
- 7) the initial paragraph, which provides a reference to the date of the letter that led to the writing of the answer;
- 8) the main part of the letter, which indicates the event;
- 9) the final paragraph, which contains the intention and expectations of the sender regarding possible actions of the addressee in the future;
- 10) handwritten signature;
- 11) surname and position of the addressant;
- 12) in the presence of appendices to the letter a mark about them.

In the texts of letters written in the Ukrainian language, there is a tendency to "silence" part of the information, thus narrowing the information field. A comparative analysis showed that information about the position of the sender and addressee, the name of the institution, as well as its coordinates are not always mandatory for Ukrainian-language business letters.

The proposed table (Table 1) shows the ratio of the above elements of nominative content in business letters written in Ukrainian and English.

*Table 1.*

<b>Elements of the reference situation</b>	<b>Ukrainian letters</b>	<b>English letters</b>
<b><i>Addressant information</i></b>		
Position, regalia	60%	100%
Full Name	100%	100%
Name of institution / organization	65%	100%
Coordinates (address, fax, telephones)	57%	100%
<b><i>Addressee information</i></b>		
Position, regalia	73%	92%
Full Name	100%	100%
Name of institution / organization	78%	100%
Coordinates (address, fax, telephones)	90%	100%

Based on a comparative analysis of English and Ukrainian business letters, we identified features of a common and different nature. In particular, regarding the difference in their nominative content, in the texts of business letters written in Ukrainian, there is a tendency to "silence" information.

### **Communicative content**

Communicative content reflects the attitude of the addressee to the message, the participants of communication and the situation and is manifested in the use of heterogeneous grammatical phenomena associated with the conceptual category of modality, in particular: the expression of obligations, desires, will. Modality is responsible for the addressee's desire to influence the addressee. The choice of means of expression of modality depends on the communicative task of the text of the business letter. The business letter uses a fairly wide range of means of expression of modality, presented at different levels: grammatical (method), lexical, lexico-grammatical (modal verbs), lexical-phraseological (*to be glad, to be kind, to be happy, to be sorry, to be able, to be sure, to be pleased, to look forward to / радіти, бути добрим, радіти, шкодувати, бути спроможним, бути впевненим, бути задоволеним, з нетерпінням чекати*). Business letters distinguish between neutral communication, reflected in the meaningful message of the letter, and stylistically colored communication, which allows the author to use different stylistic devices to influence the recipient explicitly or implicitly. Letters with an explicit position of the author contain phrases with a clear interest in establishing business contact and provide for the subordination of these phrases to the purpose of influence.

The desire to interest the addressee can be expressed and implicit (*you will be interested to learn, you will note, as you are aware, as promised to you, this helps you / вам буде цікаво вивчити, ви зауважите, як вам відомо, як вам обіцяли, це вам допомагає*), thanks to skillfully selected arguments, the recipient is encouraged to act. From the point of view of the category of modality represented by semantic-stylistic, lexical, grammatical means of expression, in Ukrainian-language business letters the modal meaning of obligation dominates, and also the vector orientation from the addressee to the addressee is observed, and in business letters written in English.

Another communicative (or "rhetorical", as it is often called by some foreign authors) is the need to plan written discourse so as to adequately express their communicative intention, while adhering to the general requirements for business letters [Dàmovà 2007: 50]. This problem is not identical with the issue of language conventions, as the latter is mainly related to the mixing of functional styles (ie is a purely linguistic point), and does not contain a clear communicative basis. It's about the "hygiene" of the text.

Consider a specific example: the author of the letter, an employee of the company "X" must give a written response to the request of the correspondent to sell a particular product. The letter

should inform the addressee that the company "X" is engaged only in the production and not the sale of goods, so the customer's request can not be satisfied. Such a communicative intention can be expressed in different ways, however, it should be borne in mind that not all of them are appropriate to apply in the practice of business correspondence, even if the style of business writing. For example, a wording such as 'We are sorry to inform you that we refuse to sell directly to the public' is quite grammatically correct, however, it is not recommended for use in a business letter because it violates the unspoken rule of business correspondence: refusal should not be expressed directly.

The best strategy for communicating with a client or colleague is to show respect and care, so using lexical items such as 'refuse' / «відмовити» is completely undesirable. It is best to construct a sentence in this situation as follows: *'We are sorry to inform you that we sell only through our authorized distributors'* / *З прикрістю повідомляємо, що ми продаємо лише через наших уповноважених дистриб'юторів*. It is also appropriate to indicate the contact details of the distributors that the customer can contact to resolve their issue.

The above and similar examples lead students (even those who have well-developed communication skills in both Ukrainian and English) to think that writing business letters is quite a difficult task.

Thus, when developing written communication skills in students studying English as a foreign language, it is necessary to rely on productive models of text creation, overcoming communication barriers, as well as to avoid the transfer of clichés from the native language.

### **Nominative content**

The communicative content of the letter, of course, forms the vocabulary. It should be noted that in English, as well as in Ukrainian, in addition to common vocabulary, the language composition of business letters covers the following units:

- first, these are components inherent in the language of business communication in general (for example, typical verbs using verbs used to describe business activity: *to inform, to postpone, to reinforce, to schedule* // *повідомити, відкласти, підкріплювати, планувати*);
- secondly, the units characteristic of written business communication (for example, the main terms: *response to the invitation, inquiry, salutation, postscript, resume, letter of acknowledgment* / *відповідь на запрошення, запит, привітання, постскрипт, резюме, подяка*);
- thirdly, elements typical of specific situations required to write a certain type of business letter (for example, to write a cover letter to a financial document: *invoice, Letter of Credit, airway bill* / *рахунок-фактура, акредитив, вексель* ).

To properly select lexical items and organize them, you need to understand how they affect the effectiveness of written business communication. A study of reference and information literature and

texts of business letters shows that there are several groups of lexical items that are most often used for written communication.

The first group of such elements includes verbs that characterize business activity in general (to conduct, to direct, to manage / проводити, спрямовувати, керувати, etc.). Systematization and interpretation of general scientific information, as well as contextualization, analysis and synthesis of ideas and views of professional practitioners allowed to identify a certain relationship between the nature of verbs used in this group and the effectiveness of written business communication in general: less used, but more specific and specific. verbs of this group, the greater the effect on the interlocutor. Such interconnection and interdependence of language phenomena and communicative tasks allow to develop an effective strategy of effective communication.

The second group is formed by the most frequently used lexical units: words and phrases that characterize the professional and business skills of managers as representatives of a particular specialty (HR Manager, Financial Manager, Marketing Manager / Менеджер з персоналу, фінансовий менеджер, менеджер з маркетингу, etc.).

The third group (which can be divided into several subgroups) includes terms that denote the main concepts of various areas of professional activity (for example, the field of employment is defined: to apply, to qualify, candidate, application, interview / подати заявку, претендувати, кандидат, заява, співбесіда).

The results of the comparative analysis showed that business and neutral vocabulary is dominant in the texts of English business letters, while in business letters written in Ukrainian, everyday words and evaluative-expressive vocabulary appear in the texts (see Table 2).

Table 2

Lexical means	Ukrainian letters	English letters
Conversation vocabulary	51,2%	30%
Official vocabulary	48,8%	70%
Evaluative-expressive vocabulary	37%	19%
Neutral vocabulary	63%	81%

The selection of grammatical structures should also be carried out in accordance with the criteria of effective written communication. In particular, the following constructions are typical for business letters of English correspondence:

- frequent use of the conditional sentence (*We would be happy to offer you the most favorable conditions on the case-to-case basis. We would be grateful if you could... / Ми будемо раді запропонувати вам найвигідніші умови для кожного конкретного випадку. Ми були б вдячні, якщо б ви могли ...*);

- the use of inversion forms at the beginning of the of the conditional sentence (*Should you fail to deliver in time ... Якщо ви не зможете доставити вчасно ...*);



- use of independent adverbial and adverbial inflections at the beginning of the sentence (*Having received your message ... Taking into consideration the job market ... / ... / Отримавши ваше повідомлення ... Беручи до уваги ринок праці ...*);

-use of conjunctions and connective word (*not only ... but ..., as well as, in spite of, although ... / не тільки ... але ..., а також, незважаючи на, хоча і под.*).

Often in the texts of business letters a conditional sentence is used in order to reduce the categoricalness of the statement. Of the fifty original English business letters analyzed by individual foreign commercial companies, the following phrases are the most common: *We would be pleased / Ми були б задоволені; We would be quite willing / Ми були б цілком охочі; If you would send me a copy of your catalogue / Якби ви надіслали мені копію свого каталогу.*

The conditional sentence adds to the meaning of the statement of a certain assumption, probability and hypothetical, thereby increasing the distance between the content of the statement and its pragmatic meaning, as well as implicitly expresses the transition of initiative from addressant to addressee.

The use of modal verbs *would, could* and *might* avoids straightforwardness, as well as to vary the rate of mandatory action, for example: *We would be grateful if you could ... / Ми були б вдячні, якщо б ви могли ...* They are included in a number of stable formulas of politeness in the form of interrogative and conditional constructions in which distance of the addressant and the addressee is differently shown: *Could/would you send* замість *Will you send / Не могли / не міг би ти надіслати замість Чи б ти надіслав; I would like* instead *I want / Я хотів би* instead *я хочу.*

Using the conditional sentence allows to formulate questions quite evasively so that a possible refusal does not sound rude and the help or service is not intrusive: *I would really like to say yes/help, but... / Я б дуже хотів сказати так / допомогти, але ...*

Modal verbs are often used with the conjunction *if* to formulate a polite question, sentence, or requirement. In this way, the addressee has a choice - to accept or reject the offer.

The equivalent of English modal verbs expressing a sentence, a request, in the Ukrainian language is the word: *будь ласка* or *будьте ласкаві.*

### **I- and You-oriented position**

On the basis of M. Buber's theory of dialogue [Buber 1964], in which the relationship "I-You" is considered as an inseparable unity due to culture, I-You-position becomes a way to establish relations between partners.

In the process of communication, individuals take an I- or You-oriented position. Characteristic features of self-oriented communication are interaction with a communication partner, built only on personal judgments, assessments and relationships, self-focus, confirmation of one's own opinion. This position is close to the modal content.

You-oriented communication is characterized by a focus on the interlocutor, focus on both own and his interests trust in his knowledge and experience, as well as the level of his awareness, as well as informational saturation. You-position provides nominative content.

Involvement of one of the position of communication is reflected in the structure of the text, as well as in the choice of lexical and syntactic means when writing a business letter. The use of evaluative-expressive vocabulary and the pronounced modal orientation of the text of business letters gives grounds to conclude that Ukrainian-language business letters have an I-oriented position. Instead, the desire to avoid value and modality suggests that English business letters are You-oriented.

Interestingly, the distance between communicators in the Ukrainian language is affected in speech by the use of pronouns *mu* and *vu*, a phenomenon that is not inherent in the English language. Depending on the address to *mu* or to *vu*, the necessary grammatical forms of the verb are used, as well as the speech formulas of greeting and farewell. The duality of *mu*- and *vu*-address is another example of evidence of a significant distance between communicators, which is reflected both in the culture of society and in its written communication.

There are many other examples that can illustrate the differences in Ukrainian and English business letters, as well as confirm the influence of cultural specifics on language expression. In particular, the Ukrainian culture has adopted a three-name system of naming people. In English culture, we meet many cases of contacting a business communication partner only by name. Such appeals to a business partner of Ukrainian origin can be interpreted as frivolous, while appeals by patronymic are a sign of respect and a way of additional differentiation.

Another rather popular topic for discussion of Ukrainian authors of business correspondence is the writing of the pronoun "Ви" in an address to one person as a sign of special respect in uppercase or lowercase. Some experts on the culture of business communication believe that writing with a capital letter indicates a respectful attitude, while others, more modern researchers consider it normal to write the pronoun "ви" in lower case. Of course, if in a letter we address a very respected person, such as a clergy of Established churches (patriarch, metropolitan) or a person holding a high state position (president, rector, etc.), it is appropriate to write "Ви". After all, firstly, you do not know his/her advantages, and secondly, he is a very respectable person and you need to make it convenient for the person and you. However, in modern business letters of Ukrainian business correspondence there is an increasing tendency to write the pronoun you in lower case. Politeness in English business letters is also achieved through the use of stylistic devices, syntactic constructions: complex conjunctions, passive constructions instead of the active, full grammatical forms instead of abbreviated.

### **Choice of personal pronoun**

Since the author of the letter acts as a representative of the firm, we can conclude that the norm of business communication included the use of the personal pronoun in the plural. However, recently there has been a transition from the use of the personal pronoun in the plural to the use of uncharacteristic for a business letter personal pronoun of the first person singular I. In the analyzed material, both options are presented. The tendency in which self-consciousness predominates emphasizes the affiliation of the English language to individualistic culture. The personal pronoun singular is used only when the letter is addressed to an acquaintance. The personal pronoun is always written in capital letters, which is also inherent in the culture of individualism.

### **Evasion strategy**

The principles of avoidance or evasion strategy are used in the English business letter to soften the categorical statements. The essence of this strategy is to avoid responsibility for the objectivity of the statement by emphasizing one's own opinions or shifting the emphasis to common opinion.

To create a similar effect, modal modifiers are used, focused on the recipient, passive constructions, impersonal and definite-personal sentences: *The fact that we are the largest suppliers ...* ( *Той факт, що ми є найбільшими постачальниками ...*) – the communicant abdicates responsibility for the statement, emphasizing the influence of generally accepted opinion on his statement.

*As far as I know, Bass & Company models have already been well received ...* ( *Наскільки мені відомо, моделі «Бас і Компанія» вже чудово сприйняті ...*) – in this sentence, the author uses two means to shift the emphasis to the common opinion – a modal modifier (*as far as I know / наскільки мені відомо*) and the use of the passive state (*have been received / вже сприйняті*).

Thus, the addressant assumes the existence of judgments different from his opinion, that is, gives the addressee the opportunity to assess his views and, possibly, to express their own. This fact confirms the dominance of You-oriented communication in English communication.

The passive voice implements evasion tactics. Here, the performance of the action expected of the addressee is not a prerequisite, but rather compliance with generally accepted rules. The addressee manages to avoid pressure on the addressee, the statement acquires a shade of possibility:

*We should like ... to ask you to explain why the bill was not honoured* ( *Ми хотіли б ... попросити вас пояснити, чому законопроект не був дотриманий*),

*Delivery should be made by...* ( *Доставка має бути здійснена ...*),

*Our account for cutlery supplied to you on 21 October has not been paid* ( *Наш рахунок за столові прилади, що постачалися вам 21 жовтня, не сплачений*).

## Conclusions

Thus, for business written communication, in many respects formalized and hierarchically structured, it is necessary to adhere to the principles of politeness and cooperation (formulated by G. P. Grice and J. Leach [1983]), because they are integral, universal and contribute to the harmonization of any type of communication.

By comparing the ways of constructing a business letter of typologically different languages (English and Ukrainian), which have fundamental differences in the ways of forming nominative units, however, there are general patterns and structural differences.

Similar features inherent in Ukrainian and English letters are the dominance of communicative content over nominative; minimum information. Nevertheless, the monitoring of business correspondence in Ukrainian and English showed that in real communication the authors of letters often deviate from the universal principles of successful written interaction due to various factors: status-role and social asymmetry (choosing conflicting strategies and tactics), features of intercultural communication, etc.

Thus, in the process of analysis of Ukrainian and English business letters, frequent manifestations of communicative incompetence of the authors of the two languages were, first, cases of violation of the maximum amount of information, including its redundancy, due to inability to distinguish the main idea of the text. Moreover, in Ukrainian and English letters it manifested itself in different ways. The English letters contained several key ideas or topics that made them difficult to understand, the main idea was often formulated at the beginning of the text and not explained at the end so that the reader would pay attention to it and know exactly what to answer; in Ukrainian business letters superfluous information was given in the smallest details, there was an inappropriate, unreasonable division into paragraphs (a good communication strategy is this: to get the recipient to grasp what we need, you should make paragraphs different in size, and one of them – on one tape. Recipient in this case reads this line undoubtedly).

Secondly, non-compliance with the maxim of the method of information transfer, which was expressed in excessive emotionality and evaluation (which is a violation of the dominant official-business style). Evaluation and subjectivity were more common in the Ukrainian style of business writing. This was expressed, for example, in the use of tactics to defend one's own opinion, sometimes self-presentation or the transition to informal communication. There has been a strategy of justification, which is often intertwined with a strategy of reducing the distance, which makes the transition to a family-friendly and humorous tone. Infrequent cases of non-compliance with the official tone of communication, use of words / phrases that degrade the dignity of employees, occurred mainly in Ukrainian business letters. Instead, the ethical component of English correspondence, which is realized in the principle of tolerance, in avoiding categoricalness, in the

priority of politeness, in the ability to anticipate conflicts, is much higher than in business correspondence in Ukrainian.

Even the neutral tone of a business letter allows to see the author's commitment with the help of details: indicative file name, respect for human time (manifested in timely delivery of the letter with tasks, in the indication of the date of execution, not abuse of props "urgently", showing a certain level disrespect, etc.).

At the end of the research we would like to mention the role of extralinguistic means of business writing (font choice, paragraph division of text, use of postscripts), although their number is not as significant and the meaning is not as important as in oral communication. Therefore, the main influence on the recipient in correspondence is carried out by linguistic means, namely through the correct choice and use of language and speech material.

Summarizing the above, it should be noted that modern research on business communication, in particular business correspondence, confirms the connection between language and culture, these examples also illustrate the need to consider the national-cultural component in writing a business letter and especially in doing international business.

A comprehensive study of the relationship between language and culture helps to improve the forms, effectiveness of communication and international business communication. It remains to see one in another, and most importantly – through another.

## REFERENCES

- Ashley, A. A. *A Handbook of Commercial Correspondence*. Oxford Univ. press, 2000.
- Bielawski, L., Parks, F.A. *Organizational writing*. Belmont, CA Wadsworth, 1987.
- Brittney, L. *E-mail and business correspondence*. Moscow 2005.
- Buber, M. Daniel. *Dialogues on Realization*. N.Y.: Holt, Reinhart and Winston, 1964.
- Dámová, P. *The Language of Law. A Stylistic Analysis with a Focus on Lexical (Binominal) Expressions* [thesis], Masaryk University, Brno. 2007.
- Danet, B. *Legal Discourse*. In: Van Dijk, T. A. *Hand-book of Discourse Analysis*. London: Academia Press, 1985. Vol. 1. 273–291.
- Doubenko, E. Stylistic features of English and Ukrainian official-business texts in a comparative perspective. "Science and Education a New Dimension. Philology". 2017. V (28), Issue: 115.
- Hiltunen, R. *Chapters on Legal English: Aspects Past and Present of the Language of Law*. Helsinki: Suomalainen Tiedeacademia, 1990.
- Kappeler, D. *Texts in Diplomacy. Language and Diplomacy*. Malta 2001.
- Krivchikova, N. L. *Stylistic characteristics of a legislative text*. "Journal of Language and Literature". 2015, Vol.6. No 2. 188-190.
- Leech, G. N. *Principles of pragmatics*. L.; N. Y.: Longman, 1983.
- Lisina, N. *Stylistic Features of Legal Discourse: A Comparative Study of English and Norwegian Legal Vocabulary* [thesis]. University of Oslo. 2013.
- Matsko, O. M. *Foreign word sintexts in diplomacy*. "Word culture". 2000, Vol. 53/54. 143–149.
- Shabunina, V. V. *Legal English as a product of its history*. "Language and conceptual pictures of the world", 2012. Vol. 42. Part 2. 426–432.
- Thill, J. V., Courtland, L. B. *Excellence in Business Communication*. New York: Mc Graw Hill, Inc.1993.
- Urbanová, L. *A Reader in English Stylistics*. Prešov 1986.

# ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕКСТАХ

**Ольга ПЛАВУЦЬКА**

кандидат педагогічних наук,  
викладач кафедри теорії і практики перекладу  
Тернопільського національного педагогічного  
університету імені Володимира Гнатюка, Україна

**Наталія ПАСІЧНИК**

кандидат філологічних наук,  
викладач кафедри теорії і практики перекладу  
Тернопільського національного педагогічного  
університету імені Володимира Гнатюка, Україна

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.08**

## **ABSTRACT**

The article analyzes the combination as a way of functioning of didactic vocabulary in special texts. The views of leading linguists are analyzed, parallels between compatibility and valence are drawn as markers of the functioning of professional vocabulary in the field of education. It is noted that in the educational process the text functions as the main unit of communication and, serving the sphere of organized learning, performs its inherent functions, namely information, developmental, transformational didactic. It is indicated that the lexical structure of a scientific text, which includes certain types of didactic texts, contains commonly used words, terms and words of general scientific communication. The peculiarity of the lexical composition of the didactic text is that didactic terms have the property to move to a group of words of common language and vice versa, which indicates the incompleteness of the didactic terminology, its openness to attract new terms. It is confirmed that the two-sided functioning of the didactic text (as a source and means of pedagogical communication) testifies to its universality, and thus creates conditions for the analysis of features of lexical units in didactic texts from different angles. It is concluded that compatibility as a marker of the functioning of special texts requires further research.

**Keywords:** didactic vocabulary, special text, compatibility, valence.

У статті проаналізовано поєднання як спосіб функціонування дидактичної лексики у спеціальних текстах. аналізуються погляди провідних лінгвістів, проводяться паралелі між сумісністю та валентністю як маркерами функціонування професійної лексики в освітній галузі. Відзначено, що в навчальному процесі текст функціонує як основна одиниця спілкування і, обслуговуючи сферу організованого навчання, виконує властиві лише йому функції, а саме інформаційну, розвивально-виховну, трансформаційну дидактичну. Вказано, що лексичний склад наукового тексту, до якого належать окремі види дидактичних текстів, містить загальнонавчальні слова, терміни та слова загальнонаукової комунікації. Особливістю лексичного складу дидактичного тексту є те, що дидактичні терміни мають властивість переходити до групи слів загальної мови і навпаки, що свідчить про незавершеність формування дидактичної терміносистеми, її відкритість до залучення нових терміноодиниць. Підтверджено, що двобічність функціонування дидактичного тексту (як джерело і засіб педагогічного спілкування) свідчить про його універсальність, а відтак створює умови для аналізу особливостей лексичних одиниць у дидактичних текстах під різним кутом зору. Зроблено висновок, що сполучуваність як маркер функціонування спеціальних текстів потребує подальшого дослідження.

**Ключові слова:** дидактична лексика, спеціальний текст, сумісність, валентність.

W artykule przeanalizowano połączenie jako sposób funkcjonowania słownictwa dydaktycznego w tekstach specjalnych. analizowane są poglądy czołowych językoznawców, analizowane są podobieństwa między kompatybilnością a walencją jako wyznacznikami funkcjonowania słownictwa zawodowego w dziedzinie edukacji. Należy zauważyć, że w procesie edukacyjnym tekst pełni rolę głównej jednostki komunikacyjnej i będąc sferą zorganizowanego uczenia się, spełnia jego nieodłączne funkcje, a mianowicie dydaktykę informacyjną, rozwojową, transformacyjną. Wskazuje się, że struktura leksykalna tekstu naukowego, w którego skład wchodzi określone typy tekstów dydaktycznych, zawiera powszechnie używane słowa, terminy i wyrazy komunikacji ogólnej. Osobliwością kompozycji leksykalnej tekstu dydaktycznego jest to, że terminy dydaktyczne mają właściwość przechodzenia do grupy wyrazów języka potocznego i odwrotnie, co wskazuje na niekompletność terminologii dydaktycznej, jej otwartość na przyciąganie nowych terminów. Potwierdza się, że dwustronne funkcjonowanie tekstu dydaktycznego (jako źródła i środka komunikacji pedagogicznej) świadczy o jego uniwersalności, a tym samym stwarza warunki do analizy cech jednostek leksykalnych w tekstach dydaktycznych z różnych perspektyw. Stwierdzono, że zgodność jako wyznacznik funkcjonowania tekstów specjalnych wymaga dalszych badań.

**Słowa kluczowe:** słownictwo dydaktyczne, tekst specjalny, kompatybilność, walencja.

**Постановка проблеми.** Сьогодні вивчення особливостей функціональності науково-методичної літератури є особливо актуальною проблемою в сучасному мовознавстві. Щодня з'являються нові навчальні та методичні тексти, які водночас самі є цікавим та необхідним матеріалом для дослідження. Як відомо, сполучуваність — це поєднання за певним синтаксичним зв'язком будь-яких слів, тому як різновид дистрибуції вона охоплює не тільки валентні, а й невалентні зв'язки (узуальні й okazionalnі). Якщо валентні зв'язки синтаксично оформляють як підрядні, то сполучуваність охоплює і сурядні зв'язки. Нарешті, якщо валентні зв'язки слова можна (і треба) описати вичерпно, то сполучуваність описати вичерпно неможливо “не тільки тому, що коло відповідних сполучень безмірно велике, а й тому, що воно взагалі необмежене й не замкнене суто лексично. Можна визначити загальні синтаксичні й лексичні умови, в яких ці значення реалізуються”. Лексичну сполучуваність розуміємо як контекстуальну здатність слова вступати в зв'язки з іншими словами. Залежно від факторів, які впливають на поєднання слів, розрізняють лексико-синтаксичну та лексико-фразеологічну сполучуваність. Лексико-синтаксична сполучуваність — це набір і умови реалізації синтаксичних зв'язків слова, це сполучуваність певних граматичних розрядів слів [Василько 2004].

**Огляд літератури.** І. Куликова зазначає, що для утворення смислу потрібно, щоб у слові відбувся процес ослаблення значення, а цей процес починається при утворенні будь-якого словосполучення. У словосполученні відбувається специфікація значення, яка опирається на знання понять, реалій, і через те остання не є власне лінгвістичним процесом. При специфікації варіюється концептуальне ядро значення, відбувається зміна семного складу [Куликова 1973].

Одним із способів розкриття семантики лексичної одиниці є аналіз її функціонування у тексті, яке відіграє важливу роль та допомагає глибше проникнути у семантичну структуру. Так, М. Кочерган вважає, що між значенням терміна і його сполучуваністю (синтагматикою)

як формальним виявом змісту, існує двобічна залежність. Семантикою терміна зумовлюються його сполучувальні (кореляційні) потенції, а сполучуваність є транспонентом значення терміна, тому розширення чи звуження сполучуваності завжди сигналізують про зрушення у семантиці терміносистеми. Кореляція між значенням і його сполучуваністю уможливує вивчення синонімії й антонімії, встановлення синонімічних відношень та антонімічних опозицій тощо. Опис синонімії через сполучуваність слів може здійснюватись у двох напрямках: від синонімії до сполучуваності і від сполучуваності до синонімії. У першому випадку змістовим способом встановлюються синонімічні ряди, а згодом на основі опису сполучуваності синонімів визначається оцінка ступеня синонімічності кожної пари слів і коректуються попередньо виокремлені чи відібрані зі словника синонімічні ряди. У другому випадку описується сполучуваність слів попередньо встановленого лексико-семантичного поля, після чого на основі близькості сполучуваності визначаються синонімічні ряди і з'ясовується семантична відстань між ними [Кочерган 1980].

Сполучуваність антонімів з іншими словами, на думку М. Кочергана, нагадує сполучуваність синонімів. Це пояснюється семантичною близькістю як синонімів, так і антонімів. На рівні семантично-тематичних груп слова-антоніми характеризуються більшою спільністю сполучуваності, ніж синоніми. Однак якщо для синонімії важливим є виявлення спільної сполучуваності, то в антонімії основна увага зосереджена на розбіжності у сполучуваності, оскільки остання засвідчує ту сферу семантики, в якій слова антонімізуються [Кочерган 1980].

**Новизна** нашого дослідження полягає в тому, що вперше здійснено систематизацію англомовних методичних текстів за семантичними параметрами, де виокремлене інваріантне значення дидактичних термінів уможливує диференціацію дидактичних текстів та текстів загальної лексики сфери освіти; пояснено процеси термінологізації загальної лексики, детермінологізації і транстермінологізації дидактичної лексики, які вживаються в англомовних методичних текстах; встановлено ступінь зв'язку між семною структурою дидактичного терміна та його сполучуваністю в англомовних методичних текстах.

**Мета** дослідження полягає в спробі аналізу лексико-семантичних особливостей функціонування дидактичної лексики в спеціальних текстах.

**Актуальність** дослідження визначається сучасною тенденцією лексикографічних та дискурсознавчих студій до системного вивчення термінологіки та спеціальних фахових текстів; необхідністю їхнього комплексного дослідження для виявлення симілятивних і опозиційних зв'язків англомовної дидактичної лексики в фахових текстах, зокрема підручника та методичних розробках; потребою у комплексному аналізі семантичних та функціональних параметрів англомовних фахових текстів, а також нагальною потребою у виокремленні універсальних тенденцій щодо їхнього функціонування та застосування у навчальному процесі.



**Методологія.** У дослідженні використано метод компонентного аналізу, який застосовано до словникових дефініцій дидактичної лексики для виокремлення найменших одиниць значення – сем, які є особливо ілюстративними при вивченні лексико-семантичних особливостей навчально-методичної літератури; описовий метод, що сприяє інвентаризації, сегментації, таксономії та інтерпретації англомовної дидактичної лексики; методику “значення – смисл” С. Гурського, за допомогою якої диференційовано термінологічне значення лексеми та її додаткові смисли, що виникають у спеціальних і неспеціальних текстах, до яких відносимо навчально-методичну літературу; категоріально-семантичний аналіз – для класифікації термінів і з’ясування їхньої приналежності до окремої категорії; валентнісний аналіз – для з’ясування особливостей функціонування англомовних дидактичних термінів, що реалізується у можливості утворення сполучень у навчально-методичній літературі, а також елементи кількісного аналізу, які дозволяють установити взаємозв’язок між якісними характеристиками дидактичного терміна та частотою його функціонування в навчально-методичній літературі.

**Результати дослідження.** Як уже зазначалося вище, особливої уваги заслуговує сполучуваність англомовних дидактичних термінів. Для їх аналізу описуємо гіпонімічні відношення на базі тематично-семантичних груп, сформованих у попередніх розділах. Оскільки гіпонімія межує із синонімією, то у створенні гомонімічних пар та рядів дотримуємося принципу подібності термінологічних одиниць за їх семною структурою. Також пропонуємо ряд тематичних опозиційних пар, на основі яких прослідковуємо лексичну сполучуваність англомовного дидактичного терміна. Окрім цього, аналізуємо, яким чином семний склад дидактичного терміна впливає на його лексичну сполучуваність.

У вітчизняному та закордонному мовознавстві існує численна кількість визначень тексту. О. Селіванова трактує *текст* (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, поєднання) як “цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована у семіотичний універсум культури” [Селіванова 2006].

Інший погляд висловлює Г. Кличков, зазначаючи, що текст – це “тривалий комунікативний акт, який формується відповідно до цільової установки реципієнта під час його творення та інтерпретації. Цільова установка представлена в тексті у вигляді семантичних параметрів, які задаються групою слів. При цьому виявляється, що слова, які належать до різних семантичних класів, характеризуються різноманітною текстотвірною силою” [Кличков 1986].

Така кількість визначень тексту зумовлена абсолютизацією структурної організації тексту та граматичних засобів зв’язності, формально-структурною, жанровою, стилістичною різноплановістю тексту, специфікою способу його репрезентації [там же].

У запропонованому дослідженні виходимо з трактування *дидактичного тексту* як цілісної форми лінгвопсихоментальної діяльності учасників навчального процесу, яка скерована на здійснення навчальної комунікації. Дидактичний текст застосовується для позначення мовленнєвого відрізка як в усній, так і в письмовій формі, який користувачі (ті, хто навчаються), сприймають, продукують або яким обмінюються. Мовленнєва діяльність та всі мовленнєві процеси аналізуються і класифікуються як такі, що пов'язані з відношенням користувача (учня/студента) і будь-яких співрозмовників до тексту або ж вона розглядається як закінчений продукт, художній твір, а також як мета чи продукт у процесі створення. Дидактичні тексти виконують різноманітні функції у соціальному житті і мають певні відмінності у формі та змісті, засобах, цілях і функціях, які ведуть до відповідних відмінностей не лише у контексті висловлювань, а й у їхній організації та презентації. Відповідно дидактичні тексти поділяються на різні типи, що належать до різних жанрів [Загальноєвропейські рекомендації 2003].

Будь-який текст може передаватися різними засобами, проте, як свідчать дослідники, спосіб передачі і текст тісно взаємопов'язані. Важливу роль тут відіграє тип носія та тексту, які у свою чергу залежать від виконуваної ними функції. Носіями мовлення у дидактичному дискурсі можуть бути живий голос (*viva voce*), телеконференція, системи публічного мовлення, радіопередачі, ТБ, кіно, комп'ютер (e-mail, CD Rom і т.д.), відеострічка, відеокасети, відеодиск, аудіострічка, -касети, -диск; друк, рукопис та інше [там же].

Лексичний склад наукового тексту, до якого належать окремі види дидактичних текстів, містить загальнонавчальні слова, терміни та слова загальнонаукової комунікації. Особливістю лексичного складу дидактичного тексту є те, що дидактичні терміни мають властивість переходити до групи слів загальної мови і навпаки, що свідчить про незавершеність формування дидактичної терміносистеми, її відкритість до залучення нових терміноодиниць.

Разом із зазначеними науковцями та згідно із загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти у свою чергу до усних **дидактичних текстів** відносимо: публічні оголошення та інструкції, публічні промови, лекції, презентації, проповіді, розваги (драма, шоу, читання, пісні), випуски новин; публічні дебати і дискусії, міжособистісні діалоги та бесіди/розмови; інтерв'ю, які можна розцінювати як і мовленнєві акти. Окремо зазначимо, що *письмові дидактичні тексти* містять книжки, художні й нехудожні, літературні журнали, ілюстровані журнали, газети, підручники, брошури, проспекти; листівки; словники (одномовні та двомовні), тезауруси, есе, твори, вправи, конспекти, доповіді та документи/папери, записки та повідомлення, новини (інформаційні, літературні, загальна інформація і т.д.). Щодо прагматики дидактичного тексту, то він є центром будь-якого акту дидактичного спілкування, зовнішньою предметною з'єднуваною ланкою між тим, хто продукує і тим, хто сприймає.

Дидактичні тексти відіграють важливу роль у вивченні та викладанні мов. Учні та

студенти навчаються на основі усних і письмових текстів шляхом їхньої демонстрації та впровадження додаткових завдань для кращого розуміння та опрацювання. Для цього створюється ряд вимог і завдань, а саме:

– представлені тексти повинні відображати життєві та лінгвістичні реалії задля кращого їх засвоєння;

– опрацювання текстів може відбуватися в усній (читання вголос друкованих текстів, усні відповіді на запитання текстів, відтворення вивчених на пам'ять текстів, парне та групове виконання вправ, участь у формальній та неформальній бесіді, вільна бесіда, презентація) та письмовій формах (диктанти, письмові вправи, твори, письмові переклади, письмові доповіді, проектні роботи, листи друзям, участь у навчальних контактах з використанням факсу та e-mail).

Усні тексти є довшими, ніж презентація тієї самої інформації у письмовій формі [Ur 2007]. Узагальнимо вище викладане у наступній схемі 1.

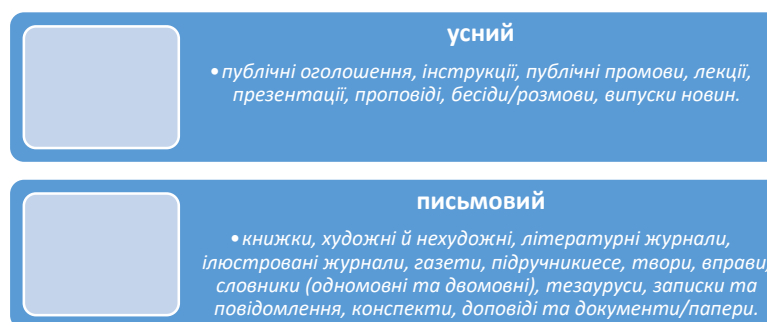


Схема 1. Дидактичні тексти

У запропонованому дослідженні схиляємося до поділу дидактичних текстів також на **академічний** та **навчальний**. На нашу думку, саме така типологія є найдоцільнішою, адже, відображаючи функції дидактичного тексту, вона націлена на його коректне використання і адекватний аналіз лексичних одиниць, складових академічного або навчального дидактичних текстів.

**Академічний текст** як різновид наукового тексту розглядаємо як певним чином організовану систему, в якій присутні всі три члени мовленнєвої ситуації: той, що передає інформацію, той, що приймає інформацію і сама інформація. Для академічного тексту основним комунікативним завданням є повідомлення самої інформації. Однак, особливої уваги заслуговують взаємовідносини обох учасників комунікації і їхнє ставлення до повідомлюваної інформації [Шубова 1970].

Важливим є питання побудови та структури академічного тексту. Академічний текст як семіотична єдність не має верхньої межі, тобто він створює світ об'єктивного пізнання і тому постає необмеженим, об'єктивним та універсальним. З приводу нижніх меж, або найменших одиниць тексту, то тут немає єдиної точки зору. Нижньою межею тексту можна вважати як понадфразову єдність, так і абзац або речення. Розглядаючи цю проблему з позицій

інформативності, цілком закономірним є питання про розгляд дидактичного терміна як одиниці тексту, що має інформативну значущість, адекватне синтаксичне вираження і комунікативну цілісність. Деякі науковці схиляються до думки, що термін як найменша одиниця може породжувати науковий текст й академічний, зокрема, будь-якої протяжності аж до створення визначеної сфери об'єктивного знання [там же]. Для більшої ілюстративності пропонуємо схему структури академічного тексту (схема 2):

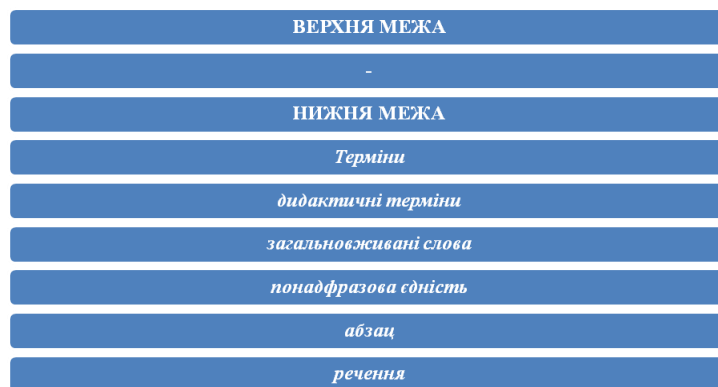


Схема 2. Структура академічного тексту

З огляду на наявність комунікантів виникає питання про ступінь інтимізації академічного тексту. Науковому стилю, до якого належить академічний текст, притаманний низький ступінь інтимізації, зумовлений як вузькою інформаційною скерованістю, так і великою кількістю наукової, саме дидактичної термінології, оскільки будь-який науковий текст, і академічний зокрема, складається із понять, прийнятних наукою, або тих, які подаються у плані визначень, пояснень, тлумачень понять, уперше введених окремим автором [Загальноєвропейські рекомендації 2003].

До академічних відносимо тексти, які розкривають теоретичні аспекти дидактики. Вони представлені науковими статтями, монографіями, підручниками, довідниками, які стосуються проблем сфери освіти і дидактики.

Що стосується *навчального тексту*, тобто такого, що виступає дидактичним засобом у навчальному процесі, то він має свою сферу дослідження (схема 3).



Схема 3. Навчальний текст

**Обговорення і висновки.** У навчальному процесі текст функціонує як основна одиниця спілкування і, обслуговуючи сферу організованого навчання, виконує властиві лише йому функції, а саме інформаційну, розвивально-виховну, трансформаційну дидактичну. Навчальні тексти, призначені для вивчення мови, виконують два завдання: демонструють функціональні можливості мовних одиниць, які вивчаються; служать зразком і стимулом для побудови самостійного висловлювання [Самосенко 2007]. Розрізняють тексти для читання, аудіювання, говоріння, письма. Навчальні тексти розглядаються у системі комунікативного акту як зв'язна ланка між комунікантами та як продукт спілкування. При цьому враховуються усі стани процесу спілкування: комунікативні наміри мовця, соціальні ролі і відносини між комунікантами, умови здійснення комунікативного акту. Всі ці характеристики процесу спілкування відображені в текстах. Навчальний текст за обсягом, як правило, є крупною мовною одиницею, що розглядається як оптимальна одиниця навчання, продуктом якої є текст-опис, текст-розповідь, текст-роздум та їхні комбінації. Такі тексти характеризуються семантичною достатністю, цілеформленістю та структурованістю, одночасно виступаючи частиною більшого за обсягом тексту. Варто вказати на такі переваги навчального тексту:

- текст надає можливість викладачеві і студенту виявити закономірності функціонування мови;
- розвиває лінгвістичні та аналітичні здібності студентів, їхню мовну інтуїцію і мовленнєву ініціативу;
- допомагає пізнати і зрозуміти мовну картину світу країни, мова якої вивчається [там же].

Для педагога навчальний текст є як засобом спілкування і контролю, так і одиницею навчання. Для того, хто навчається, навчальний текст служить об'єктом навчання та розуміння, джерелом нових знань, показником рівня мовної культури, виступає основою для формування і розвитку тих чи інших навиків та вмінь. Текст є базою для спостереження та осмислення лексико-граматичного матеріалу, який вивчають. Відповідно, обов'язковою вимогою до навчальних текстів є насиченість лексичними одиницями та граматичними конструкціями, які є предметом вивчення на даний момент.

Вважаємо, що двобічність функціонування дидактичного тексту (як джерело і засіб педагогічного спілкування) свідчить про його універсальність, а відтак створює умови для аналізу особливостей лексичних одиниць у дидактичних текстах під різним кутом зору.

Таким чином, сполучуваність є важливим маркером функціонування дидактичної лексики в спеціальних текстах, який потребує подальшого дослідження.

## ЛІТЕРАТУРА

- Ur, P. A Course in Language Teaching. Practice and Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Василько, З. *Значення слова і контекст*. «Вісник Львівського університету. Серія Філологія». 2004. Вип. 43 (ч. 1). Львів. 244–250 [Vasil'ko Z. *Znachennya slova i kontekst*. “Visnik L'viv'skogo universitetu. Seriya Filologiya”. 2004. Vip. 43 (ch. 1). L'viv. 244–250].
- Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання, наук. ред. С.Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003 [Zahal'noyevropeys'ki rekomendaciyi z movnoyi osviti: vivchennya, vikladannya, ocinyuvannya, nauk. red. ukrains'kogo vidannya S. Yu. Nikolayeva. Kyiv: Lenvit, 2003].
- Кличков, Г. С., Шварц, Е. Д. *Семантические признаки : роль в текстообразовании*, В: Семантические признаки и их реализация в тексте. Сборник научных трудов. Волгоград: ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1986. 3–12 [Klichkov, G. S., Shvarts, E. D. *Semanticheskie priznaki: rol' v tekstoobrazovanii*. V: Semanticheskie priznaki i ih realizaciya v tekste. Sbornik nauchnyh trudov. Volgograd: VGPI im. A. S. Serafimovicha, 1986. 3–12].
- Кочерган, М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова). Львів: Вища школа, 1980 [Kochergan, M. P. Slovo i kontekst (leksichna spoluchuvanist' i znachennya slova). L'viv: Vishcha shkola, 1980].
- Куликова, И. С. Сочетание слов как минимальный контекст лексического значения слова. Ленинград: ЛГПИ, 1973. – С. 39 [Kulikova, I. S. Sochetanie slov kak minimal'nyj kontekst leksicheskogo znachennya slova. Leningrad: LGPI, 1973].
- Самосенкова, Т. В. *Текст в качестве единицы обучения и профессионального речевого развития иностранных студентов*. «Русская филология. Украинский вестник». 2007. № 4 (34). 78–83 [Samosenkova T. V. *Tekst v kachestve edinicy obucheniya i professional'nogo rechovogo razvitiya inostrannyh studentov*. „Russkaya filologiya. Ukrainskij vestnik”. 2007. № 4 (34). 78–83].
- Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія, (ред.) О.Селіванова. Полтава: Довкілля – Київ 2006 [Suchasna linhvistika: terminologichna enciklopediya, (ed.) O. Selivanova. Poltava: Dovkillya – Kyiv, 2006].
- Шубова, Н. А. Об исследовании лексических подсистем языка. Москва, 1970 [Shubova, N. A. Ob issledovanii leksicheskikh podsistem yazyka. Moskva 1970].

# KONFRONTATYWNA ANALIZA DYSKURSU MEDIALNEGO O GENOCYDZIE

(Grair Magakian „Ormiańsko-turecki konflikt 1915 roku we francuskojęzycznych i rosyjskojęzycznych (multi)mediach w XXI wieku – wybrane zagadnienia”, Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice 2020, 506 s.)

**Oleg LESZCZAK**

doktor habilitowany  
profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska  
oleg.leszczak@ujk.edu.pl  
<https://orcid.org/0000-0003-3358-8923>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.09**

## ABSTRACT

The article is a review of a new monograph by Polish researcher of Armenian origin Hrair Magakian, devoted to the analysis of Russian and French-language media discourse on the phenomenon of the Armenian Genocide in 1915. The article evaluates the method of discourse analysis proposed by the author of the monograph.

**Keywords:** Grair Magakian, monograph, Genocide, media discourse.

Стаття є рецензією на нову монографію польського дослідника вірменського походження Грайра Магакяна, присвячену аналізу російсько- і франкомовного медійного дискурсу на тему феномену Геноциду вірмен у 1915 році. У статті оцінюється запропонований автором монографії метод плексів.

**Ключові слова:** Грайр Магакян, монографія, Геноцид, медійний дискурс.

Artykuł stanowi recenzję nowej monografii polskiego badacza ormiańskiego pochodzenia Graira Magakiana, poświęconej analizie rosyjsko- i francuskojęzycznego dyskursu medialnego na temat fenomenu Genocydu Ormian w 1915 roku. W artykule ocenie poddana została zaproponowana przez autora monografii metoda analizy dyskursu medialnego.

**Słowa kluczowe:** Grair Magakian, monografia, Genocyd, dyskurs medialny.

Recenzowana rozprawa monograficzna jest dość śmiałym i ambitnym projektem badawczym zarówno pod względem wielowątkowości podejmowanego tematu oraz wielorakości problematyki, jak i od strony złożoności analizowanego materiału, tj. rosyjskojęzycznego i francuskojęzycznego metadyskursu publicznego poświęconego dotychczas nierozstrzygniętemu zjawisku etnicznych czystek na Kaukazie i na terytorium Imperium Osmańskiego, nazywanego przez uczestników ww. dyskursów *Геноцид'ем* / *Génocide'em*. Przed Autorem stało niesamowicie trudne zadanie rozwarstwienia badanego obiektu jednocześnie na wielu poziomach: *stricte* kognitywnym (dotyczącym kwalifikacji podstawowych obiektów sporu ormiańsko-tureckiego), powierzchowno-tekstowym (dotyczącym nazewnictwa podstawowych pojęć w tekstach rosyjsko- i francuskojęzycznych), dyskursywno-pragmatycznym (dotyczącym sposobu wypowiedania się w dyskursach różnego typu – potocznym, społeczno-politycznym oraz naukowym), konceptualno-ideologicznym (dotyczącym sposobu kognitywnej ekspresji myślenia podmiotów dyskursywnych o różnym ukierunkowaniu ideowym) oraz intencjonalno-pragmatycznym (illokucyjnym, dotyczącym

79 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 51. 2020

celów ideologicznego wpływu podmiotów dyskursywnych na potencjalnego odbiorcę). Zadanie to mocno się komplikuje kwestiami międzynarodowo-prawnymi, ponieważ omawiany dyskurs tematyczny dawno już przestał być tylko sporem strony ormiańskiej ze stroną turecko-azerską wewnątrz Armenii, Turcji i Azerbejdżanu. Uwikłane zostały do niego nie tylko potężne diaspory ormiańska i turecka w Rosji i Francji, które przekształciły przestrzeń medialną tych krajów w arenę wojny informacyjnej (co uzasadnia skupienie się Autora akurat na tych dwóch kręgach kulturowo-językowych), ale również rządy, politycy i działacze publiczni innych krajów, w których kwestia etnicznych czystek na Kaukazie i na terytorium Imperium Osmańskiego (przede wszystkim dokonanych na Ormianach w 1915 roku) nabyła kształtów aktów normatywno-prawnych. Wybór przez Autora rosyjsko- i francuskojęzycznej przestrzeni medialnej jako obiektu obserwacji sporu ormiańsko-tureckiego/azerskiego można uzasadnić również tym, że faktycznie nie istnieje jako taki dyskurs bezpośredni: Ormianie są nieobecni w tureckiej (azerskiej) przestrzeni medialnej, Turcy zaś i Azerowie nie mają możliwości funkcjonowania w kulturalno-informacyjnej przestrzeni Armenii.

Złożoność i wielowarstwowość badanego dyskursu w pełni uzasadnia strukturę recenzowanej monografii. Autor był zmuszony po poświęcenia aż dwóch dość obszernych rozdziałów („Fenomenologia dyskursu i jego współczesne implikacje w środkach masowego przekazu” oraz „*Геноцид / Génocide* jako byt językowy w dyskursie o ormiańsko-tureckich stosunkach”) kwestiom metodologicznym oraz konceptualnym. Zresztą aspekty te są obecne również w trzecim rozdziale („Językowa wizualizacja faktu / fałszu w strukturze dyskursu o stosunkach ormiańsko-tureckich”), poświęconym istocie konfliktu informacyjnego – wartościowaniu podstawowych twierdzeń dotyczących kwestii czystek etnicznych. Nie da się omawiać tego typu wypowiedzi bez należytej analizy logiczno-metodologicznej i konceptualnej. Autor bardzo dobrze poradził sobie zarówno z konceptualną prezentacją kluczowego pojęcia ludobójstwa oraz osobliwościami jego werbalizacji terminami *Геноцид / Génocide*, jak i z dość zawiłym sposobem argumentacji i kontrargumentacji stron dotyczącej stwierdzenia faktu czy fałszu *Genocydu* lub ich obalenia.

Bardzo ważnym dla zrozumienia złożoności i poniekąd unikatowości zaistniałej sytuacji dyskursywno-ideologicznej jest czwarty rozdział monografii „Ocena przyczyn i skutków empirycznego przełożenia dyskursu na stosunki ormiańsko-tureckie”, w którym Autor skupia się na poszczególnych aspektach interakcji komunikatywnej w dyskursie ideologicznym, takich jak: stwierdzenie / zaprzeczenie racji, akceptacja / nieakceptacja drugiej strony, relatywizacja konceptu prawdy, a także omawia cały szereg okoliczności kontekstowych, których udział w kształtowaniu ww. dyskursu jest niezmiernie ważna. Chodzi o czynniki perlokucyjne wypowiedzi stron oraz prawne warunki i konsekwencje realizacji danego dyskursu.

Warto wyraźnie podkreślić takt i wstrzemięźliwość, z jaką Autor przedstawia opisywany materiał językowy, jak również rzetelność i wręcz drobiazgowość, z którymi dokonuje poszczególnych analiz tekstowo-dyskursywnych. Tekst monografii jest dość „gęsty”, czasem trudny



w odbiorze. Nie jest to lekka lektura. Wręcz przeciwnie. Wymaga stałej uwagi i skupienia na myśli Autora. Ciągłe trzeba mieć na uwadze co najmniej trzy podmiotowe pozycje – autorów wypowiedzi „proormiańskich” (w języku rosyjskim i francuskim), autorów „protureckich/proazerskich” (również w obu tych językach) oraz stricte metatekstową pozycję samego dra Magakiana jako autora analiz dyskursywnych. Dość często pozycja Autora monografii jest niejako „wpisana” w teksty dwóch poprzednich pozycji poprzez liczne przypisy analityczne i komentarze wspomagające czytelnika, który może nie być obeznany ze specyfiką regionu i z historią konfliktu między Ormianami i Turkami (a dzisiaj również Azerami). Bardzo pozytywnym momentem jest to, że Autor zadał sobie trud tłumaczenia większości fragmentów cytowanych z rosyjskiego i francuskiego na polski. Na odnotowanie zasługuje również to, że Autor dość precyzyjnie i konsekwentnie oddziela literaturę przedmiotu (którą opatruje przypisami tzw. harwardzkimi) oraz literaturę źródłową (czyli wypowiedzi licznych uczestników badanego dyskursu), opisywaną w przypisach dolnych. Ogrom opracowanej przez dra Magakiana literatury źródłowej najlepiej oddaje jej liczba w spisie bibliograficznym – 727 pozycji (nie licząc prawie 794 pozycji materiału badawczego).

Podsumowując, można stwierdzić, że recenzowana monografia jest solidnym i rzetelnym, a zarazem nowatorskim badaniem naukowym aktualnego i złożonego problemu. Praca może służyć wzorcem wielowarstwowej i wielowątkowej analizy dyskursywnej. Monografia na pewno znajdzie swoich wdzięcznych czytelników w szerokich kręgach polskich naukowców i dziennikarzy.

#### **LITERATURA**

Magakian, G. (2020) Ormiańsko-turecki konflikt 1915 roku we francuskojęzycznych i rosyjskojęzycznych (multi)mediach w XXI wieku – wybrane zagadnienia). Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice.

## MORE REAL THAN REALITY ITSELF

(Глотов О. Філологічні нариси: Книга друга. Тернопіль: Видавництво "Крок", 2020, 178 с.)

**Юрій ЗАВАДСЬКИЙ**

кандидат філологічних наук,  
Тернопіль, Україна  
<https://orcid.org/0000-0003-3300-0771>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.10**

**Як літературознавцеві не бути категоричним і залишити місце для читацьких контемпляцій – це питання постає в думках, поки читаєш «Філологічні нариси» професора Олександра Глотова. Якесь несамовита життєвість і людське розмаїття в настроях його досліджень.**

Книжка «Філологічні нариси» професора Глотова поєднала в собі розмаїті матеріали довкіл літературних одиниць чи проблем, які стали цікавими дослідникові. Це російська література, українська література, журналістика й теорія гуманітарних наук. А ще це несподівані погляди на винесені з українсько-російсько-радянського інформаційного простору загальновідомі штампи, про історію, значення, роль і перспективу яких ми може ніколи й не роздумували. Про це в першому розділі книжки. Другий розділ – саме життєвий. Назва «I was born in the USSR» тягне нагора важливий досвід автора в постаті фейсбучних дописів. Неймовірні зізнання «малого кацапеняти» [Глотов 2020: 152], яке відкривало для себе Україну та її мову, не можуть залишити байдужим читача. Це неупереджене відкривання світу молодою людиною та становлення дослідника, літературознавця, відкривача мов і культур.

Олександр Леонідович Глотов – росіянин і український літературознавець, журналіст, доктор філологічних наук, професор. Народився в Норильську, закінчив школу в Червонограді, університет – у Львові. Працював у дійсно багатьох вищих навчальних закладах України, довгий період його роботи пов'язаний з Тернопільським державним педагогічним інститутом імені Ярослава Галана, який сьогодні відомий як Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Гортаю другу книгу «Філологічних нарисів» професора Олександра Глотова і ловлю себе на тому, що підозрюю літературознавчий текст у фікційності, – отой, здавалося би, тверезий погляд на затуманений і недомовлений літературний текст (який залишає більше недо- аніж пере-), раптом стає адекватний предметові розгляду, і так перестає бути достатньо «реальним», тобто стає саме реальним, отже, недостовірним. Ми як homo sapiens схильні

повірити тому текстові, який створює ілюзію певного порядку, що відповідає нашим сподіванням на впорядкованість, натомість начебто невпорядкована реальність не розпалює в нас цікавості, оскільки не має стільки нарочито відкритих структур і зв'язків, які би легко прочитувалися та склалися в певну систему нашої інтерпретації. «If you are looking for what is, in reality, more real than reality itself, look into cinematic fiction» [‘The Pervert's Guide to Cinema’] – одного разу проказує Славою Жижек у якійсь паралельній реальності, і звідси начебто росте розлам людської онтологічної самовпевненості. Адже порушується **маркер**.

Автор вмис і залишає за собою першість у ще одній дисципліні – творити інтелектуальну провокацію, змішуючи начебто загальновідоме з широко незнаним. Прості речі в його руках оживають, у них виявляються корені, про які ми й підозрювати не могли, і стають ці прості речі предметом дослідження, який зусібч обростає зв'язками та конотаціями. Одного разу назвавши, окресливши когось або щось, маємо схильність виокремлювати його, перестаючи бачити його контекст. Предмет наче втрачає зміст, порожніє, а відтак він стає маркером культури, гублячи свої дуже природні риси. І ще один голос із паралельної реальності, цього разу Енді Воргола: «...the more you look at the same exact thing, the more the meaning goes away, and the better and emptier you feel» [Buchloh 2001:72]. Так легше, адже за кожним наступним сеансом ретроспекції ми ефективніше сприйматимемо матеріал досвіду, пробігаючи маркерами, упускаючи начебто вторинні елементи пам'яті. І порожніємо самі. А який рецепт професора Глотова? – Він порушує цей автоматизм, виймаючи з рукава нові й нові образи, змінюючи маркер і переглядаючи його зв'язки, а відтак він руйнує стереотипне сприймання культури. А важливо підкреслити, що це не фортель, це глибока наукова робота з джерелами, вислідом якої – перегляд культурного спадку без упередження та без перешкод. У грайливій формі авторові вдалося майстерно реалізувати цю технологію.

Книжка дійсно цікава як читиво та вартісна науково – а це поєднання, погодьтеся, не часто нам трапляється. Як рідкісний коктейль журналістських маніпуляцій та чіткої наукової окресленості, «Філологічні нариси» Олександра Глотова вдруде здивували та потішили, залишивши в пам'яті свої маркери, а ще додали бажання знову пірнути в пошуки, щоби поглибити, віднайти та, може, заперечити авторові. На мить випірнувши з полону тексту, я мушу визнати: провокація вдалася. І я певний, що саме такого результату мали би досягати наукові нариси.

## ЛІТЕРАТУРА

Buchloh, B. H. D. Andy Warhol, MIT Press. 2001.

'The Pervert's Guide to Cinema' – Slavoj Zizek interview. „Time Out”. 6 October 2006. Gareth Evans. URL: <http://www.timeout.com/film/news/1439.html>.

Глотов, О. Філологічні нариси: Книга друга. Тернопіль: Видавництво "Крок", 2020 [Glotov. O. Filologichni narisi. Knyha druha. Ternopil': Vidavnitstvo „Krok”, 2020].

# ТЕОРИЯ КОГНИТИВНЫХ ПРЕЦЕДЕНТОВ

(Олег Лещак и Светлана Лещак «Когнитивные прецеденты в художественном идиостиле Бориса Гребенщикова: общество и сакральная сфера», Wyd. UJK Kielce 2020, 288 s.)

**Владимир ЗАЙКА**

доктор филол. наук,  
профессор Новгородского государственного университета  
им. Ярослава Мудрого, Россия  
<https://orcid.org/0000-0002-2206-772X>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.11**

## ABSTRACT

The article is a review of a monograph by Polish linguists Oleg Leszczak and Swietlana Leszczak, devoted to the analysis of cognitive precedent units of a socio-ethical and sacred nature, characteristic of the idiostyle of the Russian rock poet Boris Grebenszczikov. The innovative theoretical nature of the research and the thoroughness of the analysis of the material are noted.

**Keywords:** *Boris Grebenszczikov, cognitive precedent units, Oleg Leszczak, Swietlana Leszczak.*

Стаття є рецензією монографії польських лінгвістів Олега Лещака і Світлани Лещак, присвяченої аналізу когнітивних прецедентних одиниць соціально-етичного та сакрального характеру, характерних для ідіостилу російського рок-поета Бориса Гребенщикова. Відзначається новаторський теоретичний характер дослідження і ретельність зробленого аналізу матеріалу.

**Ключові слова:** *Борис Гребенщикова, когнітивні прецедентні одиниці, Олег Лещак, Світлана Лещак.*

Artykuł jest recenzją monografii polskich językoznawców Olega Leszczaka i Swietlany Leszczak, poświęconej analizie kognitywnych jednostek precedensowych o charakterze społeczno-etycznym i sakralnym, charakterystycznych dla idiostylu rosyjskiego rock-poety Borisa Grebenszczikowa. Zwraca się uwagę na nowatorski teoretyczny charakter badań oraz dokładność analizy materiału.

**Słowa kluczowe:** *Boris Grebenszczikow, kognitywne jednostki precedensowe, Oleg Leszczak, Swietlana Leszczak.*

Монография является продолжением работы «Когнитивные прецеденты в песенном творчестве Бориса Гребенщикова: природа и человек» (Кельце 2019) и завершением воссоздания идиостилевой художественной картины мира поэта. Предмет исследования – система образов, об эффективности которых говорит их заметная слушателям и исследователям повторяемость.

Структурируя художественную картину мира, авторы оперируют понятием когнитивное пространство, подразумевая под ним некую совокупность, включающую наряду с концептами также мыслительные процедуры. Такие когнитивные пространства определяют тему, содержание текста, а также структуру всей художественной картины мира. Авторы подчеркивают прагматический характер концептов и уточняют, что в этой роли могут быть и понятия, и символы, и образы. Картина мира в предложенной авторами схеме состоит из

когнитивных пространств **природа, общество и сакральная сфера**, которые встроены в макропространство **человек**.

В рецензируемой монографии рассмотрению концептуализации когнитивных пространств предшествуют изложение теоретических оснований (о когнитивных прецедентах и о художественном дискурсе). Такая композиционная особенность показала свою эффективность в предыдущей монографии.

Важнейшее исходное положение авторов – картина мира кибернетична. Несомненно, поэтическая картина мира рукотворна. В том смысле, что создана осознанно и целенаправленно конкретным творческим субъектом. Целенаправленность этой рукотворности нужно уточнить. Поэт пишет тексты, имея целью создание конкретного художественного мира, представленного этим текстом. Однако создание картины мира не является целью поэта. Художественная картина мира – побочный продукт создания художественного мира, изображаемого в тексте, в процессе чего называются реалии, процессы, события и другие составляющие этого художественного мира. Разумеется, при создании альбома создание того или иного текста или включении его в альбом, его понятийная и образная системы согласуются с такими же системами других текстов альбома, но эта оглядка на семантику и прагматику созданных текстов делается не для упорядочения идиостиля, но для изображения конкретного художественного мира.

Весьма важным для рассмотрения прецедентности считаю сделанное авторами разграничение синергии и кибернетизма. В случаях сознательного применения автором той или иной единицы как системного элемента идиостиля имеет место кибернетизм. Синергетично автор реализует когнитивные прецеденты и модели их использования, не отдавая себе отчет в том, что это «не плод его актуального творческого воображения, а воспроизводимые информационные функции его памяти». Синергия в процессах порождения речи и перестройки тезауруса известна многим по ситуации, когда некое удачно подобранное слово становится часто употребляемым, причем частотность его, может быть, даже раздражает говорящего, но слово выскакивает как-бы помимо воли говорящего и контроль его употребления требует определенных усилий.

Очень важным представляется отношение исследователей к каузальному плану создания художественного мира (синергии). Проблематичность этого плана даже не в том, что невозможно «затереть границы форм жизнедеятельности» или освободиться от «синергетических уз»: этот синергетический плен очевиден. Проблема в том, что этот каузальный план, присутствующий (создаваемый и воссоздаваемый) в художественном мире благодаря неявным (фоновым и/или личностным) знаниям носителя языка просто исчезает вместе с носителями этих неявных знаний. «Восстановление» этого плана посредством подробных комментариев не может обеспечить художественный эффект, потому что неявные

знания должны быть именно неявными, чтобы быть задействованными при воссоздании художественного мира по вербализованным реалиям, процессам и пр. Это понятно даже при восприятии таких простых, казалось бы, фигур как ирония (см. подробные комментарии к фрагментам песни «Из Калинина в Тверь» в параграфе «Концептуализация общественно-политических отношений и идеологии»).

Прежде чем рассматривать специфику художественной концептуализации когнитивных пространств авторы определяют особый функциональный статус категорий *места, границы, движения, войны* и рассматривают три макроконцепта категории *границы*. В монографии рассмотрены основные концептуальные составляющие категории *границы* и мотивы ее преодоления. Доказательно установлены коннотации семантики *предела*: тревожность нахождения по эту сторону и беспечность нахождения по ту сторону, выявлены и разъяснены связи между макроконцептами (например, *предел*) и мотивами (например, *выход за пределы*).

В самом общем виде характеристика прецедентов реализуется так: эксплицируется отношение к явлению, определенное авторами по известной совокупности песен, в том числе и за счет прецедентности, затем приводятся (при наличии) сведения об отношении Б.Гребенщикова к явлению, а затем проводится доказательный анализ.

Нужно отметить, что весьма содержательно вербализована обобщенная семантика примеров воплощения той или иной идеи. При этом авторы применяют два способа пояснения: блоки примеров, иллюстрирующих то или иное положение, и комментированные цитаты, как, например, цитаты применения *стекла* как *преграды*: «Жили впотьмах, ждали ответа; Кто там внизу – а это лишь стекло (Удивительный мастер Лукьянов) – т. е. в мире обыденности (стекло как символ ограничения свободы при видимости ее наличия)» (с. 45).

Тщательное наблюдение многочисленных классифицированных контекстов позволяет авторам выяснить устойчивые приемы изображения, например, мотив *отражения в зеркале* и в целом свойства *зеркала* в концептосфере Б.Г.

Надо заметить и то, что авторы для разъяснения семантики и прагматики когнитивных прецедентов, а также для подтверждения своих рассуждений активно используют высказывания Б.Гребенщикова по поводу рассматриваемых предметов и явлений. Конечно, в интервью человек проявляет себя как есть, утверждения характеризуются прямоотой, местами даже с неким налётом поучения (который иногда проявляется и в песнях). Впрочем, при «подключении» к анализу прецедентов, создающих художественную картину мира, высказываний гражданина Б.Гребенщикова, авторы всегда обращают внимание на различия его с повествующим субъектом текстов, как например, это сделано при описании функциональных особенностей макроконцепта *любовь*.

На основании того, что изображаемый человек в творчестве Б.Гребенщикова реализует жизненный опыт в общественно-этической деятельности, авторы рассматривают соответствующее когнитивное пространство, в «пределах» которого герой занят решением морально-этических проблем. Авторы показывают, что герой изображается в тройственном противостоянии концептуализированным обобщенным субъектам: общественному мнению, культурно-цивилизационной системе и государству. Замечу, что в этом параграфе материал был параметризован по весьма сложным «величинам», вроде *стратегии общественного поведения* при столкновении с выделенными субъектами (социумом, народом, властью), которое может быть трояким: приспособление, пассионарность и т.д. Приведенные контексты позволили прийти к интересным выводам, например, о возможностях пути пассионариев: столкновение или андеграунд.

Тщательный анализ позволил исследователям выяснить особенности мировоззрения поэта и прописать их как положения: «Жизненная суета и борьба с мельницами – это ... не более, чем *хилый закос под любовь*». «Мысль и слово ... гораздо более эффективное орудие совершенствования себя и окружения, чем насилие», «Песня, поэтический текст может быть не худшим и не менее сильным способом противодействия злу, чем бунт или политическая борьба» (с. 68–69), а также сделать вполне обоснованный вывод о провозглашенной Б.Г. отрешенности творческого самосовершенствования «без оглядки на общественные турбуленции» (с. 69).

Рассматривая концептуализацию сферы общественной морали, авторы выделили основные ценности этической системы лирического героя: стремление к духовности, честность перед самим собой, порядочность по отношению к другим, спокойствие и гармонию. Наряду с этими ценностями отмечены в художественной картине мира поэта и негативные ипостаси общественной среды, деградирующие институции: *религия, наука*, и с ней в этом ряду *цирк* «как гротескный символ современной морали» (с. 77).

В процессе анализа когнитивных пространств авторы обращают внимание на продуктивные в творчестве поэта мотивы. Таковым, например, является мотив *движения по пути* как динамический образ общественно-этической жизни. Общественную жизнь Б.Г. изображает как движение. В рамках этой установленной авторами модели презентации подробно описаны несколько экспликативных схем. Нужно отметить используемое авторами емкое понятие экспликативной схемы, позволяющее включить и предмет изображения (некие явления художественного мира созданного Б.Г.) и средства изображения – номинативные средства и приемы с учетом рассматриваемой прецедентности (повторяющейся реалии, действия, события, ситуации), что уже выражено в наименовании схемы, например: «*Движение по дороге как изображение бездуховного быта: Прекрасный дилетант на пути в гастроном, того ли ты ждал? (Прекрасный дилетант)*» (с. 87), *танец* как изображение суеты

или как выход из этой суесть» (с. 89–90). Далее подробный анализ позволяет выявить и особенности танца как макроконцепта со сложными ценностными характеристиками

Заметной особенностью последовательного и подробного описания когнитивных прецедентов идиостиля является множественное цитирование, сопровождающее почти каждое из положений. Объемные списки прецедентов иллюстрируют особенности реалий, используемых в качестве сквозных образов, а также изобразительные особенности компонентов этих реалий или ситуаций их использования (*поезд, колесо, опоздание на поезд*).

В ряде случаев авторы вербализуют прямым текстом то, что выражено в картине мира Б.Г. тем или иным образом, например, мысль о распаде общества: «общество распадается не только тогда, когда происходит его атомизация, каждый заботится лишь о собственных потребностях и начинается «война всех со всеми». Второй причиной распада современного общества оказывается бездуховность и пошлость, отсутствие у человека культурных потребностей, а также бездумность, инфантилизм и конформизм, подверженность воздействию масс-медиа и общественных стереотипов» (с. 79).

При рассмотрении семантики выразительных средств авторы используют своего рода многократное обобщение: во-первых, дается название того, что представлено, например, экспликативной схемой: *поиск нравственных решений как поиск дороги или выхода*. Затем дается более конкретизированное объяснение этой схемы с участием субъекта или субъектов и уже к этой конкретизации приводится значительное количество иллюстраций, в которых сам пример показывает реализацию этой экспликативной схемы в указанном варианте.

Большинство отдельных примеров не разъясняется, но приводится обобщение, касающееся свойств художественной картины мира Б.Г. в целом, тех или иных особенностей индивидуального когнитивного тезауруса, например, обобщение о метафизическом характере истоков нравственности для Б.Г. Разъясненные же примеры показывают, что списки прецедентов вполне обоснованы, например, фрагмент об образе «Пьяного матроса» (с. 112).

Прецедентность, уже как таковая, провоцирует на обобщение на основе отсылки к сходному, находящемуся вне воспринимаемого линейного текста. Поэтому в процессе восприятия текста узнаваемое выразительное слово, экспликативная схема и др. прецеденты нарушают эстетическое переживание художественной речи при создании целостной картины. Но можно на эту ситуацию посмотреть по-иному. Следующее соображение имеет отношение к вопросу, затронутому авторами во втором введении (о художественном дискурсе). На вопрос, предзадан ли код тексту, если речь идет о коде изобразительном, возникающем в процессе создания текста, я отвечаю отрицательно. В ситуации эстетической реализации этнического языка, разумеется, этот этнический язык предзадан, но идиостиль возникает в процессе творчества.



Однако обратим внимание на другое. Рецензируемое исследование убеждает в возможности рассматривать воспринимаемый повтор как особого рода эстетическую реакцию. Эта реакция существенно отличается от обычной реакции переживания создаваемого художественного мира (в обычных случаях восприятия художественной речи, в том числе и песни). Можно сказать, что в случае прецедентности воспринимающий воссоздает более сложный художественный мир, элементами которого являются не только реалии (явления, события) и лирический субъект (о чем неоднократно было сказано), но язык, индивидуально (и изобразительно) скорректированный этнический язык. Поклонник, почитатель, знающий творчество поэта, воссоздает и этот третий элемент художественного мира – художественный язык поэта, испытывая переживание эстетически более сложное, чем случайный слушатель.

Описывая концептуализацию культурно-цивилизационных особенностей советского и российского общества посредством выявления маркеров русскости и/или советскости, авторы установили специфическую патриотичность текстов Б.Г. Выявлен пространственный изобразительный эклектизм, который можно понимать и как сюрреалистичность (см. комментарии образных элементов в **Гарсон номер два**, **Зимняя роза** и др.). Установлено, что «практически нет текстов, совершенно лишенных прямых или косвенных связей с российской культурной средой» (с. 102). Такие связи обеспечены и онимами (*Кострома*), и реалиями (*ларек*), и языковыми маркерами (*охренеть*). Выясняются также изменения в репрезентации России, в частности, конкретизация объекта критики: это не столько негативные черты российской жизни, сколько власть как организатор бед (с. 126).

Авторы назвали рассматриваемое явление «Локодицея» общественной жизни. Мне кажется, это не вполне локодицея, потому что здесь нет собственно *-дицеи*. Русскость у Б.Г. оказывается не благостью, а, как подмечают исследователи, средоточием недостатков, пороков, маразма, зла. Думаю, термин правтльно взят в кавычки, потому что картина апокалипсиса, которую увидели авторы четко изображенной в текстах Б.Гребенщикова – это отнюдь не локдицея, несмотря на то, что вообще-то Россия (российское общество в совокупности с его культурно-цивилизационной спецификой) не сводима к сумме его безнравственных проявлений (эмпирии), поскольку содержит в себе некую имманентную сущность – высокий нравственный потенциал. Впрочем, среди явных признаков светопреставления автор (Б.Гребенщиков) неплохо себя чувствует, вероятно, вполне реализовав этот самый потенциал.

При семантизации этих групп прецедентного тезауруса авторы тоже привлекают прямые высказывания (в некоторых усматривается «притчевая манера») по поводу изображаемого мира, бардака и неустроенности. Как если бы разъяснения для косных, агрессивных, страдающих безвкусицей сограждан. В исследовании авторы сверяют мысли

Б.Г. с мыслями Б.Гребенщикова, находя и подчеркивая сходства и различия, например во взглядах на власть и политику (с. 128). Работа содержит пространные комментарии довольно ясных высказываний гражданина (и философа) Б.Гребенщикова о государстве Россия, на фоне которых рассматриваются когнитивные прецеденты, например высказывания лирического героя по поводу взаимоотношений власти и современного общества. Интерпретация тестов поэта иногда сопровождается весьма содержательными отступлениями, например о фидеизме и иррационализме российской этнической ментальности (с. 115–116).

Особенностью композиции рецензируемой работы является наличие концептуальных отступлений, которые обусловлены тем, что некий концепт трактуется исследователями как расширивший свои функционально-прагматические возможности и работающий в изобразительном отношении не только как маркер того или иного элемента изображаемого мира, но и как мотив, понимаемый авторами как схема события (таковы, например, отступления о концептах *движение* и *война* или о концептуальном мотиве «движение»). Так, рассмотрены экспликативные схемы изображения невоенной жизни с помощью концепта *война*, что потребовало разграничивать *войну* в прямом значении (поскольку это маркер власти) и метафорическом (отношения народа и власти или общественной нравственности).

Востребованность когнитивного прецедента определяет и количество, и разнообразие материала, а также, как показывает исследование, его функционально прагматическое разнообразие, изобразительная сложность.

В главе «Художественная концептуализация когнитивного пространства “сакральная сфера”» авторы определили сложную структуру когнитивного пространства и установили, как когнитивные прецеденты раскрывают особенности изображения трансцендентных проявлений и духовного роста, исходя при этом из того, что «трансцендентная позиция Гребенщикова, а в еще большей степени позиция поэта Б.Г. гораздо шире любой религиозной платформы и носит не индуктивно-диалогический, а дедуктивно-универсальный характер» (с. 168).

Преодолевая сложности, которые вызваны тем, что названо «религиозной эклектикой», а также органичным сосуществованием в «едином сакральном пространстве» разных трансцендентных картин мира, которые, кроме всего прочего, связаны с миром природы и общественной сферы, авторы исследуют художественное изображение сакрального в текстах Б.Гребенщикова, отдельно рассматривая семантику сакральной сферы (особенности изображения трансцендентных проявлений) и ее прагматику (сакральную аксиологизацию духовного роста). В рассуждениях о том, как концептуализируются трансцендентные проявления, авторы настроены против понимания Б.Гребенщикова как религиозного мистика и религиозного поэта.

Отличное знание корпуса позволило авторам выявлять не только частотные прецеденты (мистические события) едва и заметные, но содержательно существенные прецеденты, как, например, указание на наличие чего-то большего, чем кажется, в реалиях и событиях. Проанализированы разновидности сакральных знаков: имена, различные числа, а также сакральные вещества и вещи (*лед, соль, пепел, ключи, свечи* и др.). Интересны различные частные интерпретации, например, рассмотрение формулы *три всегда четыре* как мировоззренческой установки на единство человека и триединого бога (с. 182). Как прагматически существенные в художественной картине мира Б.Г. рассмотрены также сакральные существа, в частности, те, которые не распознаны соучастниками описываемых событий и неясны при обращении к ним лирического героя. Рассмотрены *ангел* (в разных ипостасях), *душа* и др. антропоморфные сакральные существа, в том числе супергерои и антигерои.

С наибольшей подробностью описаны особенности феминного божества как элемента идеостилевой картины мира поэта с прагматической двойственностью: божественностью/демоничностью (с. 207). Вывод о том, что концептуализированные понятия божества (маскулинного, феминного и амбивалентного в половом отношении) является ядром когнитивного пространства идиостилевой картины мира Б.Г. и что в это ядро явно не входит собирательное представление о богах как группе божественных сущностей, можно считать вполне обоснованным.

Важен аспект рассмотрения когнитивных прецедентов, позволяющий увидеть в разных когнитивных пространствах картины мира прагматически противоположные изобразительные явления; анализ позволяет говорить, например, о наличии особой концептуальной изобразительной модели профанации сакрального (с. 233).

Последнее, что описывают исследователи в монографии – то, как концептуализировано художественное творчество. Хотя оно, по данным исследователей, не образует в картине мира Б.Г. самостоятельного когнитивного пространства, находясь в пределах сакральной сферы, но при этом не подчинено ни религии, ни философии, и является средством самосовершенствования человека.

Таким образом, гипотеза авторов относительно предпочтительности дискурсивно-концептуального анализа художественной картины мира и идиостиля поэта для изучения творчества Б.Г. вполне подтверждена исследованием.

Многие выводы являются результатом многократных прочтений, «внимательного слежения за контекстом», учета иных (прежних) контекстов, учета нехудожественных высказываний автора. Кроме того, нужно отметить, что что авторы не пропускают различных спорных интерпретаций как конкретных концептов, экспликативных схем (модельных изображений тех или иных реалий, явлений), так и отдельных фрагментов песен.

Авторы подробным семантическим и прагматическим анализом показали сложность и уникальность художественной картины мира поэта, тем самым сделали «одно из аналитических предложений» для заинтересованных исследователей творчества Б.Гребенщикова и/или исследователей художественного творчества как такового.

Категориальный аппарат исследования, апробированный на сложном и разнообразном материале, может быть использован для работы над любым индивидуальным когнитивным тезаурусом.

#### **ЛИТЕРАТУРА**

Лещак, О. Лещак, С. (2020), Когнитивные прецеденты в художественном идиостиле Бориса Гребенщикова: общество и сакральная сфера, Kielce: UJK [Leszczak, O., Leszczak, S. (2020), Kognitvnie pretsedenti v khudozhestvennom idiostile Borisa Grebensshikova: obsshestvo i sakralnaya sfera, Kielce: UJK].

# KRYTYCZNE KOMPENDIUM TEONIMII SŁOWIAŃSKIEJ W UJĘCIU FUNKCJONALNYM

(Michał Łuczyński „Bogowie dawnych Słowian. Studium onomastyczne”. KTN, Kielce 2020, 348 s.)

**Oleg LESZCZAK**

doktor habilitowany  
profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska  
oleg.leszczak@ujk.edu.pl  
<https://orcid.org/0000-0003-3358-8923>

**DOI 10.25128/2304-1222.20.51.12**

## ABSTRACT

The article is a review of a new monograph by Polish researcher Michał Łuczyński, devoted to the historical analysis of Slavic theonimic nominations. The article evaluates the innovative method of functional historical analysis of theonims.

**Keywords:** Michał Łuczyński, monograph, theonims, functional historical analysis.

Стаття становить огляд нової монографії польського дослідника Міхала Лучинського, присвяченої історичному аналізу слов'янських теонімічних номінацій. У статті оцінено інноваційний метод історичного функціонального аналізу теонімів.

**Ключові слова:** Міхал Лучинський, монографія, теоніми, функціональний історичний аналіз.

Artykuł stanowi recenzję nowej monografii polskiego badacza Michała Łuczyńskiego, poświęconej historycznej analizie teonimii słowiańskiej. W artykule została poddana ocenie zaproponowana przez autora monografii metoda funkcjonalnej analizy historycznej.

Słowa kluczowe: Michał Łuczyński, monografia, teonimy, funkcjonalna analiza historyczna.

Książka dra Michała Łuczyńskiego powstała jako pokłosie jego doktoratu i dotyczy badań w niestety dość zmarginalizowanej w dzisiejszych czasach dziedzinie – lingwistyce historycznej, a precyzyjniej – badań w zakresie teonimii słowiańskiej. Wydawałoby się, co jeszcze można dodać do tego ogromu prac, które zostały temu tematowi poświęcono? Jak się okazało, można. Innowacje naukowe mają z reguły dwa źródła: ekstensywne lub intensywne. Albo naukowiec odrywa nowe fakty, albo szuka nowych sposobów opisu i objaśniania faktów starych. Autor niniejszej rozprawy wybiera drugą drogę, co nie powinno dziwić, biorąc pod uwagę raczej zamkniętą listę badanych jednostek.

Monografia składa się z trzech części – teoretycznego wstępu, części materiałowej i części analitycznej. Warto podkreślić, iż wstęp teoretyczny ma, moim zdaniem, dość dużą wartość metodologiczną, ponieważ zawiera systemowy ogólny przegląd nie tyle dotychczasowych osiągnięć w dziedzinie mitologicznej antroponomimii (a mianowicie teonimii i demononimii) Słowian, ile krytyczną analizę metodologii badań i podejść wykazującą niezmierną złożoność omawianej problematyki. Nie od dziś wiadomo, że badania historyczno-językowe, zwłaszcza dotyczące tak odległego okresu, jakim

jest okres prabalto-słowiański bądź praindoeuropejski, bez należycie opracowanej metodologii są mało wiarygodne. Opracowania założeń metodologicznych wymagają nie tylko tradycyjne już kwestie rekonstrukcji fonetyczno-gramatycznych, lecz w o wiele szerszym zakresie zagadnienia rekonstrukcji semantyki i pragmatyki badanych faktów lingwalnych. Od czasów F. de Saussure'a jest znane, że istotą faktów lingwalnych jako funkcjonalnych bytów semiologicznych jest ich znaczącość (*valeur*), czyli wartość wewnętrzna (więź formy i sensu) oraz zewnętrzna (więzi jednostki z innymi jednostkami w systemie językowym i w wypowiedzi oraz podstawowa więź jednostki z oznaczanym przez nią pojęciem). To wszystko bardzo trudno dostrzec, jeśli chodzi o jednostki prasłowiańskie czy nawet późniejsze, których sens i wartość semiologiczna nie mogą być wystarczająco pełnie zweryfikowane. Przypomnę, że szwajcarski lingwista wyróżniał dwa rodzaje badań nad przeszłymi stanami systemu językowego – retrospektywny (polegający na opisie wyrwanych z systemu form) oraz historyczny (polegający na zestawieniu poszczególnych systemowych opisów kilku odrębnych stanów języka) [Saussure 2002: 21]<sup>4</sup>. Co się zaś tyczy systemowości, to zasadą podstawową w tej kwestii, czyli *grand principe* jest: „ce qui est réel dans un état donné du langage, c'est ce dont les sujets parlants ont conscience, tout ce dont ils ont conscience et rien que ce dont ils peuvent avoir conscience” [tamże: 192]<sup>5</sup>. Posiadanie takiej świadomości językowej w przypadku faktów historycznych z góry jest niemożliwe, co czyni rozpowszechnioną w językoznawstwie historycznym metodę retrospektywną niemal całkowicie bezużyteczną, ponieważ ma ona sens tylko na tyle, na ile badacz „se justifie par le sentiment conforme de la langue” [tamże: 187]<sup>6</sup>. Analiza systemowa jest zaś zabiegiem dość skomplikowanym, ponieważ powinna być skonstruowana dedukcyjnie na zasadach scalenia systemowego wyłącznie przylegających do siebie faktów lingwalnych. „Przyleganie” owo powinno mieć wymiar nie tylko temporalny (odnosić się do tegoż funkcjonalnego okresu czasowego) i osobowy (odnosić się do w miarę jednolitego kolektywu językowego), ale także dyskursywny (dotyczyć tejże dyskursywnej odmiany języka). W przypadku badania mitologicznej antroponimii Słowian już sam zakres obiektu badawczego staje się mocno problemowy, gdyż chodzi o zbyt szeroki zakres czasowy, zbyt różnorodny zbiór osobowy i nie do końca jasny profil dyskursywny. Ten ostatni aspekt jest nie mniej ważny niż dwa pierwsze: wierzenia różnych grup plemion słowiańskich mogły mieć dość odmienny charakter ze względu chociażby na kulturowo-cywilizacyjny tryb ich życia. Michał Łuczyński sam zwraca uwagę na to, iż funkcje bogów u Słowian zachodnich w pewnym okresie miały charakter bardziej wojowniczy niż u Słowian wschodnich, co

---

<sup>4</sup> W odróżnieniu od „Kursu ogólnego językoznawstwa” w autentycznej pracy „De l'essence double du langage” Saussure wyróżnia nie dwa, a cztery typy badań językoznawczych: semiologiczny (= idiosynchroniczny, systemowy), diachroniczny (badanie fonetyczne wypowiedzi), retrospektywne (= etymologiczne) oraz historyczne. Systemową rewizję kluczowych postulatów de Saussure'a dokonała w swojej monografii ukraińska profesorka Oksana Prosiannyk, zatem szczegółowe wyjaśnienie głównych różnic między tradycyjnym a „nowym” Saussure'em można znaleźć w jej rozprawie habilitacyjnej [Просяник 2018].

<sup>5</sup> ‘rzeczą realną w tym stanie działalności językowej jest to, co uświadamiają użytkownicy języka, i tylko to, co oni uświadamiają’

<sup>6</sup> ‘ma potwierdzenie w odczuciu językowym’

świadczy właśnie o różnicowaniach kulturowo-cywilizacyjnych. Poza tym nie zawsze da się jednoznacznie odróżnić właściwe teonimy od poetyzmów i ideologemów (o czym Autor również wspomina w podrozdziale o funkcjonalnym różnicowaniu teonimów).

Moim zdaniem Autor recenzowanej monografii dość trafnie i w miarę wyczerpująco wypunktował w swoim wstępie teoretycznym podstawowe „zmory” historycznej onomastyki, zaczynając od problemowości ustalenia wiarygodności wielu form jednostek onimicznych (autentyczne, zdeformowane czy wręcz fałszywe), wiarygodności źródeł ich występowania („pierwotne”, wtórne czy wręcz literackie), poprzez problemowość identyfikacji badanych jednostek pod względem denotacji (nazwy odrębnych obiektów mitycznych czy nazwy synonimiczne tegoż obiektu; hiponim czy hiperonim; derywat mutacyjny czy modyfikacja deminutywna)<sup>7</sup> i wartości kulturowej (nazwa ogólnosłowiańska, arealna czy miejscowa), a także autentyczności ich etymologizacji (zapożyczenie czy słowo rodzime; słowo czy zbitka słów; który podział morfemowy jest poprawny, jaka jest semantyka morfemów i motywacja derywacyjna), aż do problemowości samego statusu badanego materiału (onim czy apelatyw; teonim, pseudo-teonim czy quasi-teonim). Zwraca Autor uwagę również na kwestie techniczne zgromadzenia materiału badawczego (błędy w zapisach, zniekształcenia przy kopiowaniu), a także na konieczność interdyscyplinarności tego rodzaju badań (załączenie analiz kulturoznawczych, religioznawczych, literackich, etnologicznych i *stricte* historycznych). 60-stronicowy wstęp teoretyczny zatem stanowi zwarte i treściwe zestawienie podstawowych koncepcji i teorii z zakresu teonimii słowiańskiej, w którym Autor nie boi się przeciwstawić starym i nowym „rekinom” slawistyki historycznej, wykazując samodzielność myślenia, krytyczny umysł i dużą wiedzę. Ale także i pracowitość. Autor opracował około 800 prac naukowych z zakresu onomastyki historycznej oraz ponad 50 materiałów źródłowych i zrobił to naprawdę rzetelnie.

Istotne dla recenzowanej pracy jest to, że jest to rozprawa przede wszystkim źródłowo-analityczna, zatem trudno oczekiwać od Badacza rewolucyjnych propozycji metodologicznych o charakterze fundamentalnym. Niemniej jednak, już samo to, że Autor zdaje sobie sprawę z metodologicznych trudności podjętych badań i widzi swój problem badawczy systemowo i wielostronnie, wydaje się wystarczające dla w miarę pomyślnego rozwiązania postawionych przed sobą zadań. Dla mnie bardzo ważne było to, że Michał Łuczyński potrafi widzieć przeszłość językową przez pryzmat lingwosemiotyki funkcjonalnej, wyraźnie oddzielając kwestie formalne od semantycznych, a te ostatnie od aspektów pragmatycznych. Wielka to rzadkość wśród historyków języka. Poza tym na pochwałę zasługują naukowa powściągliwość i tolerancja Autora. Kluczowymi

---

<sup>7</sup> W tym przypadku o wiele bardziej skomplikowany jest problem „tożsamości” bóstw. Jeśli w przypadku pojęć o rzeczach czy ich skupiskach można polegać na jakichś analogiach empirycznych, a w przypadku pojęć *stricte* abstrakcyjnych – na analogiach kognitywno-logicznych, to w przypadku pojęć o bytach mitycznych nie działa żadna z analogii. Mówiąc krócej, nawet w badaniach nad współczesnymi teologicznymi wyobrażeniami nie można mieć pewności, czy pojęcie Boga u chrześcijan, żydów i muzułmanów to jedno i to samo pojęcie, czy zupełnie odmienne pojęcia na siłę sprowadzane do jednego w celach utylitarnych lub politycznych.

słowami rozprawy stały się „możliwy”, „wiarygodny”, „prawdopodobnie”, „być może”, „mogłoby”, „wydaje się”, „niewykluczone”. Mylne byłoby potraktowanie tego rodzaju znaczników jako autorskie widzimisie czy brak naukowości. Jest to jedynie dopuszczalna modalność wypowiedzania się w badaniach tego typu.

Część materiałowa monografii (180 stron) jest zbudowana w postaci arealnego tezaury teonimów (głównie staroruskich, staropolańskich i staropolskich, w mniejszym stopniu staroczeskich, starołużyckich i starobułgarskich), którego każde hasło stanowi krytyczne zestawienie różnych etymologii i interpretacji semantyczno-pragmatycznych danej nazwy. Jest to swoiste kompendium wiedzy na temat teonimii słowiańskiej, w którym w sposób systemowy ujęte zostały podstawowe wiadomości na temat badań nad każdą nazwą (cały „słownik” zawiera 32 tego typu artykuły, chociaż czasem przedmiotem analizy w artykule staje się więcej niż jeden teonim).

Analiza własna Badacza pozwoliła mu na wysnucie wniosku, iż tylko 76% zbadanego materiału językowego to właściwe teonimy mitologiczne. Reszta to albo teonimy konfesyjne, albo apelatywy, które uległy quasi-onimizacji. W krótkiej części analitycznej, która pełni funkcję swoistych wniosków (ok. 30 stron), Autor przedstawia dane dotyczące polionimii w zakresie zbadanego nazewnictwa, specyfiki motywacyjno-derywacyjnej zbadanych form, temporalnego rozwarstwienia badanych teonimów, weryfikacji (a ściślej falsyfikacji) szeregu etymologicznych i interpretacyjnych hipotez, a także dokonuje podsumowań teoretycznych m.in. dotyczących magicznej funkcji teonimów dawnych Słowian jako najbardziej właściwej oraz demonstruje powiązania badań nad teonimią słowiańską i ogólnej etnokulturologii Słowian. Jednym z podstawowych wniosków, do których dochodzi Autor recenzowanej monografii jest to, że „prasłowiański system teonimiczny wyraźnie ciążył ku południowo- i wschodnioindoeuropejskim dialektom z doby różnicowania się języka *pie.* i jego powstanie można wiązać z okresem rozbicia dialektycznego obszaru *ie.*” [Łuczyński 2020: 289], „można tu mówić o prawdopodobnym wpływie substratów (lub adstratów) aryjskiego, scytyjskiego, wreszcie paleobałkańskiego na powstanie szeregu formacji teonimicznych” [tamże: 291] oraz (w kwestii przyczyn innowacji) „Na obecnym etapie wydaje się (...) iż musiały one zajść w dialekcie *pie.* (...) Dotychczas uważano na ogół, że część z nich uda się wywieść z domniemanych wpływów irańskich (okresu staroirañskiego) na prasłowiański język i kulturę duchową (w tym wierzenia, religię i mitologię), czego jednak nie potwierdzają wnioski zawarte w niniejszej pracy” [tamże].

Reasumując: książka Michała Łuczyńskiego jest bardzo interesującą, aczkolwiek nielekką „potrawą intelektualną” dla koneserów, ale także pożyteczną dla wszystkich tych, którzy są zainteresowani historią Słowian.

## LITERATURA

- Łuczyński, M. Bogowie dawnych Słowian. Studium onomastyczne. Kielce 2020.  
Saussure F. de. *Écrits de linguistique générale*. Paris 2002.  
Просьяник, О. Фердинанд де Соссьюр: демифологізація концепції. Харків 2018 [Prosyaniuk, O. Ferdinand de Saussure: demifolohizatsiya kontseptsiyi. Kharkiv 2018].



STUDIA  
METHODOLOGICA  
№ 51

Підписано до друку 25.12.2020 р.  
Папір офсетний. 12,7 ум. др. ар.  
Папір офсетний. Тираж 300.

Науково-редакційний відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка  
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

Редакція наукового альманаху *Studia methodologica*  
Web: <http://studiamethodologica.com>.